

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:

Васильєва Наталя Костянтинівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційних систем і технологій, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:

Вініченко Ігор Іванович, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Андрющенко Катерина Анатоліївна, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки та підприємництва, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Безус Роман Миколайович, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Гончаренко Оксана Володимирівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Катан Людмила Ігорівна, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Кураташвілі Альфред Анзоревич (Тбілісі, Грузія), доктор економічних, філософських і юридичних наук, професор в галузі суспільних наук, професор Грузинського технічного університету в області Публічного права (Факультет Права і Міжнародних відносин), науковий керівник Інституту Бізнесу і Права факультетів Права і Міжнародних відносин і Бізнестехнологій ГТУ, завідувач відділом економічної теорії Інституту економіки імені П.Гуцушвілі Тбіліського державного університету імені Іване Джавахішвілі

Лозинський Дмитро Леонідович, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку і аудиту, Державний університет «Житомирська політехніка»

Павлова Галина Євгенівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, оподаткування та управління фінансово-економічною безпекою, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Самойленко Алла Олександрівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та туристичного бізнесу, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Сардак Сергій Едуардович, доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри економіки, підприємництва та управління підприємствами, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пантелєєва Наталя Миколаївна, доктор економічних наук, кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та банківської справи, Черкаський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»

Трусова Наталя Вікторівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Таврійського державного агротехнологічного університету, Таврійський державний агротехнологічний університет

Халатур Світлана Миколаївна, доктор економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Череп Олександр Григорович, доктор економічних наук, доцент, професор кафедри економіки, Запорізький національний університет

Чирва Ольга Григорівна, доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

Шабатура Тетяна Сергіївна, кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії і економіки підприємства, Одеський державний аграрний університет

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР: Кучеренко Г. Б.

Свідоцтво KB № 23728-13568ПП від 27.12.2018 року
ISSN 2306-6792

Передплатний індекс: 21847

Засновники:
**Дніпровський державний
аграрно-економічний університет,
ТОВ "ДКС Центр"**

Видавець:
ТОВ "ДКС Центр"

Адреса редакції:
04112, м. Київ, вул. Дорогожицька, 18, к. 29
Телефон: (044) 223-26-28, (044) 537-14-33
Телефон/факс: (044) 458-10-73
www.agrosvit.info
E-mail: economy_2008@ukr.net

Журнал засновано у січні 2001 року. Виходить 2 рази на місяць.

№ 15 серпень 2019 р.

У НОМЕРІ:

Ткачук В. А.

Соціально-економічні засади забезпечення самодостатності об'єднаних територіальних громад 3

Дергалюк Б. В.

Структурні диспропорції національної економіки України в умовах постіндустріального розвитку 9

Негода Ю. В.

Оцінка та підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки країни 14

Гаман М. В., Туболец І. І.

Необхідність активізації інноваційних підходів в управлінні конкурентоспроможністю туристичних підприємств 20

Шевцова О. А., Сологуб Ю. О.

Еколого-економічні аспекти сучасного бройлерного виробництва 25

Шульга С. В.

Оцінка стану та тенденцій розвитку ринку аудиторських послуг: розвиток методології 32

Репілевська О. Ю.

Інституційне забезпечення управління діяльністю сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів 39

Ляшенко М. В.

Інноваційний підхід до реалізації стратегії екологобезпечного розвитку тваринництва (міжнародний аспект) 45

Дмитрик О. В.

Теоретичні підходи до оцінки ефективності виробництва сільськогосподарської продукції в особистих селянських господарствах 51

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»).
Наказ Міністерства освіти і науки України
№ 975 від 11.07.2019 р.

Спеціальності — 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292

ІНДЕКСАЦІЯ ВИДАННЯ В НАУКОМЕТРИЧНИХ БАЗАХ:
Index Copernicus (IC); SIS; Google Scholar.

Передрукування дозволяється лише за згодою редакції.
Відповідальність за добір і викладення фактів несуть автори. Редакція не завжди поділяє позицію авторів публікацій. За зміст та достовірність реклами несе відповідальність рекламодавець.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Дніпровського державного аграрно-економічного університету 15.08.2019 р.

Підписано до друку 15.08.19 р.
Формат 60х84 1/8, Ум. друк. арк. 7,9. Наклад — 1000 прим.
Папір крейдований, друк офсетний. Замовлення № 1508/1

© АгроСвіт, 2019

CONTENTS:

Tkachuk V. SOCIO-ECONOMIC FRAMEWORKS OF PROVIDING THE SELF-DETERMINATION OF THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES	3
Dergaliuk B. STRUCTURAL DISPROPORTIONS OF THE UKRAINE'S NATIONAL ECONOMY IN THE CONDITIONS OF POSTINDUSTRIAL DEVELOPMENT	9
Nehoda Yu. EVALUATION AND IMPROVEMENT OF THE INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE AGRARIAN ECONOMY SECTOR	14
Haman M., Tubolets I. NECESSITY OF ACTIVATION OF INNOVATIVE APPROACHES IN THE MANAGEMENT OF COMPETITIVENESS OF TOURIST ENTERPRISES	20
Shevtsova O., Solohub Yu. ECOLOGICAL AND ECONOMIC ASPECTS OF MODERN BROILER PRODUCTION	25
Shulha S. ASSESSMENT OF THE APARTMENT AND TRENDS DEVELOPMENT OF THE AUDIT SERVICE MARKET: METHODOLOGY DEVELOPMENT	32
Repilevska O. INSTITUTIONAL SUPPORT FOR THE MANAGEMENT OF AGRICULTURAL SERVICING COOPERATIVES	39
Liashenko M. INNOVATIVE APPROACH TO THE IMPLEMENTATION OF STRATEGY OF ENVIRONMENTALLY SOUND LIVESTOCK DEVELOPMENT (INTERNATIONAL ASPECT)	45
Dmytryk O. THEORETICAL APPROACH TO THE EVALUATION OF AGRICULTURAL PRODUCTIVE EFFICIENCY IN THE FARM HOUSEHOLDS	51

ДО УВАГИ АВТОРІВ!

ВИМОГИ ДО СТРУКТУРИ ТА ОФОРМЛЕННЯ МАТЕРІАЛУ

- У статті з лівого боку має стояти індекс УДК (реєстр – «ВСЕ ПРОПИСНЫЕ»).
- Ініціали та прізвище автора. Через кому після ПІБ зазначається науковий ступінь, вчене звання, посада, науковий заклад (мовою статті та англійською мовою).
- Назва статті (реєстр – «Как в предложениях») мовою статті та англійською мовою.
- Анотація мовою статті та англійською мовою.
- Ключові слова (5—8 слів) мовою статті та англійською мовою.
- Текст статті.

У статті, згідно постанови Президії Вищої атестаційної комісії України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» від 15 січня 2003 р. № 7-05/1, повинні міститись (із виділенням у тексті) такі елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі; список використаних джерел (оформлюється за новими вимогами, які опубліковані у Бюлетні ВАК України, № 3, 2008).

Згідно нових правил, які враховують вимоги міжнародних систем цитування, автори статей повинні давати список літератури в двох варіантах: один на мові оригіналу і окремим блоком той же список літератури (**References**) в романському алфавіті (**harvard reference system**), повторюючи в ньому всі джерела літератури, незалежно від того, чи є серед них іноземні

- Обсяг рукопису — 15—25 тис. знаків, включаючи рисунки, таблиці.
- Стаття повинна бути виконана у форматі А-4 текстового редактора Microsoft Word for Windows (шрифт – Times New Roman) у вигляді файлу з розширенням.doc або.rtf для Microsoft Word (версія 97-2003). Файли статті обов'язково повинні бути збережені в форматі.doc або.rtf.
- Ілюстративний матеріал повинен бути поданий чітко і якісно у чорно-білому вигляді. Посилання на ілюстрації в тексті статті обов'язкові. Рисунки, виконані у MS Word, потрібно згрупувати; вони повинні бути єдиним графічним об'єктом. Для рисунків, зроблених в програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003).

— Формули виконуються за допомогою вбудованого редактора формул MS Equation і нумеруються з правого боку.

Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Надані матеріали не повертаються.

УДК 329.275:316:33

В. А. Ткачук,
д. е. н., професор кафедри економіки праці та соціального розвитку,
Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, Україна
ORCID ID: 0000-0002-9684-8625

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.15.3

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ САМОДОСТАТНОСТІ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

V. Tkachuk,
Doctor of Economic Sciences, Professor at the Department of Labor Economics and Social
Development of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

SOCIO-ECONOMIC FRAMEWORKS OF PROVIDING THE SELF-DETERMINATION OF THE UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES

У статті обґрунтовано соціально-економічні засади забезпечення самодостатності об'єднаних територіальних громад. Систематизовано та запропоновано сутнісний зміст реформи децентралізації в Україні. Визначено, що ефективність функціонування ОТГ визначається рівнем їх самодостатності. Особливу увагу приділено проблемі розширення соціально-економічного потенціалу, здатного забезпечити ефективне функціонування детермінантних сфер фінансової та соціальної децентралізації, децентралізації в сферах освіти, охорони здоров'я, надання адміністративних послуг та передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення із державної у комунальну власність об'єднаних територіальних громад.

З метою диференційованого підходу до розширення соціально-економічного потенціалу проведено класифікацію областей України за рівнем самодостатності сформованих територіальних громад. Встановлено, що рівень самодостатності сформованих територіальних відображає рівень володіння матеріальними, соціальними та фінансовими ресурсами в достатніх обсягах, для реалізації функцій місцевого самоврядування, які відповідатимуть загальнодержавним стандартам.

The article substantiates the socio-economic principles of ensuring the self-sufficiency of the united territorial communities. The essence of the decentralization reform in Ukraine is systematized and proposed.

The purpose of the article is to study the socio-economic principles of ensuring the self-sufficiency of the united territorial communities.

It is determined that the effectiveness of OTG functioning is determined by the level of self-sufficiency. Particular attention is paid to the problem of the expansion of socio-economic potential capable of ensuring the effective functioning of the determinants of financial and social decentralization, decentralization in the spheres of education, health care, provision of administrative services and the transfer of agricultural land from the state to the communal property of the united territorial communities. In order to differentiate approach to the expansion of socio-economic potential, the classification of Ukrainian regions according to the level of self-sufficiency of the formed territorial communities has been conducted.

The process of financial decentralization, which began in Ukraine in 2014, requires in-depth study of the practical aspects of ensuring the self-sufficiency of the united territorial communities. The main purpose of the reforming is to change the management model with an emphasis on decentralization in the development of the territories of regions based on creation of self-sufficient administrative-territorial units on the principle of self-government.

It is established that the level of self-sufficiency of the formed territorial reflects the level of possession of material, social and financial resources in sufficient volumes, for realization of functions of local self-government, which will correspond to national standards.

The results of the decentralization reform in Ukraine are primarily dependent on overcoming the contradictions in the legislative and regulatory acts that should become the legal basis for the formation of a new administrative-territorial structure of our state.

Ключові слова: об'єднані територіальні громади, самодостатність, соціально-економічний розвиток, децентралізація.

Key words: united territorial communities, self-sufficiency, socio-economic development, decentralization.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Процес фінансової децентралізації, який розпочався в Україні у 2014 році, потребує поглибленого вивчення практичних аспектів забезпечення самодостатності об'єднаних територіальних громад. Головна мета реформування полягає у зміні моделі управління з акцентом на децентралізацію у розвитку територій регіонів на основі створення самодостатніх адміністративно-територіальних одиниць за принципом самоврядування. Результатом такого реформування має стати розширення соціально-економічного потенціалу та створення дієвого механізму на муніципальному рівні, здатного забезпечити ефективне функціонування детермінантних сфер фінансової та соціальної децентралізації, децентралізації в сферах освіти, охорони здоров'я, надання адміністративних послуг та передачі земельних ділянок сільськогосподарського призначення із державної у комунальну власність об'єднаних територіальних громад.

Зовнішні виклики глобалізаційного економічного середовища та інтеграції у світовий висококонкурентний простір потребують від українського уряду виважених управлінських рішень у сфері розподілення відповідальності за раціоналізацію використання ресурсів окремою територіальною громадою з метою підвищення ефективності використання податків місцевих бюджетів, які мають бути спрямовані на соціально-економічний розвиток.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика формування спроможних територіальних громад та ефективного розвитку системи самоврядування в національній економіці висвітлена в наукових роботах таких вітчизняних вчених: Г. Гички, А. Плехатого, О. Лук'янської, А. Бутенко, Т. Уманець, О. Дарієнко, С. Серьогіна, Ю. Шарова, Є. Бородіна, Н. Гончарук та інших. Увага зазначених науковців зосереджена на інноваційних підходах до оцінки економічної самодостатності територіальних громад та управлінні їх стратегічним розвитком.

Однак, попри значний доробок та важливі результати наукових досліджень, в умовах децентралізації влади та заходів реформування актуальним залишається питання обґрунтування соціально-економічних засад забезпечення самодостатності об'єднаних територіальних громад.

ФОРМУВАННЯ ЦІЛЕЙ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є дослідження соціально-економічних засад забезпечення самодостатності об'єднаних територіальних громад.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Реформа децентралізації передбачає створення нової ланки в системі адміністративного устрою України шляхом запровадження нової адміністративно-територіальної одиниці — об'єднаної територіальної громади (ОТГ). Відповідно до Закону України "Про добровільне об'єднання територіальних громад" серед принципів добровільного об'єднання територіальних громад на першому місці зазначено принцип конституційності та законності [7], але Конституцією України не передбачено такої адміністративно-територіальної одиниці як об'єднана територіальна громада, що створює певні розбіжності та незручності з точки зору нормативно-правового регулювання. Отже, першим питанням, яке потребує невідкладного вирішення є необхідність змін у Конституції нашої держави щодо питань децентралізації з метою імплементації Європейської хартії місцевого самоврядування [3]. Перші кроки в цьому напрямі було здійснено шляхом прийняття проєкту Закону про засади адміністративно-територіального устрою України, який "визначає засади адміністративно-територіального устрою України, порядок утворення, ліквідації, встановлення і зміни меж адміністративно-територіальних одиниць" [8].

Схематично процес реформування можна представити так (рис. 1).

Процес децентралізації відбувається поступово. За даними "Моніторингу процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування" відсоток населення, яке проживає на території усіх ОТГ на початок 2019 ро-

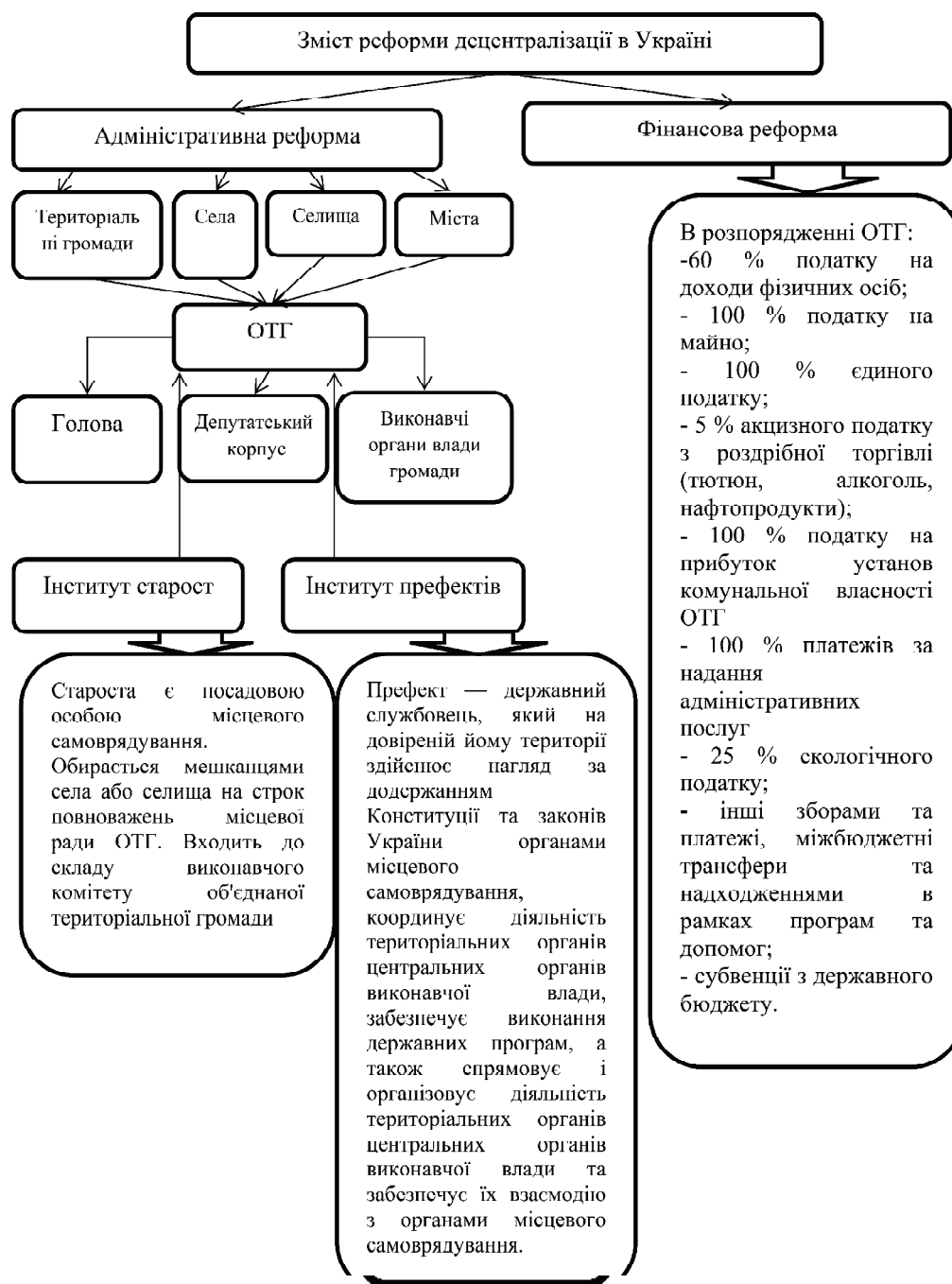

Рис. 1. Сутнісний зміст реформи децентралізації в Україні

Джерело: [11].

ку складав приблизно 20% [4]. Починаючи з 2015 року, відбувається поступове зменшення кількості необ'єднаних та не приєднаних територіальних громад (рис. 1) та відповідно, збільшення кількості об'єднаних територіальних громад (рис. 2). Слід зазначити, що темп приросту поступово зменшується.

Ефективність функціонування ОТГ визначається рівнем їх самодостатності [2]. На наш погляд, оцінювання рівня самодостатності об'єднаних територіальних громад доцільно проводити враховуючи наступні показники: кількість на-

селення об'єднаної територіальної громади, площа об'єднаної територіальної громади, кількість територіальних громад, що не об'єдналися, кількість територіальних громад, з чисельністю менш ніж 5 тис. осіб, індекс бюджетної прозорості об'єднаної територіальної громади. Слід зазначити, що ефективний розвиток громади та зростання доходів на душу населення за статистичними оцінками стає можливим з кількістю населення в громаді понад 5000 осіб, що зумовило формування цього показника саме на такому кількісному рівні. Крім того, індекс бюджетної

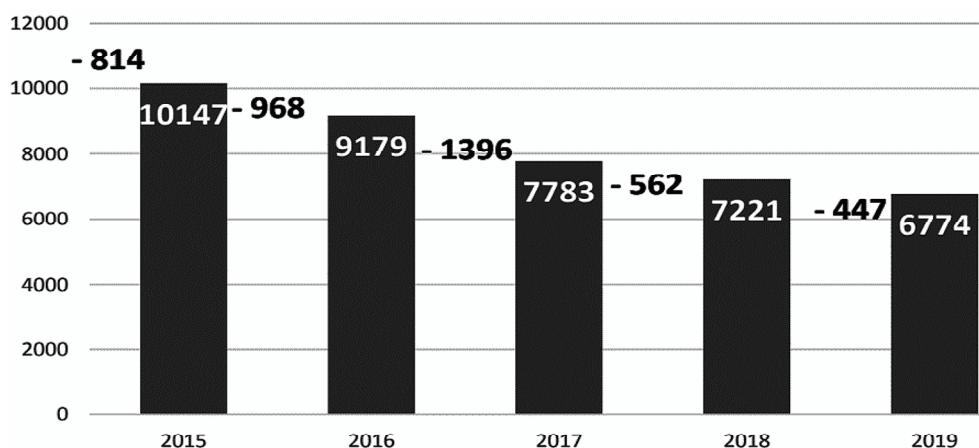

Рис. 2. Кількість необ'єднаних та не приєднаних територіальних громад

Джерело: [5].

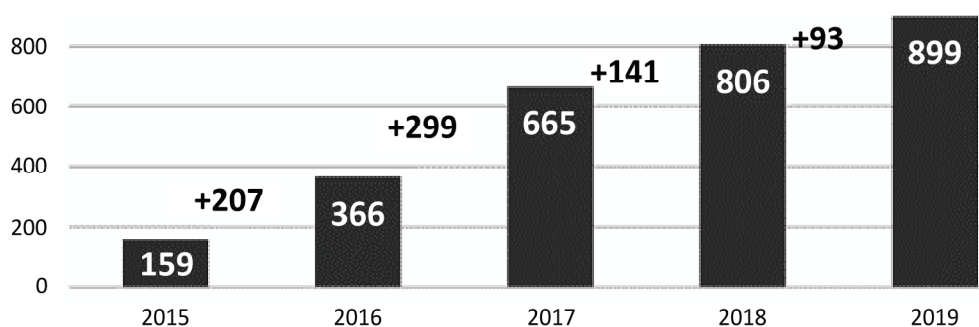

Рис. 3. Кількість об'єднаних територіальних громад

Джерело: [5].

прозорості об'єднаної територіальної громади є, на наш погляд, неодмінною частиною оцінювання рівня самодостатності, з причини того, що саме він відображає забезпеченість доступу до бюджетного процесу громадськості та інформування громадян щодо планування, організації та виконання місцевих бюджетів [4].

З метою здійснення класифікації областей України за рівнем самодостатності сформова-

них територіальних громад було застосовано кластерний аналіз — метод багатомірної класифікації даних, який дозволяє згрупувати об'єкти дослідження (в нашому випадку — регіони України) за схожою структурою, яка визначається показниками самодостатності сформованих територіальних громад.

За результатами кластеризації 24 регіони України було виокремлено п'ять кластерів, які відповідають певним рівням самодостатності (табл. 1).

Слід зазначити, що рівень самодостатності сформованих територіальних показує рівень володіння матеріальними, соціальними та фінансовими ресурсами в достатніх обсягах, для реалізації функцій місцевого самоврядування, які відповідатимуть загальнодержавним стандартам. Отже, доцільним стає розгляд показників розвитку об'єднаних територіальних громад за складовими децентралізації на прикладі представників кластерів за рівнем самодостатності. З цією метою, запропоновано виокремлення таких

Таблиця 1. Класифікація областей України за рівнем самодостатності сформованих територіальних громад

Кластер	Область	Показники кластеризації
Кластер 1 (високий рівень самодостатності)	Житомирська, Чернігівська, Запорізька, Дніпропетровська, Хмельницька	1. Кількість населення об'єднаної територіальної громади. 2. Площа об'єднаної територіальної громади. 3. Кількість територіальних громад, що не об'єдналися. 4. Кількість територіальних громад, з чисельністю менше 5 тис. осіб. 5. Індекс бюджетної прозорості об'єднаної територіальної громади
Кластер 2 (рівень самодостатності вище середнього)	Волинська, Сумська, Чернівецька, Тернопільська, Луганська, Миколаївська	
Кластер 3 (середній рівень самодостатності)	Донецька, Івано-Франківська, Харківська, Рівненська, Черкаська, Полтавська,	
Кластер 4 (рівень самодостатності нижче середнього)	Херсонська, Одеська, Львівська, Київська	
Кластер 5 (низький рівень самодостатності)	Кіровоградська, Вінницька, Закарпатська	

Джерело: [10].

складових децентралізації: фінансова децентралізація, децентралізація у сфері освіти, децентралізація в сфері соціальної політики, децентралізація у сфері надання адміністративних послуг (табл. 2).

Систематизовані дані щодо складових децентралізації об'єднаних територіальних гро-

мад говорять про те, що лідером за складовою фінансової децентралізації у кластері з високим рівнем самодостатності є Житомирська область, яка також є передовою і за складовою децентралізації у сфері освіти та соціальної політики. Що стосується децентралізації у сфері надання адміністративних послуг, то лідируючі позиції належать Одеській та Вінницькій областям.

За результатами фінансової децентралізації зростання доходів загального фонду місцевих бюджетів за січень — березень 2019 року на 1 мешканця у порівнянні з таким же періодом у 2018 році відбулось наступним чином: власні доходи на 1 мешканця зросли на 22,7% та становили 1632,6 грн; приріст показника ПДФО на 1 мешканця склав 28,6%, а місцеві податки й збори на 1 мешканця склали 470,8 грн, що більше на 29,2% за аналогічний період 2018 року [5]. Частка місцевих податків та зборів у власних доходах місцевих бюджетів у 2018 році становила 26,1%. За прогнозними значеннями цей показник у 2019 році становитиме 27,5%, що позитивно впливатиме на зростання доходів загального фонду місцевих бюджетів.

У 2019 році у порівнянні з 2014 роком, державна підтримка місцевого та регіонального розвитку зросла у 41,5 раза та становила 20,75 млрд грн. Державна фінансова підтримка місцевого та регіонального розвитку передбачає субвенцію на соціально-економічний розвиток, державний фонд регіонального розвитку, субвенцію на інфраструктуру ОТГ, кошти на будівництво спортивних об'єктів, субвенцію на розвиток медицини у сільській місцевості та кошти на підтримку секторальної регіональної політики. Найбільша доля фінансової допомоги припадає на державний фонд регіонального розвитку та складатиме 7,7 млрд грн у 2019 році.

Децентралізація у сфері освіти реалізується через створення опорних шкіл в областях,

Таблиця 2. Показники розвитку об'єднаних територіальних громад за складовими децентралізації на прикладі представників кластерів за рівнем самодостатності

Область (представники кластерів за рівнем самодостатності сформованих територіальних громад)	Фінансова децентралізація	Децентралізація у сфері освіти	Децентралізація в сфері соціальної політики	Децентралізація у сфері надання адміністративних послуг
	Державна фінансова підтримка, млн грн	Кількість опорних закладів в об'єднаних територіальних громадах, шт.	Створення віддалених робочих місць Пенсійним фондом з надання послуг у сфері пенсійного забезпечення (кількість ОТГ)	Кількість ЦНАП, які працюють в об'єднаних територіальних громадах
Житомирська	686,8	41	44	36
Волинська	589,4	19	30	27
Харківська	681	8	10	47
Одеська	609,4	11	16	41
Вінницька	635,1	18	26	41

Джерело: складено на основі [5].

та в ОТГ. Велике значення приділяється створенню класів з інклюзивним навчанням в опорних школах та їх філіях. Децентралізація у сфері охорони здоров'я полягає у підвищенні доступності та якості медичного обслуговування у сільській місцевості. Так, за період реформування було створено 517 проєктів з охорони здоров'я загальною вартістю 2,9 млрд грн [5].

ВИСНОВКИ

Отже, результати реформування децентралізації в Україні передусім залежать від подолання суперечностей у законодавчих та нормативно-правових актів, які мають стати правовою основою формування нового адміністративно-територіального устрою нашої держави. Стійкий соціально-економічний розвиток об'єднаних територіальних громад формується на основі їх самодостатності та пошуку найбільш дієвого механізму забезпечення фінансової спроможності на основі використання власного фінансового потенціалу. Забезпечення самодостатності об'єднаних територіальних громад є запорукою гармонізованого розвитку суспільства, що, своєю чергою, є вимірником ефективності місцевого самоврядування.

Література:

1. Бутенко А.І., Уманець Т.В., Дарієнко О.В. Інноваційні підходи до оцінки економічної самодостатності територіальних громад. Економічні інновації. 2016. № 62. С. 223—231.
2. Гичка Г.Г. Формування спроможних територіальних громад: проблеми та шляхи їх вирішення. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2016. Вип. 1 (117). С. 60—64.
3. Європейська хартія місцевого самоврядування. Страсбург, 15 жовт. 1985 р. / ратиф. Законом № 452/97-ВР від 15 лип. 1997 р. URL:

http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (дата звернення: 03.05.2019).

4. Звіт з результатами оцінки прозорості місцевих бюджетів міст та ОТГ. Індекси бюджетної прозорості 2018. Об'єднані територіальні громади. URL: http://probudget.org.ua/db_pic/images/files/file_1550681529.4389.pdf (дата звернення: 03.05.2019).

5. Моніторинг процесу децентралізації влади та реформування місцевого самоврядування станом на 10 травня 2019 року. Національний проект Децентралізація. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України. URL: <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/402/10.05.2019.pdf> (дата звернення: 03.05.2019).

6. Пелехатий А.О., Лук'янська О.В. Громадський контроль виконання місцевих бюджетів: проблеми та перспективи реалізації Соціально-економічні проблеми сучасного періоду. 2015. Вип. 3 (113). С. 55—58.

7. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України № 157-VIII від 05.02.2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (дата звернення: 03.05.2019).

8. Проект Закону про засади адміністративно-територіального устрою України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63508 (дата звернення: 03.05.2019).

9. Територіальний розвиток та регіональна політика в Україні: актуальні проблеми, ризики та перспективи адміністративно-фінансової децентралізації / НАН України. ДУ "Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України"; наук. редактор В.С. Кравців. Львів, 2017. 120 с. URL: <http://ird.gov.ua/irdp/p20170701.pdf> (дата звернення: 03.05.2019).

10. Серьогін С.М., Шаров Ю.П., Бородин Є.І., Гончарук Н.Т. Управління стратегічним розвитком об'єднаних територіальних громад: інноваційні підходи та інструменти: монографія. ДРІДУ НАДУ, 2016. 276 с.

11. Формування об'єднаних територіальних громад: стан, проблемні питання та шляхи їх вирішення. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/terutor_gromad-86ead.pdf

References:

1. Butenko, A. I. Umanets, T. V. and Dariienko, O. V. (2016), "Innovative approaches to the estimation of economic self-sufficiency of territorial communities", *Ekonomichni innovatsii*, vol. 62, pp. 223—231.

2. Hychka, H. H. (2016), "Formation of capable territorial communities: problems and ways of

their solution", *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*, vol. 1 (117), pp. 60—64.

3. Congress of Local and Regional Authorities (1985), "European Charter of Local Self-Government", available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_036 (Accessed 05 July 2019).

4. Public Partnership "On Transparent Local Budgets" (2018), "Report on the results of the assessment of the transparency of local budgets of cities and OTG. Budget Transparency Indicators 2018", available at: http://probudget.org.ua/db_pic/images/files/file_1550681529.4389.pdf (Accessed 05 July 2019).

5. Ministry for Regional Development, Building and Housing of Ukraine (2019), "Monitoring the process of decentralization of power and reform of local self-government as of May 10, 2019. National Decentralization Project", available at: <https://storage.decentralization.gov.ua/uploads/library/file/402/10.05.2019.pdf> (Accessed 05 July 2019).

6. Pelekhatyj, A. O. and Luk'ians'ka, O. V. (2015), "Public control over the implementation of local budgets: problems and prospects of implementation", *Sotsial'no-ekonomichni problemy suchasnoho periodu*, vol.3 (113), pp. 55—58.

7. Verkhovna Rada of Ukraine (2015), "On voluntary association of territorial communities (Act 157-VIII, February 05)", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (Accessed 05 July 2019).

8. Verkhovna Rada of Ukraine (2018), "Draft Law on the Principles of the Administrative-Territorial Order of Ukraine", available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63508 (Accessed 05 July 2019).

9. Kravtsiv, V. S. (2017), "Territorial development and regional policy in Ukraine: actual problems, risks and prospects of administrative and financial decentralization", available at: <http://ird.gov.ua/irdp/p20170701.pdf> (Accessed 05 July 2019).

10. Ser'ohin, S. M. Sharov, Yu. P. Borodin, Ye. I. and Honcharuk, N. T. (2016), *Upravlinnia stratehichnym rozvytkom ob'iednanykh terytorial'nykh hromad: innovatsijni pidkhody ta instrumenty* [Management of Strategic Development of the United Territorial Communities: Innovative Approaches and Tools], DRIDU NADU.

11. NISS (2018), "Formation of united territorial communities: state, problem issues and ways of their solution", available at: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/terutor_gromad-86ead.pdf (Accessed 05 July 2019).

Стаття надійшла до редакції 19.07.2019 р.

УДК 330.34:332.142

Б. В. Дергалюк,

к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського"

ORCID ID: 0000-0001-8791-9121

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.15.9

СТРУКТУРНІ ДИСПРОПОРЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

B. Dergaliuk,

PhD in Economics, Associate professor, Associate professor of economics and entrepreneurship department, National technical university of Ukraine "Igor Sikorsky Kiev polytechnic institute"

STRUCTURAL DISPROPORTIONS OF THE UKRAINE'S NATIONAL ECONOMY IN THE CONDITIONS OF POSTINDUSTRIAL DEVELOPMENT

У статті в результаті аналізу виявлено, що рівень зношеності основних засобів підприємств протягом останніх двох десятиліть демонструє вкрай суперечливу динаміку, але в останній час ситуація має тенденцію до погіршення. З'ясовано, що до проблемних питань постіндустріального розвитку економіки України відноситься питання підвищення ефективності функціонування компаній державної форми власності. Визначено, що впродовж попередніх років сфера інформаційних технологій в Україні демонструє стабільний ріст, однак навіть попри динамічні темпи розвитку галузі та затребуваність українського інтелектуального продукту на міжнародних ринках, вітчизняна ІТ-сфера характеризується індиферентним відношенням державних структур до неї. Встановлено, що Україна має широкий спектр можливостей, обумовлений високим рівнем освіченості населення, рівня культурного та соціального розвитку населення та розвитком наукової сфери, що підтверджується високим показником індексу людського капіталу. Але з'ясовано, що існують і певні загрози щодо подальшого зростання інтелектуального та людського потенціалу в Україні. Окреслено головні перешкоди щодо організації цілеспрямованого руху у напрямі побудови постіндустріальної структури економіки України та подолання структурних диспропорцій її розвитку.

The article finds that the level of fixed assets depreciation on enterprises over the past two decades has shown very controversial dynamics, but recently the situation tends to deteriorate due to a reduction in investment inflow and the loss of part of Ukraine's territory and the infrastructure that is located there. It was clarified that the problem of post-industrial development of the Ukrainian economy is the issue of increasing the efficiency of functioning of state-owned companies. Currently, a number of branches of innovation are emerging, the key of which is the sphere of information technology, despite the existence of complex structural constraints on development, the prevalence of values and areas of social production of the industrial technological structure. It has been established that in recent years the sphere of information technologies in Ukraine demonstrates stable growth, however, despite the dynamic growth of the industry and the demand for Ukrainian intellectual products in international markets, the domestic IT sphere is characterized by an indifferent attitude of state structures to it. It is determined that the distinctive characteristic of the post-industrial economy is that information and intellectual capital is the main source of profitability of the commercial sector and the driving force of economic growth. These categories serve as the basis and primary source for building a post-industrial society. It is established that Ukraine has a wide range of opportunities, due to the high population education level, the cultural and social development level of the population and the development of the scientific sphere, which is confirmed by high indicator of the index of human capital. However, it became clear that there are certain threats to further increase

intellectual and human potential in Ukraine. The main obstacles to organizing a purposeful movement towards building a post-industrial structure of the Ukrainian economy and overcoming the structural disproportions of its development are outlined. Analyzing the existing structural value of the national economy, it has been found that there is a dominance of the industrial type of economy in Ukraine with the presence of fragmented elements of post-industrial way, but despite the presence of a significant number of features inherent in industrial economies such techno-economic system, the Ukrainian economic system is in a unique position, characterized by the availability of most of the necessary resources to ensure sustainable development in the direction of structuring the economy in accordance with the post-industrial model.

Ключові слова: наукова сфера, основні засоби, постіндустріальний розвиток, технологічні уклади, інтелектуальний капітал, інноваційний розвиток, структурні диспропорції.

Key words: scientific sphere, fixed assets, post-industrial development, technological structures, intellectual capital, innovative development, structural disproportions.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Структурні диспропорції економіки України супроводжуються тенденціями змін суспільного розвитку, пов'язаними із постіндустріальним економічним розвитком та орієнтацією. Це передусім сприяє зменшенню структурних диспропорцій розвитку національної економіки та досягненню конкурентних позицій на світовому ринку та вимагає визначення потенційних можливостей та урахування можливих загроз для інтелектуально-інноваційного спрямування економічного розвитку в умовах постіндустріального суспільного розвитку. Саме тому, в умовах складної геополітичної ситуації, невирішених питань внутрішньополітичного характеру та хронічних проблем, пов'язаних із сформованими диспропорціями структури національної економіки, актуалізуються питання аналізу поточних обмежень розвитку та розробки ефективних заходів структурного збалансування економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням постіндустріального розвитку економічних систем присвячено чимало наукових праць. Серед закордонних вчених, що займалися обґрунтуванням постіндустріального розвитку, необхідно відзначити праці Д. Белла, Е. Брукінга, Дж. Гелбрейта, П. Друкера, Л. Едвінсона, М. Кастельса, Д. Лайона, И. Масуда, М. Мелоуна, Т. Сакайя, Р. Станкевича, Т. Стюарта, О. Тоффлера, Дж. Хауельса, М. Янга та інших. Наукові нароби науковців стали підґрунтям для дослідження постіндустріального розвитку економічних систем різного

рівня та напрямів поліпшення державної структурної політики. Серед вітчизняних науковців, які внесли значний теоретичний вклад у розвиток цього напрямку, слід відзначити таких вчених, як: Л. Баластрик, Т. Білоброва, В. Василенко, О. Власюк, Т. Гайдай, В. Геєць, А. Задоя, Л. Збаразська, О. Кендюхов, Н. Литвиненко, В. Семиноженко, В. Тарасевич, М. Паламарчук, О. Пирог, Л. Федулова, А. Чухно та інші.

Віддаючи належне науковому доробку закордонних та вітчизняних науковців необхідно зазначити, що подальших наукових розвідок вимагають структурні диспропорції, існуючі в Україні, для розроблення дієвих заходів державної структурної політики з метою подолання структурних перешкод розвитку.

МЕТА І ЗАВДАННЯ СТАТТІ

Метою статті є аналіз структурних диспропорцій національної економіки України в умовах постіндустріального розвитку.

Для досягнення поставленої мети було виконано такі завдання:

— проаналізовано проблемні питання постіндустріального розвитку економіки України, а саме: зношеність основних засобів підприємств в Україні, стан розвитку ряду галузей інноваційної спрямованості; ефективність функціонування компаній державної форми власності;

— обґрунтовано значення та роль інформації та інтелектуального капіталу для постіндустріального розвитку економіки та економічного зростання;

— визначено перешкоди щодо організації цілеспрямованого руху у напрямку побудови

постіндустріальної структури економіки України.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аналізуючи наявні структурні співвідношення національної економіки, можна стверджувати про домінування індустріального типу економіки з фрагментарною присутністю елементів постіндустріального укладу.

У системі міжнародного поділу праці Україна займає досить слабкі позиції. Технічний рівень більшості виробництв України відстає від рівня західних країн та передових країн азіатського регіону, величина якого збільшується на основі загальної тенденції скорочення часу хвильового циклу технічного устрою з одночасним непропорційним зростанням складності соціально-економічних перетворень кожного наступного технічного устрою і його циклу [1, с. 68].

Окремо варто виділити проблему рівня зношеності основних засобів підприємств, що протягом останніх двох десятиліть демонструє вкрай суперечливу динаміку.

З 2000 по 2004 роки рівень зносу основних засобів підприємств зріс з 43 % до 49 %, але дещо знизився у 2005 р. У 2008 р. перевищив 61%, знизився до 60 % у 2009 р., після чого зростав до 2014 року, досягнувши найбільшого рівня у 83,5 %. У 2015 році рівень зносу стрімко знизився, повернувшись до рівня 2009 року, але нажалі таке стрімке покращення показників викликано не стрімким притоком інвестицій, а втратою Україною територій та інфраструктури, що на них розташована [6, с. 108].

Згідно з даними Державної Служби статистики станом на 2018 рік рівень зношеності основних засобів українських підприємств встановився на рівні 55,1 %. Водночас найвищий ступінь зношеності спостерігається у галузі з виготовлення виробів з деревини, виробництва паперу та поліграфічної діяльності (89,6 %), найменш зношені основні засоби сфери мистецтва, спорту, розваг та відпочинку (36,8 %) та надання послуг, догляду та соціальної допомоги (37 %) [7].

Не менш проблемне питання постіндустріального розвитку економіки України становлять її компанії у державній формі власності, ефективність функціонування яких є досить сумнівною, адже вони не лише обтяжують її бюджет, відволікаючи кошти від фінансування інновацій, розвитку науки та модернізації виробничих потужностей, але й гальмують процеси формування ринкових

відносин, сумлінної конкуренції, розвитку демократії [2, с. 131].

Проте, не враховуючи наявності складних структурних обмежень розвитку та превалювання цінностей та сфер суспільного виробництва індустріального технологічного укладу, нині набувають розвитку ряд галузей інноваційної спрямованості, ключової з яких виступає сфера інформаційних технологій, що впродовж останніх років демонструє стабільний ріст, незважаючи на дестимулюючий вплив факторів макроекономічної нестабільності.

За підрахунками асоціації "ІТ-Україна", що об'єднує аутсорс-компанії, обсяг експорту зріс з приблизно 3 млрд дол. США до 3,6 млрд дол. США у 2017 р. А до 2025 року галузі пророкують зростання майже вдвічі [4].

За даними International Trade Centre Україна входить в Топ-25 найбільших експортерів інтелектуального продукту в світі. 70 % експорту становить розробка програмного забезпечення на замовлення [5].

Однак навіть попри динамічні темпи розвитку галузі та затребуваність українського інтелектуального продукту на міжнародних ринках, вітчизняна ІТ-сфера характеризується індиферентним відношенням державних структур, що виявляється у слабкому розвитку бази нормативного регулювання, відсутності належних фіскальних стимулів здійснення відповідного виду діяльності, цілковитої відсутності комплексної державної політики щодо регулювання цього сегменту сфери послуг.

Відомо, що відмінною характеристикою постіндустріальної економіки є те, що базовим ресурсом забезпечення прибутковості комерційного сектору та рушійною силою економічного зростання є інформація та інтелектуальний капітал. Дані категорії виступають основою та першоджерелом розбудови постіндустріального суспільства. Аналізуючи становище України відносно даного питання, зазначимо наявність широкого спектру можливостей, обумовлених високим рівнем освіченості населення, рівня культурного та соціального розвитку населення. Підтвердженням даного твердження є показники індексу людського капіталу, наведеного у щорічному дослідженні Всесвітнього економічного форуму, згідно якого Україна посідає 24 місце, тим самим випереджаючи такі розвинуті країни, як: Франція (26 місце), Південна Корея (27 місце), Китай (34 місце), Італія (35 місце), Іспанія (44 місце), Об'єднані Арабські Емірати (45 місце) [10].

Але необхідно зазначити, що існують і деякі загрози щодо подальшого зростання інтелек-

туального та людського потенціалу, оскільки існують певні системні кризи у сучасній науковій системі України, до яких можна віднести [8, с. 54; 9, с. 503]:

по-перше, втрату державного пріоритету розвитку та фінансування наукової сфери з боку держави, що призводить до постійного скорочення її фінансування та нестачі інвестиційних ресурсів для закінчення наукових розробок та впровадження наукових результатів у виробництво;

по-друге, скорочення попиту на результати наукових досліджень й розробок серед вітчизняних підприємств;

по-третє, відсутність єдиної науково-інноваційної стратегії держави щодо інноваційного спрямування економічного розвитку держави;

по-четверте, зниження престижу наукової діяльності, що знижує зацікавленість молоді щодо діяльності у науковій сфері та впливає на відтік наукових кадрів високої кваліфікації за кордон.

На основі вищевикладеного можна стверджувати, що попри наявність значної кількості ознак, притаманних економікам індустріального типу техніко-економічного устрою, українська економічна система знаходиться в унікальному положенні, що характеризується наявністю більшості необхідних ресурсів забезпечення сталого розвитку у напрямку структурування економіки відповідно до постіндустріального зразку.

Головними перешкодами щодо організації цілеспрямованого руху у напрямі побудови постіндустріальної структури економіки України можна вважати таке:

— неспроможність вітчизняного інституційного середовища забезпечити сприятливі умови розвитку сфер постіндустріального устрою;

— високий рівень показників матеріаломісткості продукції вітчизняних промислових підприємств;

— складність доступу до фінансових ресурсів, внаслідок нерозвиненості інфраструктури фінансового ринку;

— низькі показники інноваційної активності підприємств, спричинені проблемами забезпечення ефективної інноваційної інфраструктури та відповідного нормативно-правового забезпечення;

— низькі темпи зростання експорту продукції обробних галузей разом із негативними тенденціями до нарощення експорту продукції добувної промисловості;

— асиметричність регіонального розвитку, що характеризується високою географічною концентрацією висококонкурентних виробництв та відсутність комплексних державних програм розвитку депресивних територій.

ВИСНОВКИ

Аналізуючи структуру економіки України, приходимо до висновку про відповідність більшості ознак індустріального типу технологічного розвитку з фрагментарною наявністю елементів постіндустріальної економіки. Однак динамічний розвиток інноваційно-орієнтованих галузей вітчизняної економіки та високий рівень розвитку людського капіталу надає широке коло потенційних можливостей довгострокового розвитку у напрямку розбудови постіндустріального суспільства.

Подальших наукових розвідок вимагають питання, пов'язані із розробленням та запровадженням дієвих механізмів державного регулювання, з метою скорочення структурних диспропорцій національної економіки та інтелектуалізації економічних процесів розширеного відтворення.

Література:

1. Василенко В. Технологічні устрої в контексті прагнення економічних систем до ідеальності / В. Василенко // Соціально-економічні проблеми і держава. — 2013. — № 1. — С. 65—72.
2. Вашків О.П. Галузеві структурні трансформації в Україні у контексті постіндустріального економічного розвитку / О.П. Вашків // Глобальні та національні проблеми економіки. — 2017. — № 16. — С. 127—132.
3. Детермінанти розвитку національного господарства: монографія / За заг. ред. П.В. Круша. — К.: НТУУ "КПІ", 2014. — 276 с.
4. Кубраков О. ІТ-потенціал України та інвестиції: скільки потрібно і скільки можна / О. Кубраков // Mind.ua. — 2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <https://mind.ua/openmind/20180794-it-potencial-ukrayini-ta-investiciyi-skilki-potribno-i-skilki-mozhna>
5. Названы главные успехи IT-отрасли в Украине за 2018 год // Сегодня. — 2019 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.segodnya.ua/ukraine/nazvany-glavnye-uspehi-it-otrasli-v-ukraine-za-2018-god-1203441.html>
6. Негруль Д.А. Статистичний аналіз зносу основних засобів в Україні / Д.А. Негруль, Ю.О. Ольвінська // Статистика — інструмент соціально-економічних досліджень: збірник

наукових студентських праць. — 2018. — № 4. — С. 104—108.

7. Основні засоби України // Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/ibd/osn_zas_u/arch_osn_zas.htm

8. Тульчинська С.О. Інтелектуально-інноваційна модернізація економіки України: теоретико-методологічні аспекти: монографія / С.О. Тульчинська. — К.: НТУУ "КПІ", 2009. — 488 с.

9. Тульчинська С.О. Наукові підходи до визначення вектора розвитку постіндустріального суспільства / С.О. Тульчинська // Економічний вісник НТУУ "КПІ". — К.: НТУУ "КПІ", — 2014. — Вип. 11. — С. 501—507.

10. The Global Human Capital Report 2017 // World Economic Forum. — 2018 [Електронний ресурс]. — Режим доступу до ресурсу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Human_Capital_Report_2017.pdf

References:

1. Vasylenko, V. (2013), "Technological devices in the context of the aspiration of economic systems to the ideal", *Sotsial'no-ekonomichni problemy i derzhava*. vol. 1, pp. 65-72.

2. Vashkiv, O.P. (2017), "Branch Structural Transformations in Ukraine in the Context of Post-Industrial Economic Development", *Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*, vol. 16, pp. 127-132.

3. Krush, P.V. ta in. (2014), "Determinanty rozvytku natsional'noho hospodarstva" [Determinants of the development of the national economy], NTUU "KPI", Kyiv, Ukraine.

4. Kubrakov, O. (2018), "The IT potential of Ukraine and investment: how much is needed and how much", *Mind.ua*, available at: <https://mind.ua/openmind/20180794-it-potencial-ukrayini-ta-investiciyi-skilki-potribno-i-skilki-mozhna>, (Accessed 1.07.2019).

5. Segodnja (2019), "The main achievements of the IT industry in Ukraine for 2018 are named", available at: <https://www.segodnya.ua/ukraine/nazvany-glavnye-uspehi-it-otrasli-v-ukraine-za-2018-god-1203441.html>, (Accessed 10.06.2019).

6. Nehrul', D.A. and Ol'vins'ka, Yu.O. (2018), "Statistical analysis of the depreciation of fixed assets in Ukraine", *Statystyka - instrument sotsial'no-ekonomichnykh doslidzhen'*, vol. 4, pp. 104-108.

7. Rezhym dostupu do resursu (2018), "Main assets of Ukraine", available at: [http://www.ukr-](http://www.ukr-stat.gov.ua/operativ/operativ2018/ibd/osn_zas_u/arch_osn_zas.htm)

[stat.gov.ua/operativ/operativ2018/ibd/osn_zas_u/arch_osn_zas.htm](http://www.ukr-stat.gov.ua/operativ/operativ2018/ibd/osn_zas_u/arch_osn_zas.htm), (Accessed 20.06.2019).

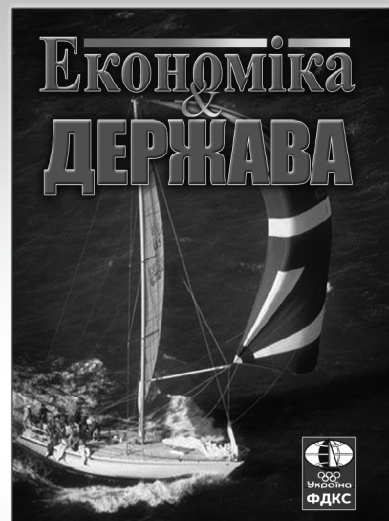
8. Tul'chyns'ka, S.O. (2009), *Intelektual'no-innovatsijna modernizatsiia ekonomiky Ukrainy: teoretyko-metodolohichni aspekty*. [Intellectual-innovative modernization of the Ukrainian economy: theoretical and methodological aspects], NTUU "KPI", Kyiv, Ukraine.

9. Tul'chyns'ka, S. O. (2014), "Scientific approaches to the definition of the vector of development of postindustrial society", *Ekonomichnyj visnyk NTUU "KPI"*. vol. 11, pp. 501—507.

10. The Global Human Capital Report 2017 (2018)6 "World Economic Forum", available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Human_Capital_Report_2017.pdf, (Accessed 27.05.2019).

Стаття надійшла до редакції 16.07.2019 р.

Науково-практичний журнал «ЕКОНОМІКА ТА ДЕРЖАВА»

Передплатний індекс: 01751

Виходить 12 разів на рік

Журнал включено до переліку наукових фахових

видань України з ЕКОНОМІКИ

www.economy.in.ua

e-mail: economy_2008@ukr.net

тел.: (044) 223-26-28

(044) 458-10-73

УДК 338.436(477):330.322.1

Ю. В. Негода,

к. е. н., доцент кафедри фінансів, Національний університет біоресурсів
і природокористування України, м. Київ
ORCID ID: 0000-0002-9714-5438

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.15.14

ОЦІНКА ТА ПІДВИЩЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ

Yu. Nehoda,

PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Finance,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv

EVALUATION AND IMPROVEMENT OF THE INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE AGRARIAN ECONOMY SECTOR

Визначено, що розвиток інвестиційної діяльності розглядається як головний чинник підвищення ефективності аграрного виробництва та конкурентоспроможності продукції. Встановлено, що для підприємств аграрного сектору України однією з головних проблем є залучення інвестиційних та інноваційних ресурсів. Встановлено, що нині одним із основних та пріоритетних завдань як розвитку аграрного сектору зокрема, так і розвитку національної економіки взагалі, є поліпшення інвестиційної привабливості економіки з метою залучення якомога більших обсягів інвестицій до національного товаровиробника. Визначено, що сучасні темпи розвитку сільськогосподарського виробництва потребують якісно нових технічних засобів. Основними якісними вимогами, які висувують керівники господарств до технічних засобів, є продуктивність, надійність, довговічність, ремонтпридатність, мобільність, а також можливість виконання технологічних операцій згідно з вимогами технологій. Зазначено, що регулювання рівня прибутковості і ризиків на вкладений капітал у сільське господарство має здійснюватися в рамках реалізації цільових державних та регіональних програм розвитку пріоритетних галузей аграрного виробництва. До теперішнього часу в рамках цих програм здійснюється субсидування частини витрат на придбання матеріально-технічних ресурсів. Зазначено, що організаційно-економічний механізм підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектору можна представити у вигляді інвестиційного "хреста".

It is determined that the development of investment activity is considered as the main factor in increasing the efficiency of agrarian production and competitiveness of products. Investment activity is not an end in itself, but a means of realizing strategic goals and objectives of the industry or business entity development.

For enterprises in the agricultural sector of Ukraine one of the main problems is attracting investment and innovative resources. As of January 1, 2018, 586.2 million dollars were invested in the development of agricultural enterprises. US foreign direct investment, which represents 1.6% of the total volume of foreign investment in Ukraine. Despite the factors reducing the investment activity of the agrarian sector of the Ukrainian economy, investment investments are increasing every year.

It is noted that nowadays one of the main and priority tasks, such as the development of the agrarian sector in particular, and the development of the national economy in general, is to improve the investment attractiveness of the economy in order to attract as much investment as possible to the national commodity producer. This is especially true for agrarian enterprises that urgently need investments to form a high-tech material and technical base, designed to provide a high-level agricultural production.

Modern pace of development of agricultural production requires qualitatively new technical means. The main quality requirements put forward by farm managers to technical means are productivity, reliability, durability, durability, portability, and the ability to perform technological operations in accordance with the requirements of the technology.

It is determined that the current rates of development of agricultural production require qualitatively new technical means. The main qualitative requirements put forward by heads of farms to technical means are productivity, reliability, durability, maintainability, mobility, and also possibility of performance of technological operations according to requirements of technologies. It is noted that regulation of the level of profitability and risks on the invested capital in agriculture should be carried out within the framework of the implementation of targeted state and regional programs of development of priority branches of agrarian production.

It is noteworthy that the organizational and economic mechanism of increasing the investment attractiveness of the agrarian sector can be presented as an investment "cross". This mechanism consists of four interconnected blocks, each of which can function independently, but they achieve real economic effect only under the conditions of connecting all components to the same goal — attracting capital to the agricultural sector to ensure the competitiveness of the industry through the use of high-tech means of production.

Ключові слова: аграрний сектор, інвестиції, інвестиційна привабливість, інвестиційна політика, капітальні інвестиції, прями іноземні інвестиції.

Key words: agricultural sector, investment, investment attractiveness, investment policy, capital investment, foreign direct investment.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Економіка сучасного аграрного сектору набуває рис інвестиційної, що базується на розробці й впровадженні виробничо-комерційних та фінансово-інвестиційних нововведень, що дозволяють підвищити галузеві та індивідуальні конкурентні переваги. Водночас розвиток інвестиційної діяльності розглядається як головний чинник підвищення ефективності аграрного виробництва та конкурентоспроможності продукції. Інвестиційна діяльність є не самоціллю, а засобом реалізації стратегічних цілей та завдань розвитку галузі або господарюючого суб'єкта. Разом з тим, вона представляє собою складно організований процес здійснення сукупності певних дій та заходів і є одним із самостійних видів господарської діяльності.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у дослідження теоретичних основ та практичних питань щодо інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки країни зробили ряд вітчизняних вчених-економістів: Борейко І.П., Васильєва Л.М., Вініченко І.І., Гереженко І.М., Томчук О.Ф., Шебанін В.С. та інші. У наукових працях цих авторів розглянуто різні аспекти зазначеного питання, але потребують подальшого дослідження визначення організаційно-економічного механізму підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки країни.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є оцінка та визначення організаційно-економічного механізму підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки країни.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Як зазначає Борейко І.П., "активна інвестиційна діяльність в аграрному секторі сприяє збільшенню обсягів сільськогосподарського виробництва, підвищенню прибутковості аграрних підприємств, розширенню їх виробничої діяль-

ності та, як результат, створенню додаткових робочих місць на селі, а також у промислових підприємствах, зростанню рівня задоволення споживчих потреб населення усієї країни й поліпшенню розвитку соціальної сфери села" [1].

Для підприємств аграрного сектору України однією з головних проблем є залучення інвестиційних та інноваційних ресурсів. Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій, унесених в Україну, на 1 січня 2018 р. склав 37513,6 млн дол. США, що на 3,8 % більше обсягів інвестицій на початок 2017 р. У розвиток підприємств аграрного сектору станом на 1 січня 2018 р. вкладено 586,2 млн дол. США прямих іноземних інвестицій, що становить 1,6 % загального обсягу іноземних інвестицій в Україну. Приріст обсягу іноземного капіталу в аграрний сектор, з урахуванням його переоцінки, втрат і курсової різниці, за 2017 р. склав 84,0 млн дол. США. (табл. 1).

Встановлено, що "основними причинами зниження інвестиційної активності в українській економіці були: тривалий економічний спад, зменшення валових національних заощаджень, інфляційні процеси та зниження стійкості національної валюти, структурні деформації грошової маси, скорочення інвестиційних витрат бюджету при зростанні фінансування інвестицій із власних та залучених коштів підприємств, загострення кризи бюджетної системи, збільшення неплатежів, нестійкий фінансовий стан агропідприємств, дебілізація процесів формування суспільного капіталу, співвідношення між системою відсоткових ставок і рівнем рентабельності реального сектору економіки, стан, коли перевагу надають одержанню доходів на фінансовому ринку, незначне надходження іноземних інвестицій, відсутність державної інвестиційної стратегії, недосконалість законодавства, повільний темп інституціональних реформ тощо" [3].

Незважаючи на фактори зниження інвестиційної активності аграрного сектору економіки України, інвестиційні вкладення щороку зростають. За даними рисунка 1, проілюструємо обсяг капітальних інвестицій в економіку в тому числі в аграрний сектор.

**Таблиця 1. Прямі інвестиції (акціонерний капітал) в економіці України
за видами економічної діяльності, млн дол**

Показник	2013 р.		2014 р.		2015 р.		2016 р.		2017 р.	
	млн дол. США	%	млн дол. США	%	млн дол. США	%	млн дол. США	%	млн дол. США	%
Усього	53178,1	100	53704,0	100	40725,4	100	36154,5	100	37513,6	100
Аграрний сектор	728,4	1,4	776,9	1,4	617,0	1,5	502,2	1,4	586,2	1,6
Промисловість	18565,1	34,9	17681,4	32,9	12419,4	30,5	9893,6	27,4	9667,6	25,8
Будівництво	1459,2	2,7	1580,0	2,9	1301,9	3,2	1104,1	3,1	1043,3	2,8
Торгівля	6118,5	11,5	6807,8	12,7	6037,6	14,8	5247,4	14,5	5106,5	13,6
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1506,3	2,8	1535,3	2,9	1355,5	3,3	1088,0	3,0	1086,0	2,9
Тимчасове розміщування й організація харчування	822,1	1,5	446,5	0,8	382,3	0,9	332,6	0,9	330,0	0,9
Інші види економічної діяльності	23978,5	45,2	24876,1	46,4	18611,7	45,8	17986,6	49,7	19694,0	52,4

Джерело: [6].

Так, обсяг капітальних інвестицій, вкладених аграрних підприємств, за досліджуванний період має тенденцію до зростання — в 12,8 рази у 2017 р. у порівнянні з 2005 р., що свідчить про поступовий вихід аграрного сектору із затяжної кризи, хоча обсяги вкладень залишаються значно нижчими від потреби. Реально такий обсяг не в змозі забезпечити необхідного розміру коштів для ефективного розвитку аграрного виробництва.

Зазначимо, що нині одним із основних та пріоритетних завдань, як розвитку аграрного сектору зокрема, так і розвитку національної економіки взагалі, є поліпшення інвестиційної привабливості економіки з метою залучення якомога більших обсягів інвестицій до націо-

нального товаровиробника. Особливо це стосується підприємств аграрного сектору, які терміново потребують інвестицій для формування високотехнологічної матеріально-технічної бази, покликаної забезпечити високоефективний рівень аграрного виробництва.

З цією думкою погоджується і Шебанін В.С., який наголошує, що "аграрний сектор економіки, незважаючи на його пріоритетне значення в національній економіці країни, залишається в найбільш складному становищі, навіть за рахунок усіх джерел фінансування інвестиційний процес нині не забезпечує не тільки розширеного, а навіть і простого відтворення спожитих у процесі виробничої діяльності основних засобів, а отже, за таких умов руйнівні процеси матері-

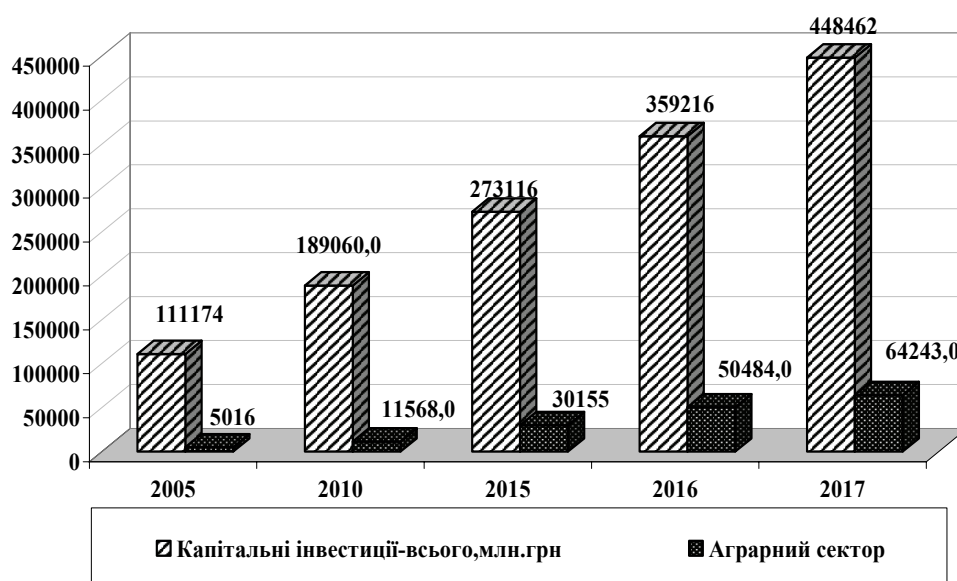

Рис. 1. Динаміка обсягів капітальних інвестицій — всього, в т.ч. в аграрний сектор

Джерело: [6].

Таблиця 2. Вартість основних засобів за видами економічної діяльності на початок року

Показник	2014 р.		2015 р.		2016 р.		2017 р.	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Усього	10401324	100	13752117	100	7641357	100	8177408	100
Аграрний сектор	156013	1,5	171392	1,2	210169	2,8	270467	3,3
Промисловість	1749110	16,8	1937821	14,1	3842517	50,3	3072954	37,6
Будівництво	82646	0,8	64352	0,5	62090	0,8	72810	0,9
Торгівля	123041	1,2	125507	0,9	135378	1,8	175422	2,1
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	6403272	61,6	9752902	70,9	1418312	18,6	1562079	19,1
Тимчасове розміщування й організація харчування	32622	0,3	27276	0,2	27985	0,4	29772	0,4
Інші види економічної діяльності	1854620	17,8	1672867	12,2	1944906	25,3	2993904	36,6

Джерело: [6].

ально-ресурсного потенціалу можуть призвести до катастрофічної некерованої ситуації" [7].

Головна причина помірних інвестицій полягає у несприятливому діловому середовищі в Україні, що супроводжується обтяжливими регуляторними та бюрократичними перепонами. Це стосується не лише сільського господарства, а й всієї економіки України. Так, за даними Світового банку "ураховуючи ретроспективне застосування, наша країна за 2017 рік покращила свою позицію в рейтингу легкості ведення бізнесу лише на 1 позицію, піднявшись з 81 місяця на 80 місце з 189 країн (позитивні зрушення експертами відзначено лише в 2 з 10 основних компонентів дослідження — захист прав міноритарних інвесторів та забезпечення виконання контрактів), всі інші зміни фактично відбулися за рахунок зміни методології та динаміки інших країн" [8]. Незважаючи на незначне підвищення в рейтингу завдяки реформам, що були зареєстровані у 8 сферах, Україна, як і раніше, відстає від усіх країн регіону. У світовому масштабі ділове середовище в Україні можна порівняти з Філіппінами, Домініканською республікою, Шрі-Ланкою. Україна також посідає доволі низькі місця в інших рейтингах ділового середовища, деякі з яких навіть показують наявність ознак спаду. Україна посідає 85 місце серед 138 країн за Глобальним індексом конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index — GCI) за результатами 2016—2017 рр., порівняно з 79 місцем, яке вона займала за попередній період. Згідно з даними дослідження, "Україна погіршила свої позиції у 7 з 12 основних показників, так найбільше нами втрачено (мінус 17 пунктів) за складовою Ефективність ринку праці, по 9 пунктів втрачено за показниками, що характеризують розвиток фінансового ринку країни та охорону здоров'я і початкову освіту, пасемо задніх ми із розвитком інфраструктури та іншими складо-

вими Індексу глобальної конкурентоспроможності; за деякими позиціями країна "очолює" списки з кінця, зокрема, за міцністю банків нам другий рік поспіль присвоєно останнє місце серед оцінюваних країн світу, з поміж 138 країн за регулюванням фондових бірж ми отримали передостаннє місце; за інфляційними змінами — 136, за якістю доріг — 134" [5].

Згідно з даним Всесвітнього економічного форуму "негативними факторами для ведення бізнесу у нашій країні визначено (в порядку зменшення): корупцію, політичну нестабільність, інфляцію, неефективну державну бюрократію, ускладнений доступ до фінансів, часту зміну урядів, високі податкові ставки, складність податкового законодавства, регулювання валютного ринку, невідповідну якість інфраструктури, обмежувальне регулювання ринку праці, недостатню здатність до інновацій, злочинність та крадіжки, погану етику робочої сили, низьку якість охорони здоров'я та недостатню освіченість працівників" [5].

Зазначимо, що в Україні аграрний сектор економіки оснащений сільськогосподарською технікою лише на 43—48 %. Через технічні негаразди не використовують близько 25 % наявної техніки, отже, готовність тракторів до польових робіт становить 76 %, комбайнів — 49—65 %. Крім того, вартість основних засобів в аграрному секторі щорічно скорочується, тому що їхній знос у 10—15 разів перевищує оновлення [4]. Зазначимо також, що більшу частину основних засобів необхідно замінити з причини їх зносу. За даними статистики ступінь зносу основних засобів в 2000 р. складав 43,7 %, а в 2010 р. вже 74,9 %, в 2015 р. — 60,9 %, в 2017 р. — 58,1 % [6]. Хоча тенденція позитивна, але рівня 2000 р. ще не досягнуто.

Зазначимо, що дані за 2013 рік у розрізі саме таких видів економічної діяльності відсутні, бо починаючи з 2014 року Державна служба Украї-

ни наявність і стан основних засобів здійснює за оновленою класифікацією видів економічної діяльності (табл. 2).

Традиційно найбільшу питому вагу в загальній структурі вартості основних засобів займає промисловість. На початок 2017 р. основні засоби аграрного сектору в загальній структурі вартості основних засобів склали 3,3 %. За досліджуваний період тенденція покращується, тобто питома вага збільшується, і це є позитивним результатом.

Але все ж таки необхідно створювати і виготовляти вітчизняну сільськогосподарську техніку нового покоління, формувати її ринок відповідно до обсягів та джерел фінансування. Шляхами виходу із такої ситуації, яка склалася вже давно, є залучення кредитів на пільгових умовах для виробників сільськогосподарської техніки або створення сприятливої обстановки приватних інвесторів для вкладення коштів у цю галузь.

Сучасні темпи розвитку сільськогосподарського виробництва потребують якісно нових технічних засобів. Основними якісними вимогами, які висувають керівники господарств до технічних засобів, є продуктивність, надійність, довговічність, ремонтпридатність, мобільність, а також можливість виконання технологічних операцій згідно з вимогами технологій. Ефективне ведення сільськогосподарського виробництва можливе лише за умови достатнього рівня забезпеченості основними засобами, їх якісного стану, а також здійснення постійної модернізації та оновлення, що передбачає їх постійний рух на підприємстві. Виникає необхідність оновлення активної частини основних засобів та будівництво нових об'єктів, які дозволять створити умови для застосування більш ефективних технологій.

Зазначимо, що регулювання рівня прибутковості і ризиків на вкладений капітал в одну з високоризикованих галузей має здійснюватися в рамках реалізації цільових державних та регіональних програм розвитку пріоритетних галузей аграрного виробництва. Дотепер в рамках цих програм здійснюється субсидування частини витрат на придбання матеріально-технічних ресурсів. Істотно збільшуються також і обсяги бюджетних витрат на субсидування ча-

Рис. 2. "Хрест" підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектору економіки країни

стини витрат на сплату відсотків по кредитах і позиках, в тому числі інвестиційними, отриманим сільськогосподарськими товаровиробниками в кредитних установах й сільськогосподарських споживчих кооперативах.

На нашу думку, організаційно-економічний механізм підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектору можна представити у вигляді інвестиційного "хреста" (рис. 2).

Такий механізм складається з чотирьох взаємопов'язаних блоків, кожен з яких може функціонувати самостійно, але реальний економічний ефект вони досягають тільки при умов підключення всіх складових на досягнення єдиної мети — залучення капіталу в аграрний сектор для забезпечення конкурентоспроможності галузі на основі використання високотехнологічних засобів виробництва. Виділені елементи в економічній складовій частині механізму є новими напрямками, які можуть і повинні знайти застосування в аграрному секторі економіки країни.

Васильєва Л.М. відмічає, що "активізація інвестиційної діяльності досягатиметься за рахунок концентрації зусиль на пріоритетних напрямках розвитку аграрного сектору, на основі формування національної, галузевих, регіональних та інших інвестиційних програм. Особливе значення серед них має Державна інвестиційна програма розвитку АПК у тому числі і аграрного сектору, якою визначено інвестиційні пріоритети на рівні як держави, так і регіонів та враховано зональні організаційно-економічні особливості. Реалізація зазначеної програми спрямована на збереження й модернізацію існуючих та ство-

рення нових робочих місць, збільшення зайнятості та підвищення доходів населення, отримання додаткових орендних платежів, активізацію діяльності підприємств та розвиток зовнішньоекономічних зв'язків, розвиток соціальної інфраструктури села, охорону навколишнього середовища тощо" [2].

ВИСНОВКИ

У дослідженні виділено основні відмінні ознаки механізму трансформації аграрного сектору економіки в ринкових умовах. Це ведення аграрного господарства інноваційно-підприємницького типу, що забезпечує динамізм суспільного виробництва та його соціальну спрямованість на основі обґрунтованої системи економічних й організаційних форм, методів, важелів та законів з метою ефективного розвитку при плюралізмі форм власності й господарювання в раціональному поєднанні ринкового та державного регулювання аграрного сектору економіки.

Зазначено, що організаційно-економічний механізм підвищення інвестиційної привабливості аграрного сектору можна представити у вигляді інвестиційного "хреста". Такий механізм складається з чотирьох взаємопов'язаних блоків, кожен з яких може функціонувати самостійно, але реальний економічний ефект вони досягають тільки за умов підключення всіх складових на досягнення єдиної мети — залучення капіталу в аграрний сектор для забезпечення конкурентоспроможності галузі на основі використання високотехнологічних засобів виробництва.

Література:

1. Борецько І.П. Оцінка інвестиційної діяльності підприємств аграрного сектору економіки. Економіка АПК. 2009. № 12. С. 74—80.
2. Васильєва Л.М. Оцінка інвестиційного забезпечення розвитку аграрного сектору. Вісник Черкаського університету. 2015. № 24 (357). С. 43—48.
3. Вініченко І.І. Інвестиційна діяльність аграрних підприємств: [монографія]. Донецьк: Юго-Восток, 2010. 444 с.
4. Гереженко І.М., Томчук О.Ф. Аналітична оцінка ефективності використання основних засобів. URL: http://www.rusnauka.com/14_NPRT_2011/Economics/6_86089.doc.htm.
5. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2016—2017. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-1>

6. Сільське господарство України: Статистичний збірник за 2017 рік. Відповідальний за випуск О.М. Прокопенко. К.: Державна служба статистики України, 2018. 245 с.

7. Шебанін В.С. Системне оновлення і розвиток матеріально-ресурсного потенціалу сільського господарства (організаційно-економічні аспекти) К.: ННЦ ІАЕ. 2005. 276 с.

8. Doing business-2017. Україна в рейтингу світового банку легкості ведення бізнесу. URL: <http://edclub.com.ua/analitika/doing-business-2017-ukrayina-v-reytingu-svitovogo-banku-legkosti-vedennya-biznesu>

References:

1. Boreyko, I.P. (2009), "Estimation of investment activity of enterprises of agrarian sector of economy", *Ekonomika APK*, vol. 12, pp. 74—80.
 2. Vasileva, L.M. (2015), "Assessment of investment support for the development of the agrarian sector", *Visnyk Cherkaskoho universytetu*, vol. 24 (357), pp. 43—48.
 3. Vinichenko, I.I. (2010), *Investytsiyna diyalnist ahrarnykh pidpryyemstv* [Investment activity of agrarian enterprises], Yuhovostok, Donetsk, Ukraine.
 4. Gerezhenko, I.M. and Tomchuk, O.F. (2011), "Analytical estimation of the efficiency of the use of fixed assets", available at: http://www.rusnauka.com/14_NPRT_2011/Economics/6_86089.doc.htm (Accessed 10 July 2019).
 5. Economic Discussion Club (2016), "The position of Ukraine in the world ranking according to the Global Competitiveness Index 2016—2017", available at: <http://edclub.com.ua/analitika/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-1> (Accessed 10 July 2019).
 6. Prokopenko, O.M. (2018), *Sil'ske hospodarstvo Ukrayiny: Statystychnyy zbirnyk za 2017 rik* [Agriculture of Ukraine: Statistical collection for 2017], State Statistics Service of Ukraine, Kyiv, Ukraine.
 7. Shebanin, V. S. (2005), *Systeme onovlennya i rozvytok materialno-resursnoho potentsialu sil'skoho hospodarstva (orhanizatsiyno-ekonomichni aspekty)* [System renewal and development of material and resource potential of agriculture (organizational and economic aspects)], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine.
 8. Economic Discussion Club (2016), "Doing business-2017. Ukraine in the ranking of the World Bank ease of doing business", available at: <http://edclub.com.ua/analitika/doing-business-2017-ukrayina-v-reytingu-svitovogo-banku-legkosti-vedennya-biznesu> (Accessed 10 July 2019).
- Стаття надійшла до редакції 26.07.2019 р.

УДК 338.48

М. В. Гаман,

д. держ. упр., професор, професор кафедри,

Національна академія державного управління при Президентові України

ORCID ID: 0000-0002-6112-7633

І. І. Туболец,

к. е. н., доцент, доцент кафедри державних, місцевих та корпоративних фінансів,

Університет митної справи та фінансів

ORCID ID: 0000-0002-4930-2427

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.15.20

НЕОБХІДНІСТЬ АКТИВІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ В УПРАВЛІННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЮ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

M. Haman,

Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor of the Department of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

I. Tubolets,

PhD in Economics, Associate Professor, Department of State, Local and Corporate Finance, University of Customs and Finance

NECESSITY OF ACTIVATION OF INNOVATIVE APPROACHES IN THE MANAGEMENT OF COMPETITIVENESS OF TOURIST ENTERPRISES

Визначено, що ретельне дослідження та розуміння інноваційної діяльності дозволить розробити напрями підвищення конкурентоспроможності туристичних підприємств.

Розглянуто туризм як багатоаспектне явище, що характеризується взаємозв'язками з такими науками і мистецтвами, як архітектура, економіка, історія, географія, біологія, культура та іншими. Зазначено, що туристична індустрія надає можливість громадянам одержати нові відомості про навколишнє середовище, матеріальні та духовні цінності країн світу. Вказано, що у певних державах туризм є вагомим джерелом доходів і належить до найперспективніших галузей національної економіки.

Охарактеризовано основні напрями роботи туристичних підприємств, а саме: уважність до клієнтів, виявлення потреб, а також їх задоволення найкращим чином.

Встановлено, що для підвищення конкурентоспроможності туристичного підприємства, зростає необхідність впровадження інновацій, враховуючи посилення суперництва на ринку послуг.

Досліджено сутність категорій "інновація", "інновації в туризмі", "інноваційний процес", "інноваційна діяльність". Розкрито значимість вивчення інновацій з позиції багатосторонності даного поняття, а також зміни факторів процесу створення продуктів та надання послуг. Окреслено інновації у туризмі як нову систему поглядів на забезпечення обслуговування споживачів, сучасні канали комунікації з клієнтами на основі новітніх технологій. Перелічено ключові напрями інноваційної діяльності в сфері туризму.

Наведено статистичну інформацію щодо розповсюдження туристичних послуг серед населення України та Дніпропетровської області, яка підтверджує збільшення чисельності осіб, які користувались послугами туристичних підприємств у 2018 році порівняно з попереднім періодом.

It was determined that a thorough research and understanding of innovation activity will allow to develop directions for improving the competitiveness of tourist enterprises.

Tourism is considered as a multidimensional phenomenon characterized by interconnections with such sciences and arts as architecture, economics, history, geography, biology, culture, and others. It is noted that the tourism industry provides an opportunity for citizens to get new information about the environment, material and spiritual values of the countries of the world. It is indicated that in certain countries tourism is a significant source of income and belongs to the most promising sectors of the national economy.

The main directions of work of tourist enterprises are described, among them, attention to customers, identification of needs, as well as their satisfaction in the best way.

Tourism among the population is a widespread form of planning and leisure activities for the purpose of obtaining information about the environment, as well as improving the well-being of the person. Tourism makes it possible to gain knowledge about the material and spiritual values of the native land and foreign countries.

It is established that in order to increase the competitiveness of the tourist enterprise, the necessity of innovations is growing, taking into account increased competition in the services market.

The essence of the categories "innovation", "innovations in tourism", "innovation process" and "innovative activity" is investigated. The importance of studying innovations from the standpoint of multilateralism of this concept, as well as changes in the factors of the process of product creation and provision of services is revealed.

Innovations in tourism are outlined as a new system of views on customer service provision, modern channels of communication with customers based on the latest technologies. The key directions of innovation activity in the field of tourism are listed.

The statistical information on distribution of tourist services among the population of Ukraine and Dnipropetrovsk region is presented, which confirms the increase of the number of persons who used services of tourist enterprises in 2018 compared to the previous period.

Ключові слова: інновації в туризмі, інноваційна діяльність, інноваційний процес, інновація, конкурентоспроможність, туристичні підприємства.

Key words: innovations in tourism, innovation activity, innovation process, innovation, competitiveness, tourist enterprises.

ВСТУП

Туризм серед населення є поширеною формою планування та організації проведення дозвілля з метою набуття інформації про навколишнє середовище, а також покращення самопочуття людини. Туризм дозволяє набати знання щодо матеріальних і духовних цінностей рідного краю та зарубіжних країн.

Громадяни нашої країни користуються послугами туристичних підприємств для організації відпочинку, проте потреби та інтереси громадян зростають та зазнають змін, що виявляється у їх специфічності. Пошук нових ідей, застосування передових технологій у комерційних послугах, використання унікальних розробок та удосконалень є актуальним завданням для туристичних підприємств.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Інноваційна діяльність туристичних підприємств реалізується на основі просування не представлених раніше ринку туристичних продуктів або удосконалення вже існуючих, покращення процесу перевезень пасажирів і багажу, більш якісного надання послуг з розміщення клієнтів, виходу на нові ринки збуту туристичних послуг, впровадженні технологій, що мають пришвидшити процес накопичення, обробки та обміну інформацією.

З метою досягнення кращих результатів діяльності туристичних підприємств виникає необхідність розкриття сутності таких дефініцій, як "інновації в туризмі", "інноваційний процес", "інноваційна діяльність", визначення основних напрямів інноваційної діяльності в сфері туризму та дослідження статистичної інформації щодо розповсюдження туристичних послуг серед громадян України.

РЕЗУЛЬТАТИ

Зазначимо, що результати інтелектуальної творчої діяльності традиційно застосовують на підприємствах з високим рівнем витрат на наукові дослідження та розробки, проте науковці вважають, що використання досягнень науки та передового досвіду можливо на підприємствах з різними

видами діяльності, наприклад у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування, оскільки інноваційна діяльність включає не лише впровадження експериментальних розробок та корисних моделей, а і вдосконалення продуктів, процесів, управлінсько-творчої діяльності, що направлена на вивчення та задоволення потреб споживачів, цінової політики, управлінні підприємством.

Володіння торговельною маркою, патентом, франчайзинговими правами чи торговельними мережами домінує над володінням ресурсними об'єктами, які поступово переносяться у країни з низьким рівнем економічного розвитку, а запровадження інноваційних технологій управління ланцюгами створення цінності визначає успішну діяльність суб'єкта господарювання, його розвиток та стратегічні конкурентні позиції.

Певні дослідники та науковці наголошують на тому, що освоєння та застосування у комерційних цілях "новацій" приводить до виникнення інноваційних змін. Дефініцію "новація" розкривають як концепцію, що у процесі дослідження та втілення в життя перетворюється в новий продукт, спосіб роботи, алгоритм дій, порядок тощо. На відміну від науково-технічного відкриття або винаходу новація розглядають як багатоаспектну категорію, яка не обов'язково має містити науково-технічне підґрунтя.

Зарубіжні науковці визначають інновацію як систематичний процес перетворення об'єктів, предметів або явищ, основою якого є винахід. Б. Твіс формулює інновацію, що відображає зміни, які відбуваються у різноманітних галузях. Дослідник зазначає, що винахід, як базова складова інновації має економічний зміст [8]. Б. Санто характеризує інновацію як соціальний, технічний, економічний процес, який на основі застосування нових ідей і винаходів приводить до появи методів та способів виготовлення продуктів вищої якості [7]. Інші науковці вважають, що інновація — це сукупність зв'язків, що виникають у процесі виробництва на основі використання новітніх технологій, а також застосування комерційних заходів, що дозволить представити на ринку нові та покращені промислові процеси та устаткування [2].

Окремі науковці розглядають інновації як комплекс дій з розробки, застосування та розповсюдження новітніх технологій, кінцевий результат, що отримано в процесі якісно нових змін, тобто продукт, послуга або знання, що можуть бути практично використані та привнести вагомий вклад у розвиток суспільства [1; 2].

Наукові експерименти є джерелом інновацій, в свою чергу відкриття, отримані в процесі наукових досліджень можуть стати нововведенням у разі практичного застосування у вигляді інноваційної продукції — вдосконалених технологій, продуктів і послуг або тих, що раніше не використовувались. Починаючи з моменту розробки до розповсюдження, новина набуває властивості, що перетворює її на інновацію.

П.Н. Завлін, С.Д. Ільєнкова, відповідно до технічних наук, а також статистики, економіки та інших вважають інновацію кінцевим продуктом діяльності, що направлена на застосування результатів наукових досліджень та отримання прибутку. Інновація перетворюється у вдосконалений або новий продукт, який реалізується на ринку або впроваджується у діяльність підприємств [1].

Й. Шумптер сформулював розширене визначення дефініції "інновація", згідно з яким інновація є зміною факторів процесу створення продуктів та надання послуг. До цих факторів відносять такі:

- створення нового ринку;
- створення нових продуктів або підвищення їх якості;
- зміна методів виробництва, яке може бути засноване або на нових наукових відкриттях, або на нових способах застосування існуючих наукових знань;
- використання нових видів сировини, матеріалів або напівфабрикатів [10].

Крім того, потрібно зазначити, що для економіки корисними є дві основні точки зору в економічній теорії, коли інновація розглядається як:

- результат інноваційної діяльності;
- процес практичного використання ідей і новин, що приводить до створення кращих по своїх властивостях виробів і технологій [10].

За Законом України "Про інноваційну діяльність" інновації визначаються як нові вдосконалені технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного і іншого характеру, які істотно покращують структуру і якість виробництва соціальної сфери" [5].

Період часу від зародження ідеї, створення і розповсюдження нововведення і до його використання визначено як життєвий цикл інновації. З урахуванням послідовності проведення робіт він розглядається як інноваційний процес, що починається з ідеї і закінчується її комерційною реалізацією [1].

Відмінною особливістю інновацій є їх ризиковий характер. Вірогідність успіху втілення

нової ідеї в новому продукті досягає близько 10%, отже, рівень невдачі — 90%. Але інвестування різних етапів має різний рівень ризику та суттєво відрізняється умовами інвестування [2].

Інноваційний процес є процесом перетворення новини в інновацію і складається з взаємопов'язаних фаз, створюючи єдине комплексне ціле, у результаті чого з'являється реалізоване використання — інновація. На думку С.Д. Ільєнкової та А.М. Гохберга [2], інноваційний процес пов'язаний зі створенням, освоєнням і розповсюдженням інновацій і направлений на втілення в життя результатів наукових досліджень і розробок, науково-технічних досягнень або інших новин. Таким чином, інноваційний процес складає основу інноваційної діяльності, а інновація є її результатом. Це також можна підтвердити тим, що в різних класифікаціях інновацій під ними розуміється саме результат інноваційного процесу [1; 2; 10]. Інноваційний процес у загальному сенсі — це оновлення продукції, що випускається або основного капіталу на основі впровадження досягнень науки, техніки, технології, у вузькому плані — це закономірний, об'єктивний процес вдосконалення суспільного виробництва.

Варто зазначити, що туристична індустрія, як галузь характеризується специфічними особливостями, тому втілені у життя туристичні послуги мають вдосконалюватись з метою якісного задоволення потреб споживачів, які змінюються та стають більш вимогливими. Особливості послуг, що пов'язані з поліпшенням емоційного та фізичного стану людини, а також ознайомлення з новими фактами про різні країни світу, обумовлюють необхідність застосування сучасних наукових розробок та практичного використання новітніх технологій туристичними підприємствами.

На сучасному етапі розвитку туризм — це явище, що тісно взаємопов'язано з економічними, політичними чинниками, архітектурою, культурою, історією, географією, біологією, спортом та іншими науками, міжнародними подіями, науково-технічним прогресом. На думку деяких дослідників, соціально-економічні інститути не мають можливості деталізовано охарактеризувати туризм як об'єкт досліджень у повному обсязі, визначити шляхи вирішення комплексу проблем туристичних підприємств зокрема й туристичної індустрії загалом.

Вивчення категорії "туризм" дозволило науковцям визначити багатоаспектність явища і розглядати його як вид економічної діяльності, а також як ринок, за допомогою якого туристичні підприємства надають туристичні послуги з метою задоволення потреб споживачів, до яких включають переміщення пасажирів та вантажів, тимчасове розміщення та проживання, організація відвідувань історичних об'єктів та інші.

Всесвітня туристична організація розкриває зміст туризму як поїздки впродовж запланованого періоду, відпочинок в активному або пасивному режимі.

Міжурядовою установою встановлено, що цей термін походить від французького *tour* (прогулянка).

Законом України "Про туризм" туризм визначено як тимчасовий виїзд особи з місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових чи інших цілях без здійснення оплачуваної діяльності в місці, куди особа від'їжджає [6].

Виходячи з наведених визначень дефініції "туризм", дослідники доходять висновку, що туристична подорож не передбачає одержання прибутку туристами, тому туризм передбачає розповсюдження туристичними підприємствами послуг, що надаються громадянам з метою задоволення їх потреб у відпочинку, проведенні дозвілля, нагромадженні відомостей про рідний край, довкілля, ознайомленні з історичними фактами культурою і традиціями різних країн.

У 2018 році до туристичних підприємств, що діяли на території України звернулося 3 376,4 тис. осіб (з них 571,8 тис. — діти віком до 17 років), 42,0 тис. осіб — громадяни іноземних держав. Із загальної чисельності осіб, які користувались послугами туроператорів України відвідали зарубіжні країни — 3 148,2 тис. осіб, здійснювали подорож територією України — 186,2 тис. осіб.

За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України найбільша чисельність туристів, тобто 1 731,1 тис. осіб, подорожувала з метою задоволення потреб у пізнанні історії, культури, традицій країн. Чисельність туристів, які здійснювали подорож за службовими дорученнями склала 110,1 тис. осіб. Туризм з лікувально-оздоровчою метою здійснило 17,2 тис. осіб, круїзний туризм склав 11,0 тис. осіб, міський туризм — 10,7 тис. осіб, гірський курорт — 8,9 тис. осіб, пригодницький — 6,5 тис. осіб, екологічний — 4,4 тис. осіб інші — 1 476,15 тис. осіб.

Згідно з Ліцензійним реєстром суб'єктів туристичної діяльності Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, станом на 01.01.2019 видано 2 737 ліцензій підприємствам, що здійснюють туристичну діяльність. З них, за видами туризму: внутрішній, в'їзний та виїзний — 2 262 ліцензії, внутрішній та в'їзний — 391 ліцензія, виїзний та в'їзний — 9 ліцензій, виїзний та внутрішній — 6 ліцензій, внутрішній — 4 ліцензій, виїзний — 57 ліцензій, в'їзний — 8 ліцензій [3].

Послугами туристичних підприємств, яких у Дніпропетровській області станом на 2018 рік налічувалося 416, скористалися 117 тис. осіб, що в 1,5 раза більше, ніж у попередньому році. Традиційно, плануючи відпочинок за сприяння суб'єктів туристичної діяльності, мешканці області надають перевагу закордонному туризму: в інші країни виїжджали 108 тис. туристів (92%), тоді як у межах України подорожувало лише 9 тис. (8%). Середня тривалість подорожі становила 8 днів. Пріоритетними для співвітчизників були туристичні маршрути до Єгипту та Туреччини (кожна третя поїздка за кордон відповідно). Також до десятки найпопулярніших напрямків у 2018 році увійшли Об'єднані Арабські Емірати, Греція, Іспанія, Болгарія,

Італія, Чехія, Чорногорія та Грузія. Основною мотивацією туристичних подорожей були дозвілля й відпочинок (98,7% подорожуючих), з метою лікування виїжджали 0,8% туристів. Частка службових, ділових, з метою навчання, спортивних та спеціалізованих поїздок склала лише 0,5% [4].

Туристичні підприємства України загалом та Дніпропетровської області зокрема мають потенціал і необхідні можливості для організації відпочинку населення. Зацікавленість туроператорів у залученні клієнтів з кожним роком зростає, що зумовлює необхідність застосування інновацій з метою підвищення конкурентоспроможності туристичних підприємств.

Інновації у туризмі можуть бути визначені як нова система поглядів на забезпечення обслуговування споживачів, сучасні канали комунікації з клієнтами на основі новітніх технологій. Інновації у сфері обслуговування або сервісні інновації розглядають як нову ідею, що застосовується для виявлення шляхів подолання проблем клієнтів, які виникають у процесі організації відпочинку або дозвілля. Вирішення таких проблем може ґрунтуватись на використанні новітніх технологій, покращення взаємодії клієнтів з персоналом туристичних підприємств, тому зростає актуальність підвищення інноваційної діяльності підприємств туристичної індустрії [9].

До основних напрямів інноваційної діяльності в сфері туризму науковці відносять такі:

- створення нових речових та не речових споживчих вартостей, які в повній мірі задовольнятимуть потреби у відпочинку різних верств населення незалежно від їх статусу, віку, стану здоров'я;
- пропонування унікальних туристичних ресурсів, що не є широко відомими;
- зміни в організації виробництва і споживання традиційного туристичного, ресторанного продукту, готельних послуг;
- обслуговування клієнтів за допомогою використання нових технологій;
- застосування маркетингових інновацій, наприклад, виявлення потреб споживачів на основі нових активних методів дослідження або виявлення нових ринків збуту;
- використання організаційних інновацій, що виявляється у побудові ефективної упорядкованої системи, завдяки якій існують взаємозв'язки між управлінським персоналом і працівниками туристичних підприємств [9].

Значимість активізації інноваційної діяльності туристичними підприємствами пояснюється зростанням попиту на туристичні послуги, а також підвищенням конкуренції. До того ж трансформація вподобань та інтересів споживачів ставить нові завдання перед туроператорами.

Проте застосування результатів інтелектуальної творчої діяльності розповсюджено на підприємствах з високим рівнем витрат на наукові дослідження та розробки, але вдосконалення маркетингової діяльності, що включає цінову політику, збутову політику, розробку унікального туристичного

тичного продукту буде позитивно впливати на розвиток туристичних підприємств.

ВИСНОВКИ

Впровадження інноваційних технологій туристичними підприємствами є не простим завданням, оскільки такі підприємства не мають достатнього потенціалу для виділення значних коштів, на здійснення та використання результатів наукових досліджень. До того ж вплив економічних, політичних та соціальних факторів формує специфічні особливості застосування туристичними підприємствами інновацій. Водночас впровадження інновацій та активізація інноваційної діяльності туристичним підприємством може позитивно позначитися на зростанні попиту та зацікавленості споживачів, що в свою чергу буде надавати ряд переваг підприємству порівняно з конкурентами.

Категорію "інновація" дослідники розглядають як результат інноваційної діяльності та процес практичного використання ідей і новин, що приводить до створення кращих за своїми властивостями виробів і технологій. Дефініцію "інноваційний процес" пов'язують зі створенням, освоєнням і розповсюдженням інновацій, інноваційний процес у свою чергу складає основу інноваційної діяльності, а інновація є її результатом.

Інноваційна діяльність у туристичній індустрії передбачає створення та пропонування нового та унікального туристичного продукту, який повною мірою задовольнить потреби у відпочинку різних верств населення незалежно від їх доходів; обслуговування клієнтів за допомогою використання нових технологій; застосування маркетингових інновацій та інше.

Література:

1. Завлин П.Н. Инновационный менеджмент [Текст]: справ. пособие / П.Н. Завлин, А.К. Казанцев, А.Э. Миндели и др.; Под ред. П.Н. Завлина и др. — 2. изд., перераб. и доп. — М.: ЦИСН, 1998. — 567 с.
2. Ильенкова С.Д. Инновационный менеджмент: учебник для вузов / С.Д. Ильенкова, Л.М. Гохберг, С.Ю. Ягудин и др.; Под ред. С.Д. Ильенковой. — М.: Банки и биржи, ЮНИТИ, 1997. — 327 с.
3. Довідка за результатами опрацювання статистичних звітів туроператорів за 2018 рік [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&isSpecial=True&pageNumber=1&tag=Analitika>
4. Кількість туристів, обслугованих туроператорами та турагентами, за видами туризму (2000—2018 рр.) [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Головного управління статистики у Дніпропетровській області. URL: <http://dneprstat.gov.ua>
5. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. № 40-IV. Із змінами та доповненнями, внесеними Законом України від 16.10.2012 р. № 5460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15>

6. Про туризм: Закон України від 15.09.1995 р. № 324/95-ВР. Із змінами та доповненнями, внесеними Законом України від 02.10.2018 р. № 2581-VIII. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>

7. Санто Б. Инновация как средство экономического развития / Борис Саното: [пер. с венг.]. — М.: Прогресс, 1990. — 296 с.

8. Твисс Б. Управление научно-техническими нововведениями / Б. Твисс: [сокр. пер. с англ.]. — М.: Экономика, 1989. — 271 с.

9. Чернікова В.І. Особливості інновацій у туризмі / В.І. Чернікова // Вісник ДІТБ. — 2012. — № 16. — С. 89—94.

10. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. Шумпетер. — М.: Экономика, 1995. — 483 с.

References:

1. Zavlin, P.N. Kazancev, A.K. and Mindeli, L.E. (1998), *Innovacionnyj menedzhment* [Innovative Management], CISN, Moscow, Russia.
 2. Ilyenkova, S.D. Gokhberg, L.M. and Yagudin, S.Yu. (1997), *Innovacionnyj menedzhment* [Innovative Management], Banki i birzhi, YUNITI, Moscow, Russia.
 3. The official site of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine (2018), "Reference on the results of the processing of statistical reports of tour operators for 2018", available at: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&isSpecial=True&pageNumber=1&tag=Analitika> (Accessed 11 July 2019).
 4. The official site of the Main Department of Statistics in Dnipropetrovsk region (2018), "Number of tourists serviced by tour operators and travel agents, by type of tourism (2000 - 2018)", available at: <http://dneprstat.gov.ua/statinfo%202015/tur/include/tur1.pdf>
 5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2002), The Law of Ukraine "About innovation activity", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15> (Accessed 17 July 2019).
 6. The Verkhovna Rada of Ukraine (1995), The Law of Ukraine "About tourism", available at: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>. (Accessed 17 July 2019).
 7. Santo, B. (1990), *Innovaciya kak sredstvo ekonomicheskogo razvitiya* [Innovation as a means of economic development], Progress, Moscow, Russia.
 8. Tvis, B. (1989), *Upravlenie nauchno-tekhnicheskimi novovvedeniyami* [Management of scientific and technical innovations], Ekonomika, Moscow, Russia.
 9. Schumpeter, Y. (1995), *Kapitalizm, sotsializm i demokratiya* [Capitalism, socialism and democracy], Ekonomika, Moscow, Russia.
 10. Chernikova, V.I. (2012), "Features of innovation in tourism", *Visnik DITB*, vol. 16, pp. 89—94.
- Стаття надійшла до редакції 24.07.2019 р.*

УДК 504.05

О. А. Шевцова,
 здобувач, Інститут агроєкології і природокористування
 Національної академії аграрних наук України
 ORCID ID: 0000-0002-7862-9760
 Ю. О. Сологуб,
 к. е. н., науковий співробітник, Інститут агроєкології
 і природокористування Національної академії аграрних наук України
 ORCID ID: 0000-0001-8265-489X

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.15.25

ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ СУЧАСНОГО БРОЙЛЕРНОГО ВИРОБНИЦТВА

O. Shevtsova,
 applicant, Institute of Agroecology and Environmental Management
 of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine
 Yu. Solohub,
 PhD in Economics, researcher, Institute of Agroecology and Environmental
 Management of National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

ECOLOGICAL AND ECONOMIC ASPECTS OF MODERN BROILER PRODUCTION

Проаналізовано сучасний стан птахівництва в аграрному секторі України та обґрунтовано вагому роль бройлерного виробництва в розвитку зазначеної галузі, який свідчить про стрімкий його розвиток. Досліджено вплив діяльності птахопідприємств на навколишнє природне середовище, де значну роль відіграє проблема поводження з побічними продуктами тваринного походження, оскільки їх масове накопичення призводить до таких негативних екологічних наслідків, як забруднення наземних водойм, ґрунтів і ґрунтових вод відходами виробництва, забруднення атмосферного повітря викидами шкідливих газів та пилу, мікробіологічне забруднення ґрунту та повітря, зменшення біорізноманіття. Доведено необхідність запровадження на підприємствах еколого-безпечних технологій. Запропоновано організаційно-економічні інструменти щодо регулювання поводження з побічними продуктами тваринного походження бройлерного виробництва.

Over the past twenty years, the poultry industry has been characterized by the highest growth rates in the agricultural sector. The aim of the study was to analyze the impact of bird-business on the environment, in particular the problem of treatment of animal by-products; to propose organizational and economic instruments for regulating the handling of by-products of animal origin of broiler production.

An important sector of increasing meat production in Ukraine is the breeding and rearing of broiler chickens. Broiler production is a structure of interconnected production units that directly grow chicken broilers from day one to slaughter age. The development of this sector is associated with high diet, food quality, and economic benefits compared with the production of other types of poultry. Broilers are characterized by fast-growing, efficient use of feed, relatively low feed costs per unit of products, rapid reversal of circulating assets, high profitability of production.

The increase in production volumes accordingly entails an increase in the number of animal by-products produced. In particular their mass accumulation leads to negative environmental consequences of pollution of ground waters, soil and ground water waste, air pollution emissions of harmful gases and dust, microbiological contamination of soil, air, biodiversity and reduce others., the modern level of development of the poultry industry and the state of its raw material base require a fundamentally new approach to the problem of the use of internal resources. The essence of this approach is to create and implement low-waste and non-waste technologies, which allows the maximum and integrated inclusion

in the economic circulation of literally all raw materials that are constantly formed and accumulated in poultry farms in the production of basic products — eggs and poultry.

Therefore, in the absence of feed of animal origin, the use of non-food waste products for the processing of poultry products has not only a high resource-saving value, but also solves environmental problems in environmental protection.

Ключові слова: побічні продукти тваринного походження, птахівництво, обсяги виробництва, бройлерне виробництво, утилізація відходів, організаційно-економічне регулювання, еколого-безпечні технології.

Key words: by-products of animal origin, poultry farming, volumes of production, broiler production, waste utilization, organizational and economic regulation, ecologically safe technologies.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Протягом останніх двадцяти років птахівнича галузь характеризується найвищими темпами зростання у сфері сільського господарства. Про це свідчить збільшення поголів'я птиці у сільськогосподарських підприємствах майже у п'ять разів за відповідний період. Якщо у 2000 році воно не перевищувало 30 млн голів, то станом на червень 2019 року, поголів'я курей сягнуло 101 млн голів. Так, нарощення обсягів виробництва продукції відповідно передбачає збільшення кількості утворених побічних продуктів тваринного походження (далі — ППТП). Зокрема їх масове накопичення призводить до таких негативних екологічних наслідків як забруднення наземних водойм, ґрунтів і ґрунтових вод відходами виробництва, забруднення атмосферного повітря викидами шкідливих газів та пилу, мікробіологічне забруднення ґрунту та повітря, зменшення біорізноманіття та ін. Варто зазначити, що на великих бройлерних підприємствах щоденний приріст пташиного посліду сягає десятки тон. Тому вирішення питань щодо поводження з побічними продуктами тваринного походження є актуальним у сфері охорони навколишнього природного середовища та безпосередньо для галузі тваринництва України, особливо для бройлерного виробництва, яке повинне не тільки постачати біологічно повноцінну продукцію, але одночасно не завдавати небажаних наслідків територіям, де розташовані ці господарства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Все більшого значення набувають питання сталого розвитку агропромислового сектора в Україні, зокрема еколого-економічні аспекти галузі птахівництва вивчали такі вітчизняні вчені: Марченко О.А. Катеринич О.О., Глазун В.В. Особливої уваги дослідженням питань ефективного функціонування птахівничих підприємств приділено у наукових працях вітчизняних вчених: Р.І. Буряка, О.І. Дація,

О.Ф. Кирилюк, Б.А. Мельника, А.М. Стельмашука, І. Н. Топіхи, В.І. Топіхи, Ф.О. Ярошенка та ін. Екологічні ризики бройлерного виробництва досліджували В.П. Бородай, О.І. Мінералов, О.В. Тертична та ін. Проте питання поводження з побічними продуктами тваринного походження, зокрема бройлерного виробництва потребують більш детального вивчення та розв'язання їх на законодавчому рівні.

МЕТА, ЗАВДАННЯ ТА МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою дослідження було проаналізувати вплив діяльності птахопідприємств на навколишнє природне середовище, зокрема проблему поводження з побічними продуктами тваринного походження; запропонувати організаційно-економічні інструменти регулювання поводження з побічними продуктами тваринного походження бройлерного виробництва.

У процесі дослідження використовувалися такі методи: аналізу та синтезу, економіко-статистичний, теоретичного узагальнення, індукції та дедукції тощо.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

В умовах постійного зростання цін на продовольчі товари продукти із птиці є важливим елементом раціону харчування більшої частини населення України. А це в свою чергу обумовлює потребу модернізації й подальшого інтенсивного розвитку підприємств птахівничого сектору. Ефективний розвиток птахівництва має визначальне значення у сфері національної економіки держави та для її населення. Оскільки ключовим завданням державної політики на сучасному етапі є забезпечення соціальних гарантій високого рівня життя населення. Надзвичайно важливою складовою цього завдання слід вважати задоволення потреб споживачів у високобілкових продуктах харчування [1]. В сучасних умовах господарювання високими потенційними можливостями

Таблиця 1. Кількість птиці свійської за областями України, тис. голів за 2018–2019 рр.

	Роки		2019 у % до 2018
	2019	2018	
Україна	210393,6	201084,5	104,6
Вінницька	37394,1	27992,1	133,6
Волинська	7629,4	7142,4	106,8
Дніпропетровська	19547,4	18393,1	106,3
Донецька	4762,6	4118,4	115,6
Житомирська	6802,5	6662,1	102,1
Закарпатська	3674,5	3661,5	100,4
Запорізька	5009,9	5109,4	98,1
Івано-Франківська	4607,0	4250,5	108,4
Київська	25377,0	28784,2	88,2
Кіровоградська	4454,4	4029,7	110,5
Луганська	769,2	895,2	85,9
Львівська	9585,4	9300,9	103,1
Миколаївська	2418,6	2462,2	98,2
Одеська	2858,4	3464,0	82,5
Полтавська	5409,8	5219,1	103,7
Рівненська	6552,3	6750,9	97,1
Сумська	4260,1	4678,3	91,1
Тернопільська	4988,8	4654,8	107,2
Харківська	7206,2	5894,9	122,2
Херсонська	7368,2	9216,6	79,9
Хмельницька	7242,4	8122,7	89,2
Черкаська	25993,0	24023,3	108,2
Чернівецька	3218,4	3126,9	102,9
Чернігівська	3264,0	3131,3	104,2

щодо такого забезпечення володіють підприємства птахівничої галузі. Завдяки "скоростиглості" продукції птахівництва та низькій енергомісткості господарства цього напрямку характеризуються високою віддачею капіталовкладень. Специфічність забезпечення ефективності функціонування птахівничих підприємств зумовлюється і біологічними особливостями продукції — високою енергією росту, конверсією корму, плодovitістю птиці, харчо-

вою цінністю яєць, м'яса тощо. За даними державної служби статистики України [2] 2000—2019 роки обсяги виробництва м'яса птиці у всіх формах господарств зросли з 264,9 до 1195,7 тис. т.

Важливим сектором збільшення виробництва м'яса в Україні є розведення та вирощування курчат-бройлерів. Бройлерне виробництво є структурою взаємопов'язаних виробничих підрозділів, які безпосередньо вирощують кур-

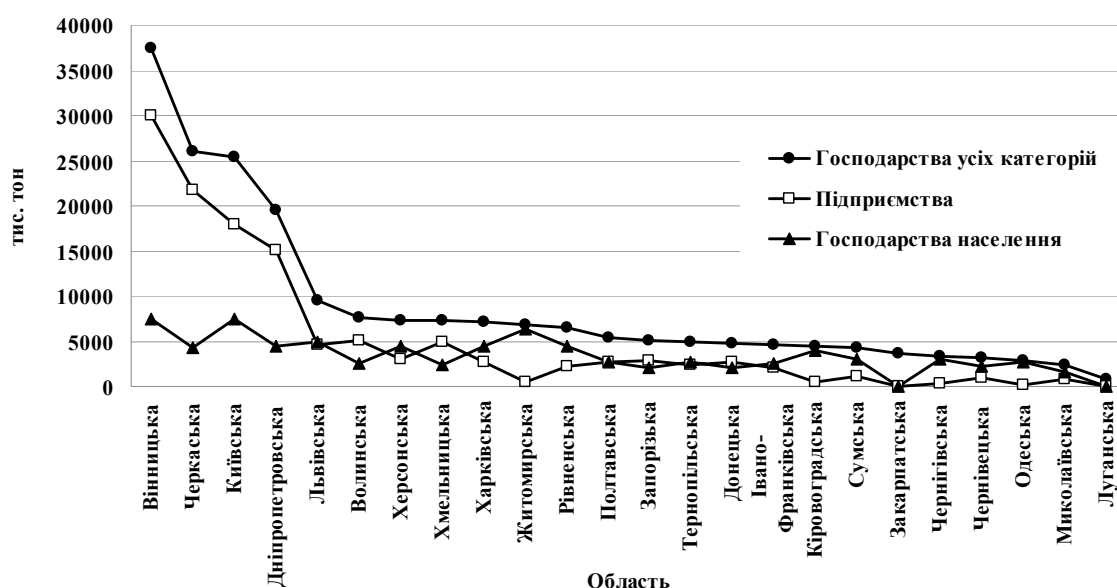

Рис. 1. Виробництво птиці свійської за областями України, тис. голів за 2019 р.

чат-бройлерів з першого дня і до забійного віку. Розвиток цього сектору пов'язаний як з високою дієтністю, харчовою якістю, так і з економічними перевагами, порівняно з виробництвом інших видів м'ясної птиці. Бройлери характеризуються скороспілістю, ефективним використанням кормів, відносно невеликими витратами кормів на одиницю продукції, швидкою зворотністю обігових засобів, високою рентабельністю виробництва.

Аналіз інтерактивної динаміки птахопідприємств за кількістю свійської птиці за 2018—2019 рр., свідчить про переважно позитивну їх тенденцію за більшістю областей України (табл. 1), що в свою чергу свідчить про стрімкий розвиток галузі.

До п'ятірки областей-лідерів за поголів'ям сільськогосподарської птиці у 2019 році є: Вінницька (37394,1 тис. голів), Черкаська (25993,0 тис. голів), Київська (25377,0 тис. голів), Дніпропетровська (19547,4 тис. голів) та Львівська області (9585,4 тис. голів) (рис. 1).

Водночас на ринку України відзначають 5 найбільших виробників: ПрАТ "Миронівський хлібопродукт", ТОВ "Комплекс Агромарс", ТОВ "ПК"Дніпровський", ТОВ "Агро-Овен" і ПАТ "Володимир-Волинська птахофабрика". Ці компанії забезпечують продукцією як внутрішній ринок України, так і експортні поставки (95%) [3]. Економічною перевагою великих підприємств є значні обсяги виробництва, забезпечення стабільності якості продукції та ритмічності поставок. Проте, за даними Державної служби статистики, в Україні за кількістю переважають малі підприємства (з кількістю голів птиці — до 4999) — 41,6%, незначна кількість великих підприємств (з кількістю голів птиці — понад 500000) — 8,2% (табл. 2).

Так, у зв'язку зі стрімким розвитком бройлерного виробництва, на часі постає важливе питання щодо поводження з побічними продуктами тваринного походження, що утворюються в результаті господарської діяльності птахопідприємств. За визначенням Закону України про побічні продукти тваринного походження [4] — це туша або частини туш забитих, загинувших тварин, сировина та продукти тваринного походження, що не призначені або визнані непридатними для споживання людиною. Проблема утилізації побічних продуктів тваринного походження набула найбільшої актуальності у ХХ ст., коли виробництво тваринницької про-

Таблиця 2. Групування підприємств за кількістю, птиці свійської, станом на 1 січня 2019 року

	Кількість підприємств		Кількість тварин	
	одиниць	у % до загальної кількості	тис. голів	у % до загальної кількості
Птиця свійська				
Підприємства – усього	449	100,0	118812,9	100,0
з них, голів				
до 4999	187	41,6	186,6	0,2
5000 – 49999	113	25,2	2378,9	2,0
50000 – 99999	25	5,6	1800,7	1,5
100000 – 499999	87	19,4	21150,1	17,8
більше 500000	37	8,2	93296,6	78,5

дукції в промислових масштабах досягло свого піку, а кількість відходів набула загрозливих масштабів [5]. Згідно з інформацією Державної служби статистики [2], в Україні утилізується та видаляється понад 360 тисяч тонн побічних продуктів тваринного походження за рік, з них: 17 % — побічні продукти тваринного походження з об'єктів, на яких утримуються тварини (ферми, комплекси), 83 % — побічні продукти тваринного походження з об'єктів, що здійснюють забій тварин та переробку продукції тваринного походження.

Значний обсяг відходів птахівництва і їх використання в якості добрив без відповідної підготовки, негативно впливає на екологічний стан територій, що несе пряму біологічну загрозу через вміст в гної та курячому посліді різноманітних збудників хвороб. У результаті прилегли до тваринницьких та птахівничих підприємств екосистеми поступово втрачають біологічну рівновагу і здатність до саморегулювання, у них збіднюється флористичний і фауністичний склад. Замість буферної функції прилегли до тваринницьких та птахівничих підприємств ліси, луки або поля з культурними рослинами самі починають виступати як центри розповсюдження патогенних мікроорганізмів, важких металів [6].

За висновками більшості дослідників цієї галузі [7; 8] негативний вплив птахівничих господарств на навколишнє природне середовище проявляється в таких формах:

— забруднення атмосферного повітря викидами шкідливих газів та пилу, які утворюються в результаті життєдіяльності птиці, мікробіологічного розкладу посліду, підстилки та інших відходів, спалювання природного газу для обігріву приміщень;

— забруднення наземних водоймищ, ґрунтів і ґрунтових вод стічними водами, насиченими мінеральними і органічними забруднюючими речовинами, дезінфектантами, інсектицида-

ми, лікарськими препаратами, нітратами, що утворюються при напуванні птиці, переробці продукції, митті приміщень, обладнання, зберіганні та утилізації відходів;

— забруднення наземних водоймищ, ґрунтів і ґрунтових вод твердими відходами (по-слідом, підстилкою, відходами від забою птиці, тощо) та продуктами їх розкладу;

— мікро- та макробіологічного забруднення довкілля (мікроорганізми, гельмінти, мухи тощо);

— погіршення умов існування природної біоти в результаті діяльності птахівничих підприємств.

Так, надмірна концентрація поголів'я птиці на обмежених площах, поєднання процесів отримання і переробки тваринницької продукції, вимагають ретельних екологічних рішень. Проте національне екологічне законодавство України ще не стало дієздатною системою юридичного забезпечення екологізації цієї галузі.

Аналіз розвитку галузі птахівництва за останні роки свідчить про те, що в нашій країні галузь спрямовано на великі спеціалізовані господарств з високим рівнем концентрації поголів'я птиці та інтенсифікації виробничих процесів [8]. За підрахунками [6], лише у Волинській області за рік накопичується більше 200 тис. тонн курячого посліду. А саме з послідом у птахівництві пов'язане забруднення атмосферного повітря аміаком, сірководнем, іншими газоподібними речовинами.

Потужним джерелом забруднення відкритих водоймищ і підземних вод є стічні води птахівничих комплексів. Забруднення відкритих водоймищ відбувається також за рахунок поверхневих стоків (дошові, зливові води, сніготанення). Вони вносять у водоймище велику кількість завислих та інших великих часток органічних сполук, в результаті чого погіршуються фізичні показники якості води [6; 8].

З багатьох причин до розряду небезпечних відходів птахівничих господарств включений і пташиний послід. Щоденне видалення з ферм великих обсягів посліду є найбільш значущим екологічним чинником дії на навколишнє середовище. Несанкціоновані зони зберігання посліду є суттєвим джерелом не тільки забруднення ґрунтів, водоймищ і підземних вод, але і причиною виникнення і розповсюдження різкого неприємного запаху, прискореного зростання і розвитку яєць і личинок гельмінтів, мух, безлічі інших мікроорганізмів, в яких можуть бути збудники небезпечних захворювань. За даними Всесвітньої організації охорони здо-

ров'я (ВООЗ) гній, послід і стічні води тваринницьких і птахівничих підприємств, які є основними сировинними компонентами для виробництва органічних добрив, можуть бути реальними чинниками передачі понад 100 збудників інфекційних і інвазійних хвороб. До того ж самі органічні відходи можуть служити сприятливим середовищем для розвитку і тривалого виживання патогенної мікрофлори, містити підвищену кількість важких металів, пестицидів, медикаментозних препаратів, радіоактивних речовин, насіння бур'янів та інших забруднень.

Загальна кількість послідної маси з підстилкою, що надходить від кожного пташника при утриманні птиці на підлозі залежить від тривалості утримання та виду птиці. Так, за повний цикл вирощування (45 днів) від 1000 голів бройлерів надходить близько 5 тонн посліду з підстилкою. Незадовільне зберігання і нераціональне використання посліду не тільки наносить суттєву шкоду навколишньому середовищу, призводячи прилегли до птахофабрик території в катастрофічний екологічний стан, але і зумовлює втрати величезної кількості необхідного для сільськогосподарських угідь якісного органічного добрива [9].

Утилізація, видалення побічних продуктів тваринного походження здійснюється: Державними ветеринарно-санітарними заводами. В Україні нараховується 18 державних спеціалізованих ветеринарно-санітарних заводів, що входять до складу ДП "Укрветсанзавод", основним видом господарської діяльності яких є утилізація, видалення побічних продуктів тваринного походження. Ветсанзаводи працюють на енергомісткому, морально застарілому технологічному обладнанні (обладнання спрацьоване на 80—90 %), яке не забезпечує належної утилізації відходів. Продукція (м'ясо-кісткове борошно, тощо), утворена при утилізації, має низьку якість та низьку конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і зовнішніх ринках, у незадовільному стані знаходиться логістика відходів з підприємств на ветсанзаводи, внаслідок чого підприємства не можуть своєчасно утилізувати відходи на державних ветсанзаводах. Головною причиною забруднення навколишнього середовища на території ветсанзаводу є насамперед парогазові викиди, які неминучі при використанні парових котелень як джерела енергії, і води — як теплоносія. В утильцехах здійснюється утилізація виключно продуктів, які утворилися на одному підприємстві. Обладнання утильцехів досить витратне, тому більшість підприємств не

мають змоги придбати та встановити таке обладнання.

Недоліками утилізації є:

— створення нових скотомогильників та біотермічних ям — заборонено законодавством України;

— санітарно-захисна зона від території скотомогильників та біотермічної ями до житлових і громадських будівель (населених пунктів), зон відпочинку та інших об'єктів, пов'язаних з постійним перебуванням людей, повинна бути не менше 1000 метрів.

— існуючі біотермічні ями, у промислово-му вирощуванні та переробці тваринницької продукції, не в змозі задовольнити потреби великих сільськогосподарських підприємств;

— постійне вторинне забруднення атмосферного повітря продуктами розпаду органічних сполук — сірководнем та аміаком, досить часте екологічне забруднення навколишніх територій і ґрунтових вод внаслідок руйнування матеріалів, з яких побудовані біотермічні ями;

— інші види утилізації — (на невеликих приватних підприємствах, згодовування тваринам — норкам тощо) — утилізація на приватних підприємствах становить не більше 10 % від усіх утилізованих побічних продуктів тваринного походження з об'єктів, на яких утримуються тварини (ферми, комплекси).

Низький показник утилізації пояснюється тим, що на потужностях установлене обладнання, де можна утилізувати тільки невеликі об'єми побічних продуктів тваринного походження. Характерно й те, що ці підприємства утилізують лише III категорію побічних продуктів, оскільки утилізація I та II категорій не рентабельна.

Тому, сучасний рівень розвитку птахівничої галузі і стан її сировинної бази вимагають принципово нового підходу до проблеми використання внутрішніх ресурсів. Суть цього підходу полягає в створенні і впровадженні маловідходних і безвідходних технологій, що дозволяє максимально і комплексно включати до господарського обігу буквально всі сировинні ресурси, які постійно утворюються і накопичуються в птахівничих господарствах у виробництві основної продукції — яєць і м'яса птиці. Застосування такого підходу обумовлене необхідністю запобігти збитку, який наноситься навколишньому природному середовищу накопиченням відходів [7].

Для покращення сучасного стану щодо поводження з ППТП бройлерного виробництва, вважаємо доцільно запровадити такі еколого-економічні заходи для виробників та державних структур:

1. Переорієнтація виробництва на закритий цикл — основа екологічної та економічної сталості. Це передбачає цілковите самозабезпечення процесів виробництва власною сировиною та переробку ППТП у межах господарства. Так, зменшені затрати на корми, а корми — це від 50 до 60% структури собівартості виробництва м'яса птиці. Оскільки в цьому випадку забезпечення кормами здійснюється при вирощуванні та переробці кормових культур (зерна злаків, особливо вівса, ячменю, проса макуха, продукти екструдуювання та гранулювання комбікормів) та при пререробленні ППТП (м'ясо-кiсткове борошно та ін.).

2. Переорієнтація на органічне виробництво дозволить вивести вітчизняну продукцію на міжнародний рівень з максимальними показниками її якості та забезпечить використання екологічно-безпечних технологій.

3. Поширення інформації і знань про еколого-безпечні технології поводження з поводженням ППТП виробникам; розробка та запровадження технічних та нормативних вимоги.

4. Розвиток державної підтримки на розвиток екологічних технологій для сільськогосподарських виробників у вигляді субсидій, дотацій і компенсацій, державним безповоротним фінансуванням капітальних вкладень, інвестицій та ін.

ВИСНОВКИ

Проблема захисту навколишнього природного середовища від забруднення пташиним послідом, стічними водами і нехарчовими відходами птахопереробки є актуальною темою для всіх птахівничих господарств України. Відсутність достатньої кількості потужностей з утилізації/видалення побічних продуктів тваринного походження, незадовільне технічне обладнання існуючих потужностей та нерівномірне розміщення на території країни при відсутності систематизованої логістики побічних продуктів збільшує ризики погіршення екологічної (несанкціоновані захоронення, забруднення атмосферного повітря тощо), епідеміологічної (збільшення ризиків для здоров'я людини пов'язаних з утворенням та накопиченням в побічних продуктах тваринного походження (перш за все I та II категорії) збудників зоонозних захворювань), епізоотичної (збільшення небезпечних хвороб тварин, оскільки побічні продукти можуть бути факторами передачі понад 130 інфекційних хвороб (передусім I та II категорії), соціальної (збільшення соціальної напруги в наслідок несанкціонованих захо-

ронень та відсутності можливості доступно утилізувати/видалити побічні продукти). Водночас значна кількість ППТП (шлунково-кишковий тракт, кістковий каркас за поглибленої переробки тушок, загинула птиця, кров, пир'яна сировина та ін.), на кормові цілі на багатьох птахофабриках не використовується. Щоб позбутися відходів переробки продукції птахівництва і тваринництва замість того, щоб організувати з них виробництво високопротеїнових кормових добавок, розроблені технології їх знищення шляхом спалювання, що ніяк не можна вважати доцільним розв'язанням цієї проблеми. Все це є причиною не тільки суттєвих втрат цінної високобілкової сировини для виробництва кормів тваринного походження, але й призводить до забруднення довкілля. Тому в умовах дефіциту кормів тваринного походження, використання нехарчових відходів переробки продукції птахівництва має не тільки велика ресурсозберігаюче значення, але й одночасно вирішує екологічні проблеми по захисту довкілля.

Література:

1. Фурдичко О.І. Якість і безпечність сільськогосподарської продукції в контексті продовольчої безпеки України / О. Фурдичко, О. Дем'янюк // *Агроекологічний журнал*. — 2014. — № 1. — С. 7—13.
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. офіційний інтернет-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Птахівництво України і світу. Електронний доступ: <http://market.avianua.com/?p=3706>
4. Закон України Про побічні продукти тваринного походження, не призначені для споживання людиною. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287-19/ed20170518>
5. Полегенька М.А. Аналіз сучасного стану виробництва продукції птахівництва в Україні. *Економіка і держава* № 3. 2019. С. 137—143.
6. Марченко О.А. Екологічні проблеми в бройлерному виробництві та напрямки їх вирішення / О.А. Марченко // *Вісник аграрної науки*. — 2010. — № 9. — С. 73—75.
7. Марченко О.А. Птахівництво — прогресуючий забруднювач атмосферного повітря / О.А. Марченко // *Агроекологічний журнал*. — 2010. — № 3. — С. 34—38.
8. Актуальні екологічні проблеми впливу тваринництва на стан атмосферного повітря / О.В. Никифоров, О.В. Тертична, В.П. Бородай [та ін.] // *Екологічна безпека та збалансоване природокористування в агропромисловому виробництві: Міжнар. наук.-практ. конф.*, 5—7 липня 2015 р.: тези доп. — К., 2016. — С. 119—122.
9. Мінералов О.І. Добрива з побічної продукції / О.І. Мінералов, В.О. Пінчук, О.В. Тертична // *Аграрний тиждень*. — 2017. — № 1—2. — С. 68—69.
10. Динаміка виробництва продукції птахівництва в Україні з 1990 року і прогнози розвитку галузі до 2020 року // *Agroimena*. — 2014. — № 3. — С. 30—33.

References:

1. Furdychko, O. and Demyanyuk, O. (2014), "Quality and safety of agricultural products in the context of Ukraine's food security", *Ahroekolohichnyy zhurnal*, vol. 1, pp. 7—13.
2. Official site of the State Statistics Service of Ukraine (2019), available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (Accessed 10 July 2019).
3. Poultry breeding in Ukraine and in the world (2019), available at: <http://market.avianua.com/?p=3706> (Accessed 10 July 2019).
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2015), Law of Ukraine "On by-products of animal origin, not intended for human consumption", <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287-19/ed20170518> (Accessed 10 July 2019).
5. Polehen'ka, M. (2019), "Analysis of the current state of poultry production in Ukraine", *Ekonomika i derzhava*, vol. 3, pp. 137—143.
6. Marchenko, O. (2010), Ecological problems in broiler production and directions for their solution "Visnyk ahrarnoyi nauky", vol. 9, pp. 73—75.
7. Marchenko, O. (2010), "Poultry breeding - progressive pollutant of atmospheric air", *Ahroekolohichnyy zhurnal*, vol 3, pp. 34—38.
8. Nykyforuk, O. Tertychna O. and Boroday, V.P. (2015), "Actual ecological problems of livestock impact on atmospheric air", *Ekolohichna bezpeka ta zbalansovane pryrodokorystuvannya v ahropromyslovomu vyrobnytstvi: mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiya* [Ecological safety and sustainable use of natural resources in agricultural production: international scientific and practical conference], Kyiv, Ukraine, July 5—7, pp. 119—122.
9. Mineralov, O. Pinchuk, V. and Tertychna, O. (2017), "Fertilizers from by-products", *Ahrarnyy tyzhden*, vol. 1—2, pp. 68—69.
10. Agroimena (2014), "Dynamics of poultry production in Ukraine since 1990 and forecasts of development of the industry by 2020", *Agroimena*, Vol. 3, pp. 30—33.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2019 р.

УДК 657.6

С. В. Шульга,

к. е. н., доцент, доцент кафедри аудиту та підприємництва,

Національна академія статистики, обліку та аудиту, м. Київ

ORCID ID: 0000-0002-2396-2507

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.15.32

ОЦІНКА СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ РИНКУ АУДИТОРСЬКИХ ПОСЛУГ: РОЗВИТОК МЕТОДОЛОГІЇ

S. Shulha,

PhD in Economics, Associate professor, Associate professor of the Department

of Audit and Entrepreneurship at National Academy of Statistics, Accounting and Audit

ASSESSMENT OF THE APARTMENT AND TRENDS DEVELOPMENT OF THE AUDIT SERVICE MARKET: METHODOLOGY DEVELOPMENT

У статті здійснено статистичний аналіз стану та тенденцій ринку аудиторських послуг. За результатами вивчення статистичних показників виявлено географічну нерівномірність функціонування ринку аудиту, наявність оберненого зв'язку між зменшенням кількості суб'єктів аудиторської діяльності та обсягами наданих аудиторських послуг. Зміна вимог до суб'єктів аудиторської діяльності в частині включення до третього та четвертого розділів Реєстру аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності призвела до диференціації ринку за видами послуг, що надаються аудиторськими фірмами. Прослідковується поступова тенденція до збільшення обсягів надання послуг з ініціативного аудиту, супутніх послуг, неаудиторських послуг. Найбільшу питому вагу у структурі інших професійних послуг складають послуги з ведення бухгалтерського обліку та консультаційні послуги. З метою розвитку методології оцінки ринку аудиторських послуг запропоновано перелік методів й принципів, за допомогою яких слід здійснювати вивчення стану і тенденцій розвитку ринку аудиту. Використання запропонованої класифікації методів, принципів оцінювання ринку аудиторських послуг, сприятиме удосконаленню методологічного інструментарію дослідження ринку, пошуку подальших напрямів його розвитку й удосконалення, підвищення ефективності функціонування суб'єктів аудиторської діяльності.

The article analyzes the apartments and trends of the audit services market. The results of the study of statistical indicators revealed the geographical unevenness of the functioning of the audit market, the existence of a correlation between the decrease in the number of audit entities and the volume of audit services provided. Changes in the requirements for the entity to include in the third and fourth sections of the Register of auditors and entities have led to a differentiation of the market by types of services provided by audit firms. There is a gradual tendency to increase the volume of provision of Initiative Audit Services, related services, non-audit services. The largest share in the structure of other professional services is accounting services and consulting services. In order to develop the methodology for assessing the market for audit services, it is proposed to apply general scientific, economic-statistical, heuristic methods. The article describes the directions of use of the offered methods of estimation of the market of audit services. Since the principles are the basic starting point of the methodology, the results of the study offer a list of principles that should be applied in studying the state and trends of the audit market. On the basis of the analysis of the tendencies of functioning of the entities of the audit activity in the conditions of differentiation of services, the threats of realization of the principle of continuity of activity, which are the result of the limited services that can be provided by these entities, insufficient manpower and technical resources, are identified. The use of the proposed classification of methods, principles of evaluation of the market of audit services, will help to improve the methodological tools of market research, to find further directions of its development and improvement, to increase the efficiency of functioning of the subjects of audit activity.

Ключові слова: методологія, метод, аудиторські послуги, супутні послуги, неаудиторські послуги, ринок аудиту, суб'єкти аудиторської діяльності.

Key words: methodology, method, audit services, related services, non-audit services, audit market, entities of audit.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ринок аудиторських послуг є відкритою системою, яка перебуває в стані постійного розвитку та модифікації з урахуванням ви-

кликів євроінтеграційних процесів. Зміна законодавчого регулювання здійснення аудиторської діяльності, поступова трансформація факторів, що впливають на структуру та динаміку

розвитку ринку аудиторських послуг, зумовлюють необхідність зміни інструментарію оцінки його стану та тенденцій подальшого розвитку. Розширення спектру аудиторських послуг у контексті імплементації норм ЄС та зміни законодавства в сфері бухгалтерського обліку, зумовили поступові структурні зрушення в частині розширення видів аудиторських послуг, які на сьогодні надаються суб'єктами аудиторської діяльності. Переважна зорієнтованість замовників аудиторських послуг на результати перевірок контролюючих органів, призводить до зростання попиту на супутні та неаудиторські послуги. Завдяки якісному наданню зазначених видів послуг, в умовах посилення вимог до суб'єктів аудиторської діяльності в частині включення їх до Реєстру аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, забезпечується конкурентоспроможність аудиторських фірм на квазіконкурентному ринку аудиту.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемним питанням дослідження методології оцінки ринку аудиторських послуг присвятили свої наукові праці В.П. Бондар, Т.О. Каменська, М.Д. Корінко, О.А. Петрик, Н.М. Проскуріна, О.Ю. Редько, К.О. Редько, В.В. Рядська, Л.В. Чижевська, М.М. Хомутенко та інші вітчизняні й зарубіжні науковці. Не применшуючи значення наукових напрацювань авторів, більш детального та глибокого дослідження вимагає наукове обґрунтування та становлення переліку методологічного інструментарію вивчення ринку аудиторських послуг.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є статистичне вивчення стану і тенденцій розвитку ринку аудиторських послуг, поглиблення теоретичних положень у частині розвитку методологічних засад його оцінки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Оцінка стану ринку аудиторських послуг повинна базуватися на аналізі динаміки та структури основних показників його розвитку. 301 жовтня 218 року впроваджено законодавчі зміни в частині ведення Реєстру аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, який наразі

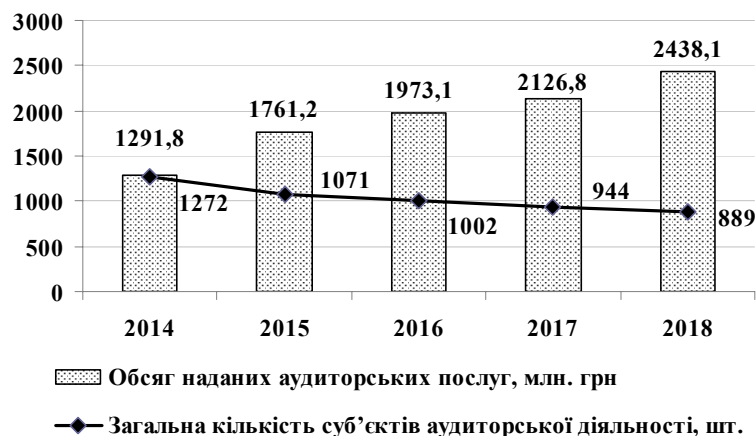

Рис. 1. Динаміка кількості суб'єктів аудиторської діяльності та обсягів наданих аудиторських послуг

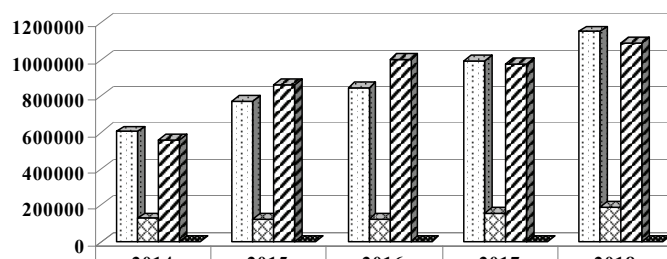
Джерело: [2].

складається з чотирьох розділів: а) аудитори; б) суб'єкти аудиторської діяльності; в) суб'єкти аудиторської діяльності, які мають право проводити обов'язковий аудит фінансової звітності; г) суб'єкти аудиторської діяльності, які мають право проводити обов'язковий аудит фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний аудит.

Станом на 01.07.2019 р. до розділу "Суб'єкти аудиторської діяльності, які мають право проводити обов'язковий аудит фінансової звітності" включено 264 суб'єкти аудиторської діяльності (найбільша кількість таких суб'єктів аудиторської діяльності зосереджена в Києві — 127 юридичних осіб). До розділу "Суб'єкти аудиторської діяльності, які мають право проводити обов'язковий аудит фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний аудит" станом на 01.07.2019 р. включено 92 суб'єкти аудиторської діяльності (найбільша кількість таких суб'єктів аудиторської діяльності також зосереджена в Києві — 60 юридичних осіб) [2].

Водночас зазначені показники свідчать про географічну нерівномірність функціонування ринку аудиту, оскільки найбільша кількість суб'єктів аудиторської діяльності зосереджена в м. Київ та Київській області. Така геолокація аудиторських фірм призводить до нерівномірного розподілу замовлень, обсягів наданих аудиторських послуг, вартості замовлень та доходів суб'єктів аудиторської діяльності.

За останні п'ять років (у період з 2014 рік по 2018 рік) прослідковується пропорційно обернена ситуація із зменшення кількості суб'єктів аудиторської діяльності та зростання обсягів наданих ними послуг (рис. 1).

	2014	2015	2016	2017	2018
□ Завдання з надання впевненості, тис. грн.	602812,1	771840,1	847171,1	990292,5	1152503,9
▨ Супутні послуги, тис. грн.	128445,2	125215,1	125031,9	157765,6	189970,7
▤ Інші професійні послуги, тис. грн.	559701,9	861244,7	998564,4	976076,9	1091192,3
▧ Організаційне та методичне забезпечення аудиту, тис. грн.	852,6	2902,7	2334,9	2733,7	4432,7

Рис. 2. Обсяги доходів, отриманих суб'єктами аудиторської діяльності від замовлень за видами наданих послуг за 2014–2018 рр.

Джерело: систематизовано на основі [2; 3].

Наслідком поступового зменшення кількості суб'єктів аудиторської діяльності при позитивній динаміці обсягів наданих послуг, стало зростання середнього доходу на одного суб'єкта аудиторської діяльності (в 2018 році порівняно з 2017 роком цей показник збільшився на 2272,5 тис. грн).

Зменшення кількості суб'єктів аудиторської діяльності можна пояснити тим, що "сьогодні на ринку аудиторських послуг відбуваються об'єднавчі процеси, результатом яких стає укрупнення суб'єктів підприємництва для здійснення аудиторської діяльності" [6]. Сталою тенденцією розвитку ринку аудиторських послуг залишається позитивне зростання обсягів отриманих доходів в розрізі замовлень за видами наданих аудиторських послуг (рис. 2).

Як засвідчують дані, наведені на рисунку 2, спостерігаються незначне коливання та позитивне збільшення показників обсягів отриманих доходів за видами наданих аудиторських послуг. Серед користувачів найбільш затребуваними залишаються завдання з надання впевненості (47 %) та інші професійні послуги (45 %).

Аналізуючи структуру видів наданих послуг у 2018 році, можемо стверджувати, що за обсягами виконаних завдань за

кількістю завдань з надання впевненості переважають послуги з обов'язкового аудиту фінансової звітності (63 %) (табл. 1).

Незважаючи на те, що в структурі наданих послуг, послуги з ініціативного аудиту в 2018 році становили 27 %, цей вид послуг був найбільш прибутковим порівняно з іншими завданнями з надання впевненості (55 % в загальній сумі обсягів наданих послуг із завдань з надання впевненості й на 234062,7 тис. грн більше порівняно з обсягом наданих послуг з обов'язкового аудиту фінансової звітності). Досить вагому питому вагу у складі обсягів наданих аудиторських послуг у 2018 році становлять

інші професійні послуги й супутні послуги. Динаміка обсягів наданих супутніх послуг суб'єктами аудиторської діяльності за період 2014–2018 роки (рис. 3).

Результати аналізу обсягів наданих супутніх послуг суб'єктами аудиторської діяльності за період 2014–2018 рр. засвідчують поступове зниження обсягів завдань з підготовки фінансової інформації та зростання обсягів завдань з виконання узгоджених процедур у структурі супутніх послуг. Водночас обсяги наданих супутніх послуг у 2018 році порівняно з 2017 роком характеризуються абсолютним приростом в 32205,1 тис. грн та темпом зростання на 20,42 %.

Таблиця 1. Аналіз структури та обсягів наданих послуг із завдань з надання впевненості в 2018 році

Завдання з надання впевненості	Кількість завдань з надання впевненості, шт.	Питома вага, %	Фактичний обсяг наданих послуг із завдань з надання впевненості, тис. грн	Питома вага, %
1	2	3	4	5
Обов'язковий аудит фінансової звітності	5330	63 %	402982,8	35 %
Ініціативний аудит фінансової звітності	2278	27 %	637045,5	55 %
Огляд історичної фінансової інформації	583	7 %	97539,5	9 %
Завдання з надання впевненості, що не є аудитом чи оглядом історичної фінансової інформації	309	3 %	14936,1	1 %
Разом	8500	100 %	115250,90	100 %

Рис. 3. Обсяги наданих супутніх послуг за 2014–2018 роки, тис. грн

Джерело: систематизовано на основі [2; 3].

Таблиця 2. Обсяги суб'єктами аудиторської діяльності наданих інших професійних послуг у 2018 році

Перелік інших професійних послуг	Обсяг наданих послуг, тис. грн	Питома вага, %
Ведення бухгалтерського обліку	331438,9	30,4
Консультаційні послуги	302217,4	27,7
Консультавання з питань оподаткування	244749,7	22,4
Інші види аудиторських послуг	192875,2	17,7
Представлення інтересів замовника з питань обліку, аудиту, оподаткування в державних органах, організаціях або суді	11645,9	1,1
Відновлення бухгалтерського обліку	8265,7	0,7
Всього	1091192,8	100

Джерело: [2].

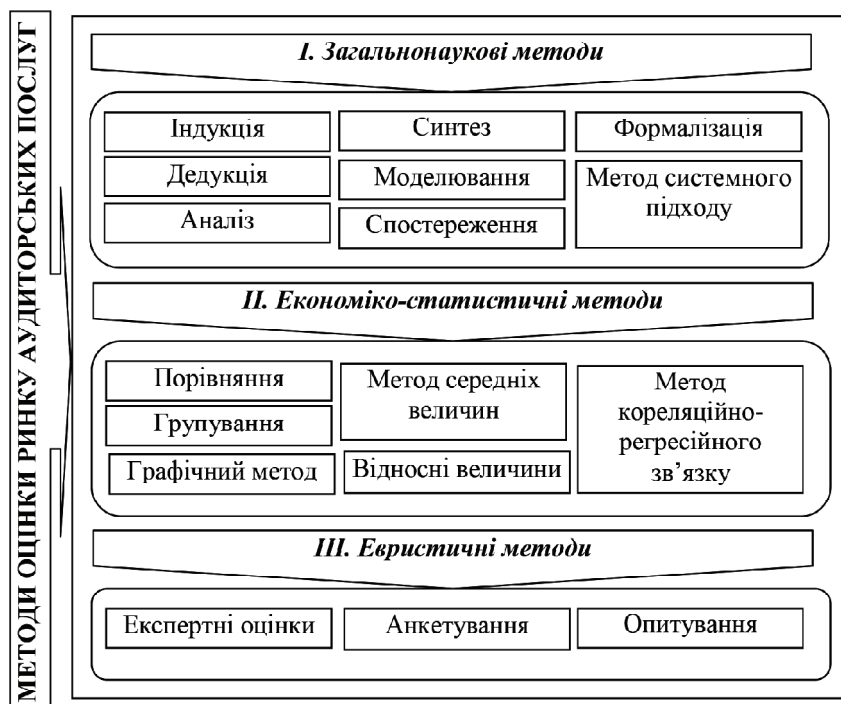

Рис. 4. Методи оцінки ринку аудиторських послуг

На окрему увагу заслуговує вивчення тенденцій надання суб'єктами аудиторської діяльності інших професійних послуг, які за своєю сутністю відповідають переліку неаудиторських послуг. Поняття та перелік неаудиторських послуг був впроваджений після набуття чинності Законом України "Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність" від 21 грудня 2017 року № 2258-VIII [4]. Обсяги наданих інших професійних послуг у 2018 році наведено в таблиці 2.

Найбільш питому вагу у структурі інших професійних послуг складають послуги з ведення бухгалтерського обліку (30,4 %) та консультаційні послуги (27,7 %). Обсяги наданих неаудиторських послуг становлять значну питому вагу (1091192,8 тис. грн або 44,8 %) у загальному обсязі наданих аудиторських послуг у 2018 році (2438100,10 тис. грн).

Погоджуємось з Хомутенко М.М., що "динаміка кількості та вартості замовлень на аудиторські послуги в основному залежить від платоспроможності суб'єктів господарювання в регіонах України, по-перше, по-друге, від концентрації промислових підприємств, і, по-третє, від платоспроможності самих замовників аудиту та їхнього розуміння вартості та якості аудиторських послуг" [5, с. 117].

Разом з тим, враховуючи позитивну динаміку зростання обсягів наданих аудиторських послуг, залишаються ряд перешкод для успішного функціонування суб'єктів аудиторської діяльності. На окремих таких перешкодах акцентує увагу Д.В. Долбнєва, яка виокремлює такий їх перелік:

— глобальна криза і незадовільний стан національної економіки в умовах неоголошеної війни;

— суттєві коливання валютних курсів, зрив поставок товарів й енергоресурсів;

— недосконалість та нестійкість законодавчої бази з питань регулювання аудиторської діяльності;

— недосконалість методичних і теоретичних розробок з аудиторського контролю;

— брак достатнього досвіду аудиторської діяльності;

— недостатня кількість висококваліфікованих аудиторських кадрів;

— недотримання аудиторами вимог якості надання аудиторських послуг;

— недостатній контроль за видачею ліцензій на здійснення аудиторської діяльності;

— відсутність ефективних штрафів і покарань за недостовірність звітів аудитора;

— відсутність чіткого механізму формування ціни на аудиторські послуги;

— відсутність методичних рекомендацій щодо комп'ютеризації аудиту [1, с. 74—75].

Невирішеність вищенаведених проблемних питань, зумовлює необхідність більш глибокого та детального вивчення тенденцій розвитку ринку аудиту. Наявність лише окремих напрацювань в частині розробки методології оцінки ринку аудиторських послуг зумовлює необхідність формування теоретико-наукових засад вирішення зазначеного питання. Здійснення оцінки стану та тенденцій функціонування ринку аудиторських послуг базується на методології, яка є системою теорії, методів, принципів та правил дослідження. У зв'язку з недостатнім рівнем розробки методології оцінки ринку аудиторських послуг, низьким висвітленням цього питання в наукових публікаціях, вважаємо за доцільне в ході оцінки ринку аудиту використовувати такі методи (рис. 4).

Використання загальнонаукових методів забезпечує використання загальних способів дослідження процесів і явищ на ринку аудиторських послуг, визначення тенденцій їх змін. До загальнонаукових методів дослідження ринку аудиторських послуг відносяться: індукція, дедукція, аналіз і синтез, моделювання, спостереження, формалі-

Таблиця 3. Напрями застосування загальнонаукових методів у процесі оцінки ринку аудиторських послуг

№ з/п	Назва методу	Характеристика та напрями використання методу
1	2	3
1	Індукція	Формування знань та уявлень про закономірності та специфіку розвитку ринку аудиторських послуг з урахуванням впливу євроінтеграційних процесів
2	Дедукція	Вивчення окремих показників діяльності суб'єктів аудиторської діяльності за видами наданих послуг з урахуванням специфіки й тенденцій розвитку ринку аудиту
3	Аналіз	Вивчення обсягів наданих аудиторських послуг за їх видами та напрямами надання за відповідний період
4	Синтез	Формування системи уявлень про кількісні показники ринку аудиторських послуг на основі вивчення кількісного складу суб'єктів аудиторської діяльності, систематизації загальних обсягів наданих ними аудиторських послуг
5	Моделювання	Формування моделі ринку аудиторських послуг із побудовою взаємозв'язків між об'єктами ринку, процесом його функціонування і розвитку
6	Спостереження	Активне та цілеспрямоване вивчення функціонування суб'єктів аудиторської діяльності, регуляторів ринку, в ході якого формуються знання про зовнішні взаємозв'язки суб'єктів ринку аудиту
7	Формалізація	Виявлення і уточнення змісту показників розвитку ринку аудиторських послуг через побудову логічної структури його форми, умов функціонування, правил здійснення аудиторської діяльності та її регулювання
8	Метод системного підходу	Ринок аудиторських послуг досліджується як система, тобто сукупність взаємопов'язаних елементів, поєднаних регулярною взаємодією, що забезпечує аналіз залежності між структурою і закономірностями розвитку ринку

Таблиця 4. Напрями застосування спеціальних методів у процесі оцінки ринку аудиторських послуг

№ з/п	Назва методу	Характеристика та напрями використання методу
1	2	3
Економіко-статистичні методи		
1	Порівняння	Полягає у порівнянні явищ, процесів та показників розвитку ринку аудиторських послуг з метою оцінки динаміки, встановлення спільних й відмінних ознак
2	Групування	Утворення однорідних груп аудиторських послуг на основі розподілу сукупності на окремі частини або об'єднання окремих послуг за встановленими ознаками
3	Метод середніх величин	Застосовується для розрахунку узагальнюючих показників, які характеризують середнє значення того чи іншого показника розвитку ринку аудиторських послуг
4	Відносні величини	Показники, які відображають кількісні співвідношення двох величин. Дозволяють оцінити абсолютний приріст, структуру, інтенсивність аудиторських послуг
5	Графічний метод	Застосування таблиць, графіків, діаграм дозволяє у наочній формі представити та узагальнити результати аналізу ринку аудиторських послуг
6	Метод кореляційно-регресійного зв'язку	Побудова та аналіз економіко-математичної моделі у вигляді рівняння регресії, що виражає залежність результативної ознаки від однієї або кількох ознак-факторів і надає оцінку міри щільності зв'язку
Евристичні методи		
7	Експертні оцінки	Вивчення факторів, що негативно впливають на стан ринку аудиторських послуг, один із способів прогнозування подальших тенденцій ринку
8	Анкетування	Визначення проблемних питань функціонування ринку аудиту, пріоритетних напрямів розвитку
9	Опитування	

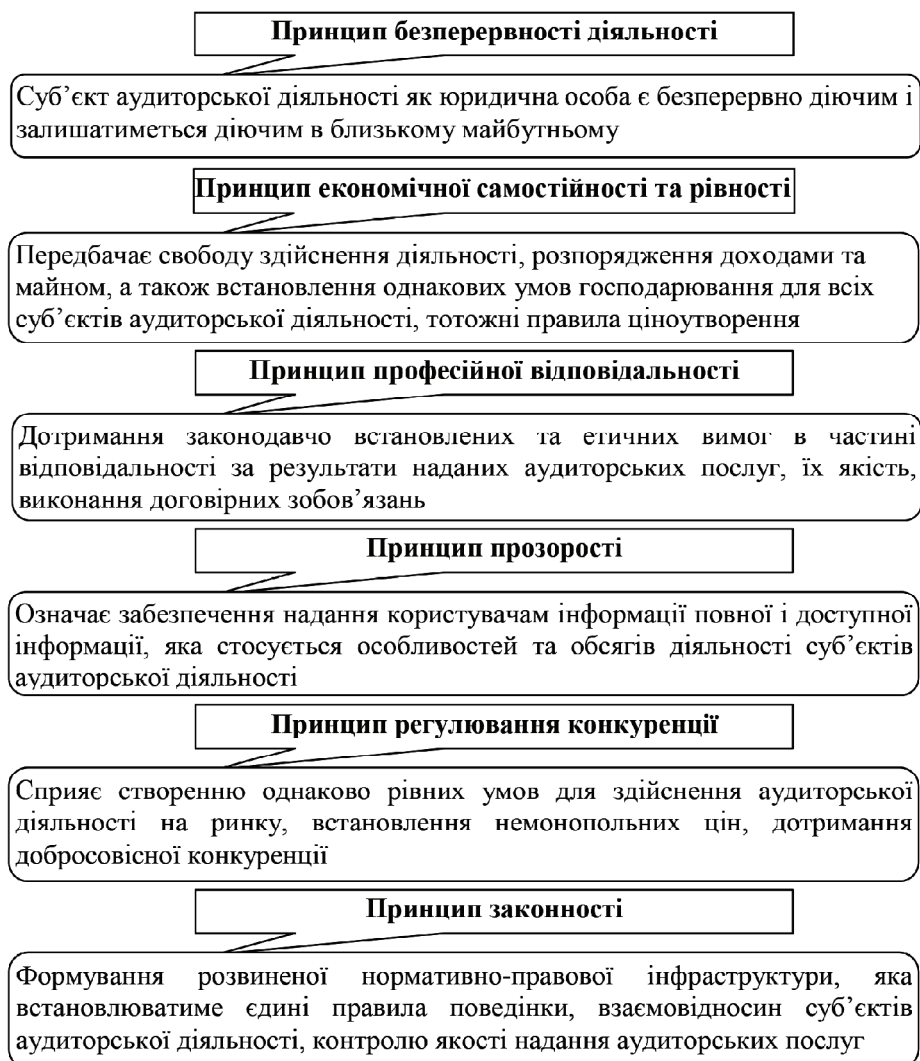

Рис. 5. Принципи оцінки функціонування ринку аудиторських послуг

зація, метод системного підходу. Деталізацію напрямів використання зазначених методів для оцінки ринку аудиторських послуг наведено в таблиці 3.

Використання для оцінки ринку аудиторських послуг лише загальнонаукових методів не забезпечує його всебічне вивчення, надання кількісної оцінки. У зв'язку з цим, другою групою методів оцінки ринку аудиторських послуг є спеціальні методи (економіко-статистичні методи; евристичні методи).

Економіко-статистичні методи базуються на використанні традиційних статистичних і аналітично-математичних методів з метою кількісної оцінки ринку аудиторських послуг.

Евристичні методи є сукупністю спеціальних методів аналізу, які базуються на використанні досвіду, інтуїції фахівця та його творчого мислення. У дослідженні тенденцій розвит-

ку ринку аудиторських послуг зі складу економіко-статистичних й евристичних методів слід використовувати такі (табл. 4).

Методологія оцінки ринку аудиторських послуг, крім вчення про застосування методів оцінки ринку, включає також принципи, як базові вихідні положення. Методологічні принципи оцінки ринку аудиторських послуг повинні окреслювати основні базові засади та правила функціонування ринку. До таких принципів на нашу думку слід віднести такі принципи, які встановлюють основні постулати здійснення діяльності суб'єктів аудиторської діяльності (рис. 5).

Дотримання наведених на рисунку 5 принципів оцінки ринку аудиторських послуг забезпечується шляхом формування відповідної законодавчої бази. Однак на сьогодні сформуливались умови дотримання вищенаведених принципів у неповному обсязі. Наприк-

лад, дотримання принципу безперервності є під загрозою в окремих аудиторських фірмах, які включено до другого розділу Реєстру аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності. Це аудиторські фірми, установчими документами яких передбачено провадження виключно аудиторської діяльності та/або надання неаудиторських послуг; загальний розмір частки засновників (учасників), які не є аудиторами та/або аудиторськими фірмами, у статутному капіталі яких не перевищує 30 відсотків; посадовою особою, яка відповідно до установчих документів здійснює керівництво аудиторською фірмою, є аудитор. Зазначені загрози виникли в результаті обмеженості послуг, які можуть надавати зазначені суб'єкти, недостатності трудових та технічних ресурсів, що засвідчують результати проведеного опитування. В умовах, коли принцип безперервності діяльності суб'єктів аудиторської діяльності не реалізується на належному рівні, виконання інших основоположних принципів є недостатнім для ефективного функціонування ринку аудиторських послуг.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проведений статистичний аналіз ринку аудиторських послуг наочно демонструє суттєву диференціацію кількості суб'єктів аудиторської діяльності та вартості наданих ними послуг. Вплив регіонального чинника також є суттєвим, що призвело до найбільшої концентрації ринку в м. Києві та Київській області. Водночас, зміна законодавчого регулювання в частині надання права на проведення обов'язкового аудиту фінансової звітності, а також обов'язкового аудиту фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес, зумовила структурні зміни в переліку послуг, які надаються аудиторськими фірмами. В цілому тенденції розвитку аудиту можна охарактеризувати як диверсифікацію аудиторських послуг з поступовим зростанням їх обсягів та вартості. З метою формування науково-теоретичних засад оцінки ринку аудиторських послуг систематизовані методи та запропоновані принципи оцінки ринку аудиту, застосування яких дозволяє сформулювати ключові підходи для розрахунку відповідних оціночних показників. Перспективами подальших досліджень є вивчення та розробка методичних засад розрахунку кількісних показників оцінки ринку аудиторських послуг.

Література:

1. Долбнева Д.В. Сучасний стан і напрями удосконалення аудиторської діяльності в умовах європейської інтеграції України та застосування міжнародних стандартів // Економіка та держава. 2018. № 2. С. 72—76.
2. Звіт Аудиторської палати України до Кабінету Міністрів України за 2018 рік. URL: <https://www.apu.com.ua/2019/06/27>
3. Звіти Аудиторської палати України до Кабінету Міністрів України за 2014—2017 роки. URL: <https://www.apu.net.ua/zvit-do-kmu>
4. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21 грудня 2017 р. № 2258-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#n261>
5. Хоменко М.М. Сучасні тенденції розвитку аудиторської діяльності в Україні // Економічний вісник. 2016. № 3. С. 113—119.
6. Ярова Л.Г. Сучасний стан та перспективи розвитку аудиторських послуг в Україні // Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". 2019. № 3. URL: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2019-3-4823>

References:

1. Dolbneva, D.V. (2018), "Current apartment and directions of improvement of audit activity in the conditions of European integration of Ukraine and application of international standards", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 2, pp. 72—76.
 2. Audit Chamber of Ukraine (2019), "Report Audit Chamber of Ukraine to the Cabinet of Ministers of Ukraine for 2018", available at: <https://www.apu.com.ua/2019/06/27> (Accessed 30 July 2019).
 3. Audit Chamber of Ukraine (2018), "Reports Audit Chamber of Ukraine to the Cabinet of Ministers of Ukraine for 2014-2017", available at: <https://www.apu.net.ua/zvit-do-kmu> (Accessed 30 July 2019).
 4. The Verkhovna Rada of Ukraine (2017), The Law of Ukraine "Audit of Financial Statements and Audit Activities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19#n261> (Accessed 10 July 2019).
 5. Khomenko, M.M. (2016), "Current tendencies of development of audit activity in Ukraine", *Ekonomichnyi visnyk*, vol. 3, pp. 113—119.
 6. Yarova, L.G. (2019), "The current apartment and prospects of development of audit services in Ukraine", *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka"*, vol. 3, available at: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2019-3-4823> (Accessed 30 July 2019).
- Стаття надійшла до редакції 30.07.2019 р.*

УДК 631.115.8

О. Ю. Репілевська,
аспірант, ДВНЗ "Херсонський державний аграрний університет", м. Херсон
ORCID ID: 0000-0003-1295-404X

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.15.39

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ДІЯЛЬНІСТЮ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ОБСЛУГОВУЮЧИХ КООПЕРАТИВІВ

О. Repilevska,
postgraduate, SHEI "Kherson State Agrarian University", Kherson

INSTITUTIONAL SUPPORT FOR THE MANAGEMENT OF AGRICULTURAL SERVICING COOPERATIVES

У статті визначено важливість інституційного забезпечення управління діяльністю та розвитком сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Визначено основні нормативно-законодавчі акти їх регулювання. Виявлено основні протиріччя між ними, які гальмують розвиток обслуговуючої кооперації на селі. Як показує практика господарювання та управління, більшість українських сільськогосподарських обслуговуючих кооперативних організацій свідомо уникають занадто вимогливих та конкретних інституційних положень, побоюючись, що вони ще не готові працювати в більш цивілізованому і прогнозованому правовому полі. Здійснено глибокий аналіз зарубіжного досвіду управління розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та його інститутів. Особливу роль приділено нормам та способам оподаткування діяльності, його пільгам та обмеженням. Обґрунтовано інструменти й напрями удосконалення інститутів розвитку вітчизняних сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та управління ними.

The article defines the importance of institutional support for managing the activity and development of agricultural service cooperatives. The effectiveness of management of the development of agricultural production activities of various agrarian subjects depends on the proper legislative provision of their legal status, from the maximum consideration of the specifics of their production activities in the process of legal regulation and the influence of different institutions. Specialized legal regulation of social relations and their management with the participation of certain types of agricultural producers ensure normative acts of agrarian legislation, adopted taking into account the peculiarities of the legal status of participants in agrarian relations. The basic normative-legal acts of their regulation are defined. Particularly important is the development of legislation on agricultural co-operation, since agricultural cooperatives form the most fully responsible for ensuring socio-economic, including land, rights and property interests of rural residents. The main contradictions between them, which impede the development of service cooperatives in the countryside, have been revealed. A deep analysis of the foreign experience of management of development of agricultural service cooperatives and its institutes has been carried out. Particular emphasis is given to the norms and methods of taxing activities, its benefits and restrictions. The tools and directions of improvement of institutes of development of domestic agricultural service cooperatives and their management are substantiated. As practice of management and management shows, most Ukrainian agricultural service cooperative organizations deliberately avoid too demanding and specific institutional provisions, fearing that they are not yet ready to work in a more civilized and predictable legal field. Ultimately, such approaches will negatively affect the stabilization of positive processes in the formation of sustainable competitive cooperative entities. This can be facilitated by the consistent and systematic improvement of the legal norms of cooperative legislation and other institutions in the context of increasing requirements for the fulfillment of their responsibilities of each participant in the cooperative process.

Ключові слова: сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, інституційне забезпечення, законодавство, норми, учасники, діяльність, зарубіжний досвід, управління, удосконалення.

Key words: agricultural servicing cooperatives, institutional support, legislation, norms, participants, activity, foreign experience, management, improvement.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Ефективність управління розвитком сільськогосподарської виробничої діяльності різних аграрних суб'єктів залежить від належного за-

конодавчого забезпечення їх правового статусу, від максимального врахування специфіки їх виробничої діяльності у процесі правового регулювання та впливу різних інститутів. Спе-

ціалізоване правове регулювання суспільних відносин та управління ними за участю окремих видів сільськогосподарських товаровиробників забезпечують нормативні акти аграрного законодавства, прийняті з урахуванням особливостей правового статусу учасників аграрних відносин. До таких актів належать Закони України "Про колективне сільськогосподарське підприємство", "Про сільськогосподарську кооперацію", "Про фермерське господарство". Особливо важливе значення має розвиток законодавства про сільськогосподарську кооперацію, адже аграрні кооперативні утворення найбільш повно відповідають забезпеченню соціально-економічних, у т.ч. земельних, прав та майнових інтересів сільських жителів.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженню проблемних питань інституційного забезпечення, чинного законодавства з правового регулювання діяльності аграрних підприємств кооперативного типу присвячено наукові праці вітчизняних та іноземних правників та економістів, серед яких: М. Ігнатенко, О. Круковська, М. Малік, Л. Мармуль, В. Плаксінка, Н. Новак та ін. Роботи зазначених науковців дозволили з наукових позицій обґрунтувати механізми інституційного, аналітичного, облікового забезпечення управління сільськогосподарською кооперацією, закріпити його в нормах чинного законодавства. Проте велика низка проблемних питань залишається невирішеною, особливо стосовно сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є виявлення проблем функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та обґрунтування інструментів й напрямів удосконалення інститутів розвитку та управління ними.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Монографічні дослідження та практичні спостереження показують, що, незважаючи на порівняно сприятливу інституційну базу для розвитку кооперативних структур, вони розвиваються досить повільно й за 25 останніх років системно-структурних реформ не набули очікуваного поширення. Згідно з проведеними дослідженнями серед фермерських господарств і діючих кооперативів, на запитання, що

заважає розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на селі, кожен четвертий-п'ятий респондент на перше місце поставив недосконалість чинного законодавства, а саме: неможливість отримання неприбуткового статусу.

У практиці господарювання ця проблема зводиться до двох факторів. По-перше, досить важко, практично неможливо зареєструвати обслуговуючий кооператив як неприбуткове підприємство. Навпаки, як вказується у працях М. Ігнатенка, Н. Новак [1, с. 128], Л. Мармуль, В. Плаксінка [2, с. 169], питання полягає в тому, що продукція товаровиробників, реалізована через обслуговуючий кооператив, оподатковується навіть двічі — власне товаровиробника і кооперативу. Проте є винятки, які стосуються, як вказують Л. Мармуль, Н. Новак, кооперативів з органічного ягідництва, які здійснюють масштабну експортну діяльність [3, с. 27].

Тобто сам факт передачі продукції кооперативу на реалізацію стає підставою для його оподаткування. Але це суперечить кооперативному законодавству. По-друге, не врегульовані правові взаємини між кооперативом і третіми особами. Незважаючи на те, що Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію" дозволяє таку діяльність у межах 20,0 % загального обороту, на практиці така діяльність загрожує сільськогосподарському обслуговуючому кооперативу втратою статусу неприбуткового [4].

Враховуючи те, що практика роботи вітчизняних кооперативів ще вивчена недостатньо, не узагальнена, а за деякими напрямками — майже відсутня, виникає потреба звертатися за досвідом країн з розвиненими кооперативними формами господарювання. Це насамперед стосується проблеми формування стабільного інституційного забезпечення й особливостей формування системи оподаткування. Та навіть узагальнення законодавчого забезпечення управління кооперативами країн з розвинутою ринковою економікою, у світовій кооперативній практиці засвідчує, що ще не сформовано однозначний підхід з питання оподаткування обслуговуючих кооперативів.

Наприклад, у Греції прибуток кооперативів оподатковуються на рівні комерційних структур (35,0 %). Проте їм надаються пільги у разі купівлі нерухомості, заснуванні підприємств, не оподатковуються будь-які інвестиції та членські внески. В Іспанії законом передбачено зниження сплати на прибуток до 20,0 %, а кооперативи, які визнані законом як "особли-

во захисні", отримують податкову пільгу до 50,0%, тобто сплачують лише половину нарахованих податків.

Також сільськогосподарський обслуговуючий кооператив звільняється від оподаткування дивідендів, якщо їх розмір не перевищує 15,0%. У Франції звільнені від податку на прибуток кооперативи зі спільного використання техніки, штучного осіменіння корів, виробництва вина. Всі інші підлягають оподаткуванню, але мають певні пільги залежно від виду діяльності, отримання прибутку, участі у розвитку сільських громад.

У Люксембурзі не підлягають оподаткуванню кооперативи, діяльність яких зосереджено на спільному використанні техніки та сільськогосподарських засобів, реалізації сільськогосподарської продукції своїх членів. Проте будь-яка співучасть у промислових торговельних підприємствах, які продають сільськогосподарську продукцію, підлягає оподаткуванню. В Італії кооперативи звільняються від корпоративного (37,0 %) і місцевого (16,0 %) податків на прибуток, якщо вони виробляють, зберігають і реалізують не менше 25,0 % продукції своїх членів.

У Бельгії оподатковуються дивіденди в розмірі 40,0 %, якщо вони перевищують встановлену законом норму. Особливістю податкових законодавств Німеччини, Данії, Швеції, Нідерландів і Великобританії є те, що ними передбачено оподатковувати прибутки членів кооперативу, отримані у вигляді дивідендів за свою участь у діяльності кооперативної організації після їх розподілу кооперативом. У таких країн, як Ірландія, Австрія, Фінляндія кооперативи не мають ніяких пільг в оподаткуванні і повинні дотримуватися тих самих правил, що й інші некорпоративні організації.

Як зазначають американські дослідники, федеральні закони США про податок на прибуток встановлюють вимоги, щоб податкове законодавство виконувалось або на рівні кооперативу, або на рівні клієнта [5, с. 7]. Порівнюючи сучасне вітчизняне кооперативне законодавство із відповідними зарубіжними аналогами, можна стверджувати, що воно ввібрало в себе кращі елементи правових норм Німеччини, Великобританії, Нідерландів, США — країн, де кооперація має глибокі історичні корені й користується широкою підтримкою з боку держави. Суперечність криється насамперед, у неузгодженості Закону України "Про кооперацію" [6] із Законом України "Про оподаткування прибутку підприємств". Останній заперечує неприбутковий статус обслуговую-

чого кооперативу, якщо той здійснює діяльність з третіми особами, тоді як кооперативне законодавство дозволяє таку діяльність у межах 20,0% загального обороту.

Згідно із Законом України "Про сільськогосподарську кооперацію", обслуговуючі кооперативи спрямовують свою діяльність на обслуговування сільськогосподарського та іншого виробництва учасників кооперації [4]. Без будь-яких обмовлень у цій статті Закону вказано, що "обслуговуючі кооперативи, здійснюючи обслуговування членів кооперативу, не ставлять за мету отримання прибутку" і мають право надавати "послуги відповідно до Статуту іншим особам в обсягах, що не перевищують 20,0 % загального обороту кооперативу".

Тобто у прямому розумінні цих слів: оскільки сільськогосподарський обслуговуючий кооператив створений для здійснення однієї або кількох видів діяльності, вказаних Законом, і не ставить за мету отримання прибутку, то має право набути статусу неприбуткового, і не втрачає його, якщо обсяги його діяльності з іншими юридичними та фізичними особами не перевищують 20,0% його загального обороту. Нині ж майже не узгоджені між собою такі інституції, як податкове законодавство та законодавство про кооперацію.

Так, відповідно до принципів кооперації, сільськогосподарський обслуговуючий кооператив працює як неприбуткова організація. Це правило закріплене в Законі України "Про сільськогосподарську кооперацію", де в абзаці 3 пункту 3 статті 2 цього Закону міститься така норма: "обслуговуючий кооператив, здійснюючи обслуговування членів кооперативу, не ставить за мету отримання прибутку" [4]. Загалом, податкове законодавство України і, зокрема, Закон України "Про оподаткування прибутку підприємств" та відповідні підзаконні нормативні акти використовують термін "неприбуткова організація", що хоч і є синонімом за змістом, проте формально відрізняється тим, що не однозначно трактують цю ознаку.

Крім того, згаданий Закон України в чинній редакції не зауважує про те, що сільськогосподарський обслуговуючий кооператив може набувати неприбуткового статусу. Листом 033-02/13-892 від 06.01.2002 р. Мінфін України роз'яснює, що "якщо сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи в своїй діяльності можуть надавати послуги не тільки своїм членам, але й іншим особам, що визначається статутними документами кооперативу. У такому ви-

падку, в разі отримання прибутку оподаткування здійснюється за нормами чинного законодавства", тобто оподатковується вся діяльність кооперативу.

Слід зауважити, що податкове законодавство європейських країн теж неоднозначно ставиться до питання діяльності кооперативу з не членами кооперативу або третіми особами (табл. 1).

Отже, у Німеччині і Голландії обсяги діяльності з третіми особами не повинні перевищувати 50,0 %, в Іспанії — 40,0 %, Великобританії — не більше третини, у Франції — 40,0 %, в інших країнах така діяльність обмежується 1,0—3,0 %. Проте кооперативи не втрачають статусу неприбуткової організації, якщо вони працюють у межах чинного законодавства [7, с. 125]. Отже, щоб досягти порозуміння з питання вдосконалення податкового законодавства, потрібне компромісне рішення, яке б врахувало інтереси суспільства і не стримувало розвиток обслуговуючої кооперації на селі. Необхідно також змінити принципи підходу до обслуговуючих кооперативів як суб'єктів ринкової економіки країни. Таким чином, якщо обслуговуючі кооперативи здійснюють діяльність з членами кооперативу і частково (до 20,0 %) з третіми особами, їх госпрозрахункові операції необхідно розрізняти як: а) діяльність з членами; б) діяльність з третіми особами.

Враховуючи те, що Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію" формувався тоді, коли кооперативний рух Україні перебував ще в зародковому стані, тому правову базу спочатку було важко повноцінно пристосувати до реальних умов. Протягом останніх 12 років у кооперативне законодавство було внесено цілу низку істотних поправок і доповнень, які посилили його і лягли в основу статутних та інших правових документів, якими керуються кооперативи в повсякденній роботі [8, с. 97]. В українському кооперативному законодавстві, порівняно з іноземними аналогами, є ряд суттєвих розбіжностей, враховуючи які можна було б істотно його підсилити. Так, у законодавстві США ставлять такі вимоги щодо належності до обслуговуючого кооперативу, які

Таблиця 1. Інституційне забезпечення взаємовідносин кооперативів з їх членами у країнах Західної Європи

Країна	Діяльність кооперативів з його членами
Бельгія	Як правило, дозволяється
Данія	Як виняток (1,0%) від загального обороту діяльності
Німеччина	< 50,0%
Греція	Обсяг варіюється залежно від статуту
Іспанія	< 40,0%
Франція	< 20,0%
Ірландія	Дозволяється
Італія	Обмежується
Люксембург	Обсяг варіюється, обмеження до 0,0%
Голландія	< 50,0%
Австрія	Дуже обмежена
Португалія	Дозволяється як виняток, як додаткова діяльність
Фінляндія	Як правило, обмежується
Великобританія	Як виняток < 1,0% від загального обороту діяльності

майже однотипні з українським кооперативним законодавством, проте є певні особливості (табл. 2).

Таким чином, американське кооперативне законодавство ліберальніше в питанні ділових операцій з не членами кооперативу, розподілу коштів кооперативного доходу. Одночасно, воно конкретніше до умов їх використання. Частина законодавчих повноважень прийнято передавати штатам, які можуть повніше адаптувати їх до місцевих особливостей. На нашу думку, в українському законодавстві варто застосувати американську норму обмеження на виплати дивідендів, а інші — залишити без змін, оскільки практика підтвердила їх самодостатність.

У повсякденній діяльності обслуговуючий кооператив керується розробленим на основі положень кооперативного законодавства Статутом, котрий, по суті, є основним право-

Таблиця 2. Порівняння низки статей українського та американського (США) кооперативних законодавств щодо розподілу кооперативного доходу

Стаття американського кооперативного законодавства	Стаття українського кооперативного законодавства
Фінансові кошти, що залишаються кооперативу, повинні обмежуватись відповідно до законодавства штатів та господарської необхідності, а решта розподіляється між членами-клієнтами	Статутом кооперативу може бути передбачено різний відсоток часток доходу на паї для членів і асоційованих членів кооперативу (Ст. 24. п. 2)
Норма виплати дивідендів не повинна перевищувати 8,0 % пайового капіталу	Немає обмеження
Ділові операції з клієнтами, які не є членами кооперативу, не повинні перевищувати 50,0 % усього його обороту; закупки для осіб, що не є членами кооперативу або аграрними товаровиробниками, не повинні перевищувати 15,0% усіх закупок	Обслуговуючі кооперативи надають послуги відповідно до статуту іншим особам в обсягах, що не перевищують 20,0% загального обороту кооперативу (Ст. 2. п.3)
До клієнтів кооперативу, які не є його членами, застосовуються ті ж правила що й до членів кооперативу щодо цін, необхідних виплат, розподілу чистого доходу	Законодавством така норма не передбачена, а на практиці домінуюча думка не сформувалася

Джерело: власні дослідження.

Таблиця 3. Порівняння окремих правових норм українського та німецького кооперативних законодавств

Статутні положення, норми, ознаки	Українське законодавство (сільськогосподарський обслуговуючий кооператив)	Німецьке законодавство (сільський торговий кооператив)
Мета діяльності	Створюється для обслуговування переважно своїх членів на засадах економічного співробітництва з метою збільшення доходів своїх членів через надання їм послуг	Сприяння підприємницькій діяльності або господарству членів кооперативу через створення і ведення спільного підприємства
Мінімальна кількість членів	Не менше 3 членів	Не менше 7 членів
Розмір статутного капіталу	Законодавством не встановлено	Законодавством встановлено
Заміна учасника (вихід з кооперативу, виключення)	Строки не обумовлені (регулюється статутом)	Можливо тільки після закінчення господарського року
Органи управління і контролю	Загальні збори, правління (кількість 10 членів (не менше 3 членів); спостережна рада (не менше 3 осіб з 50 членів); ревізійна комісія (не менше 3 членів; ревізор)	Загальні збори, правління (не менше 2 осіб); спостережна рада (3 члени). Ревізійна комісія не обирається, її функцію виконує спостережна рада
Скликання загальних зборів.	Правління, на вимогу третини членів, ревізійна комісія, спостережна рада	Правління, спостережна рада на вимогу 1/10 членів
Ротація правління	Не передбачено	Щороку 1/3 членів
Віковий ценз для членів правління	Не передбачено	Рекомендовано встановлювати статутом
Тимчасове припинення повноважень члена правління	Передбачено тільки загальними зборами	Передбачено спостережною радою за наявності понад половини членів
Правочинність рішень правління	За наявності 2/3 членів	За наявності понад половини членів
Повноваження членів спостережної ради	Розкрито слабо	Більш конкретизовані права й обов'язки
Матеріальна відповідальність членів	Не передбачено	За невиконання зобов'язань передбачено систему штрафів
Конфіденційність інформації членами	Не акцентується	Вказується
Наймас і звільняє виконавчого директора	Правління	Спостережна рада
Періодичність скликання правління і спостережної ради	Не передбачено	Зазвичай один раз за місяць
Порядок голосування на загальних зборах	Не передбачено	Передбачено варіанти
Ухвалення відповідальних рішень загальними зборами	Усі рішення ухвалюються переважно більшістю голосів	Залежно від важливості ухвалення рішень встановлені межі >50% голосів, 3/4, 9/10

вим документом, який чітко визначає його неприбутковий статус, специфіку господарської діяльності, права та обов'язки його членів і виборних органів управління та органів контролю, порядок користування його послугами, та інші положення, які однотипні для кожної юридичної організації [9, с. 14]. Другим правовим документом є Положення про внутрішньогосподарську діяльність кооперативу, яке розробляється на основі статуту (табл. 3).

Аналіз статей цих статутів свідчить, що в українському варіанті не передбачено низки норм, які чітко зафіксовані в німецькому, а саме: розмір статутного фонду при формуванні кооперативу, щорічна ротація членів правління та обмеження їх вікового цензу, матеріальна відповідальність членів,

порядок голосування на зборах [10, с. 211]. Конкретніше представлений блок питань, що стосуються роботи правління, спостережної ради, загальних зборів. Варті уваги різні варіанти прийняття управлінських рішень загальними зборами залежно від їх важливості. У німецькому законодавстві робиться вагомий наголос на питаннях матеріальної відповідальності членів кооперативу за невиконання своїх зобов'язань, відповідальність за конфіденційність інформації членів, порядок голосування на загальних зборах і т.п. Водночас частину згаданих положень, яких немає або не чітко сформовані в українському законодавстві, є можливість уже зараз застосовувати в Статуті та Положенні про внутрішньогосподарську діяльність [11, с. 29].

ВИСНОВКИ

Як показує практика господарювання та управління, більшість українських сільськогосподарських обслуговуючих кооперативних організацій свідомо уникають занадто вимогливих та конкретних інституційних положень, побоюючись, що вони ще не готові працювати в більш цивілізованому і прогнозованому правовому полі. У кінцевому підсумку такі підходи негативно впливатимуть на стабілізацію позитивних процесів у формуванні стійких конкурентоспроможних кооперативних утворень. Цьому може сприяти послідовне і систематичне вдосконалення правових норм кооперативного законодавства, інших інститутів у бік підвищення вимог до виконання своїх обов'язків кожного з учасників кооперативного процесу.

Література:

1. Ignatenko M.M., Novak N.P. Development of regional programs for the development of agrarian enterprises with organic production on the basis of the European and international experience. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4 (4). С. 126—131.
2. Плаксієнко В.Я., Маренич Т.Г., Мармунь Л.О. та ін. Бухгалтерський облік у виробничих та агросервісних кооперативах. К.: Центр учбової літератури, 2014. 448 с.
3. Мармунь Л.О., Новак Н.П. Розвиток органічного виробництва в Україні. *Економіка АПК*. 2016. № 9. С. 26—32.
4. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 39. С. 261.
5. Малік М.Й., Лузан Ю.Я. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК. *Економіка АПК*. 2010. № 3. С. 3—9.
6. Про кооперацію: Закон України від 10.07.2003 р. № 1087-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 5. С. 35.
7. Молдаван Л.В., Крисанов Д.Ф., Удова Л.О. Роль кооперативів у подоланні сільської бідності. *Економіка АПК*. 2010. № 11. С. 121—129.
8. Гафурова О.В. Сільськогосподарські виробничі кооперативи: права та обов'язки членів: монографія. К.: МАУП, 2006. 200 с.
9. Романюк І.А. Особливості відтворювального процесу в аграрному секторі. *Агросвіт*. № 11. 2016. С. 12—15.
10. Marmul L., Krukovskaya E. Certification of agrarian enterprises-producers of organic products in order to enter European markets.

Baltic Journal of Economic Studies. 2018. Vol. 4 (4). С. 209—216.

11. Кузняк Б.Я. Проблеми становлення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні. *Економіка України*. № 3 (640). 2015. С. 26—32.

References

1. Ignatenko, M.M. and Novak, N.P. (2018), "Development of regional programs for the development of agrarian enterprises with organic production on the basis of the European and international experience", *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 4 (4), pp. 126—131.
2. Plaksiyenko, V.YA. Marenich, T.H. and Marmul', L.O. (2014), *Bukhhalters'kyy oblik u vyrobnychkykh ta ahroservisnykh kooperatyvakh* [Accounting in production and agro-service cooperatives], Tsentr uchbovoyi literatury, Kyiv, Ukraine.
3. Marmul', L.O. and Novak, N.P. (2016), "Development of organic production in Ukraine", *Ekonomika APK*, vol. 9, pp. 26—32.
4. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), *The Law of Ukraine "On Agricultural Cooperatives"*, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, vol. 39, p. 261.
5. Malik, M.Y. and Luzan, Yu.Ya. (2010), "Problematic issues of development of cooperation and integration relations in the agroindustrial complex", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 3—9.
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), *The Law of Ukraine "About co-operation"*, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, vol. 5, p. 35.
7. Moldavan, L.V. Krysanov, D.F. and Udo-va, L.O. (2010), "Role of cooperatives in overcoming rural poverty", *Ekonomika APK*, vol. 11, pp. 121—129.
8. Hafurova, O.V. (2006), *Sil's'kohospodars'ki vyrobnychi kooperatyvy: prava ta obov'yazky chleniv* [Agricultural production cooperatives: rights and obligations of members], MAUP, Kyiv, Ukraine.
9. Romanyuk, I.A. (2016), "Features of the reproduction process in the agrarian sector", *Ahrosvit*, vol. 11, pp. 12—15.
10. Marmul, L. and Krukovskaya, E. (2018), "Certification of agrarian enterprises-producers of organic products in order to enter European markets". *Baltic Journal of Economic Studies*, vol. 4 (4), pp. 209—216.
11. Kuznyak, B.Ya. (2015), "Problems of establishment of agricultural service cooperatives in Ukraine", *Ekonomika Ukrayiny*, vol. 3 (640), pp. 26—32.

Стаття надійшла до редакції 16.07.2019 р.

УДК 338.43

М. В. Ляшенко,
аспірант відділу земельних відносин та природокористування,
Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки"
ORCID ID: 0000-0002-7844-482X

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.15.45

ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНОГО РОЗВИТКУ ТВАРИННИЦТВА (МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТ)

М. Liashenko,
postgraduate student of the Department of Land Relations and Nature Management,
National Scientific Center "Institute of Agrarian Economics"

INNOVATIVE APPROACH TO THE IMPLEMENTATION OF STRATEGY OF ENVIRONMENTALLY SOUND LIVESTOCK DEVELOPMENT (INTERNATIONAL ASPECT)

У статті розглядаються дискусійні питання щодо впливу тваринництва на обсяги та динаміку викидів парникових газів, що зумовлюють зміни клімату. Показано полярність оцінок впливу тваринництва на забруднення атмосфери. Здійснено емпіричні розрахунки, які доводять, що вплив тваринництва на забруднення атмосфери невеликий, а його динаміка спадаюча та є великі можливості подальшого зниження. Доведено, що проблему екологізації тваринництва потрібно розв'язувати на основі збалансування інтересів продовольчого забезпечення та створення еколого-безпечного середовища для населення. Обґрунтовано великі можливості істотного підвищення продуктивності світового тваринництва як визначального чинника суттєвого скорочення обсягів світових викидів парникових газів. Доведено, що у разі зростання продуктивності худоби і водночас забезпеченні оптимальної кількості поголів'я можливе зростання обсягів виробництва продукції у разі одночасного скорочення обсягів викидів. Аргументовано необхідність введення поняття екологічна собівартість продукції тваринництва. Емпіричні розрахунки зазначеного показника показали адекватність оцінювання ним рівня викидів у порівнянні з інтенсивністю виробництва.

The article is focus on substantiating the innovative approach to the implementation of the strategy of ecological development of livestock at the world level. The article deals with the discussion question of the impact of livestock farming on the volumes and dynamics of greenhouse gas emissions that contribute to climate change. Polarity of estimations of livestock impact on atmospheric pollution is shown. Empirical calculations have been made, they argue that the impact of animal husbandry on the pollution of the atmosphere is small, and its dynamics is declining and there are great opportunities for further decline. It is proved that the problem of livestock greening needs to be solved on the basis of balancing the interests of food supply and creation of environmentally sound environment for the population. This has led to application of the approach that concern animal husbandry impact assessment that at the same time solves several of the priority sustainable development issues identified at United Nations (UN) level. It is substantiated that there are great opportunities for a significant increase in the productivity of world animal husbandry production as a determining factor for a substantial reduction in global greenhouse gas emissions. It is proved that with increasing dairy cattle productivity and at the same time providing optimal number of livestock — it is possible to increase production volumes while reducing emissions. There is argued the need to introduce the concept of environmental cost of animal husbandry products — greenhouse gas emissions from dairy cattle per 1 ton of milk derived from cows. The necessity of introducing the concept of ecological cost of livestock production is argued. Empirical calculations of this indicator showed the adequacy of its estimation of the emission level in comparison with the production intensity. They also confirmed that an intensive approach (increasing the productivity of animal husbandry, rather than reducing its number) to the implementation of environmentally sound animal husbandry development would have a doubly beneficial effect for humanity.

Ключові слова: тваринництво, молочне скотарство, продуктивність корів, екологічна безпека, викиди парникових газів, екологічна собівартість

Key words: livestock, dairy cattle breeding, productivity of cows, ecological safety, greenhouse gas emissions, ecologically cost

ВСТУП І ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Активна діяльність людини спричиняє збільшення викидів парникових газів. Останнім часом висувається гіпотеза, що основна відпо-

відальність за викиди парникових газів лягає на тваринництво. Водночас висловлювалися радикальні пропозиції щодо скорочення галузі та споживання її продукції населенням. Тварин-

ництво продовжує відігравати вагомий роль у продовольчому забезпеченні населення планети, у боротьбі із бідністю та голодом. Тому проблема залишається гостро дискусійною. Це свідчить, що зазначена тема ще дуже слабо досліджена, що визначає її актуальність.

ОГЛЯД ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблемі екологізації сільського господарства вже приділено достатньо уваги. Ці питання досліджували Л.С. Гринів [6], О.І. Фурдичко [13], М.Є. Жукорський [7], О.В. Никифоров [7], О.В. Ходаківська [14]. Водночас питання конкретної оцінки впливу тваринництва на забруднення атмосфери досліджувалося ще не достатньо. Його опосередковано торкалися в своїх працях Н.В. Палапа [12], Н.Б. Пронь [12], О.В. Устименко [12]. Але думки дослідників, які приділяли певну увагу цій темі, мають істотне розходження. До того ж немає досліджень щодо об'єктивної та збалансованої оцінки галузі як важливого джерела продовольчого забезпечення та сфери екологобезпечного господарювання. В зв'язку з цим є потреба у формуванні обґрунтованого підходу щодо оцінки впливу тваринництва на розв'язання двох пріоритетних проблем сталого розвитку, визначеного на рівні ООН: продовольчого забезпечення та створення екологобезпечного середовища для життя і діяльності людей.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — провести аналіз існуючих досліджень щодо впливу тваринництва на забруднення атмосфери, перевірити їх об'єктивність емпіричними розрахунками, запропонувати конструктивний підхід щодо розв'язання проблеми на основі гармонізації інтересів продовольчого забезпечення та створення екологобезпечного середовища для населення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Вперше питання глобального потепління було озвучено Свенте Арейніусом в XIX столітті [4]. Наука пов'язує це із зростанням обсягів викидів парникових газів. З 1990 р. вчені фіксують зростання середньої температури на планеті на 0,3 °C за 10 років. Раніше середня температура збільшувалася на 0,5 °C за століття [8]. Протягом останніх років вплив оксиду вуглецю (CO_2) на посилення парникового ефекту оцінюється на рівні близько 50%. Друге місце посідає метан (CH_4) — 30 %, концентрація яко-

го протягом останніх 200 років зростає вдвічі. Третє місце — оксид нітрогену (N_2O) — близько 5—6% [11].

У доповіді Міжвідомчої групи експертів зі змін клімату (IPCC) відзначається, що значну роль у глобальному потеплінні відіграє тваринництво. Жуйні тварини в процесі травлення виробляють метан (CH_4), а органічні відходи тваринництва (гній і гноївка) спричиняють викиди метану (CH_4) та оксиду нітрогену (N_2O) [9]. Про вплив тваринництва на збільшення викидів парникових газів, що зумовлюють зміни клімату, стверджують практично всі дослідники, які вивчають цю проблему [12]. Однак оцінки цього впливу дуже різні.

Серед дослідників є чимало таких, які дуже гіпотетично представляють вплив тваринництва на потепління клімату. З'являються твердження, що тваринництво є екологічно найнебезпечнішою галуззю, а її розвиток — це загроза повноцінному функціонуванню всього живого на Землі. Наприклад, співзасновник громадської організації "Єдина Планета" П. Вишебаба стверджує, що весь транспорт, енергетика та промисловість світу разом узяті шкодять менше, ніж тваринницькі ферми. Зокрема він пише, що молекула метану від викидів скотарства наносить шкоду атмосфері в 27 разів більшу, ніж молекула CO_2 [5]. Експерти Світового банку Р. Гудланд і Дж. Ангелс вважають, що частка тваринництва в структурі викидів парникових газів сягає 51% [1]. Аналітик із FAO Х. Штайнфельд стверджує, що "Тваринництво є одним з головних винуватців найбільш серйозних екологічних проблем в сьогодинньому світі" [10].

Водночас є дослідники, які притримуються більш конструктивних позицій. Вони спростовують завищені показники впливу тваринництва на забруднення атмосфери, керуючись більш об'єктивними даними. Так, експерт Compassion in World Farming О. Богачик відводить цій галузі всього 9% світових викидів вуглекислого газу та 37% викидів метану від загальної кількості, що утворюється в результаті діяльності людини [3]. За даними І. Лучки та Є. Дзєня 75% метану виділяється великою рогатою худобою [11]. Між тим, у звітах FAO на тваринництво відводиться всього 18% всіх викидів парникових газів. На цю галузь припадає 16% річних світових викидів метану. Від органічних відходів тваринництва (гною) у повітря потрапляє 7% закису азоту від їх загального обсягу [2].

Зазначені суперечливі оцінки щодо впливу тваринництва на забруднення атмосфери зу-

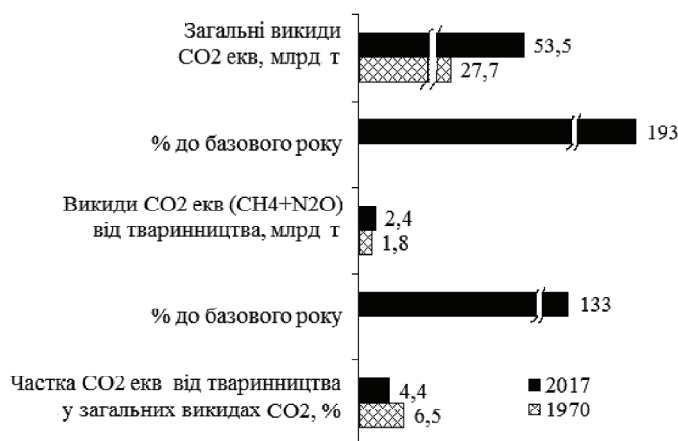

Рис. 1. Зміни в показниках викидів парникових газів у світі

Джерело: розроблено за даними FAO, World Bank.

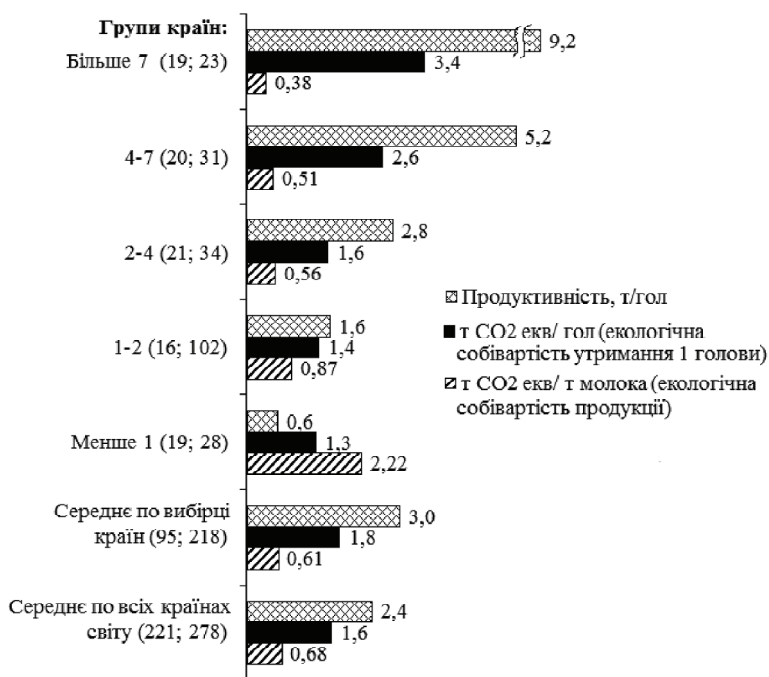
мовляють необхідність перевірки достовірності даних, якими оперують дослідники. Для зіставлення показників, викиди метану та нітрогену азоту наведено в еквіваленті CO₂. Проведені нами розрахунки показали, що частка CO₂ екв від тваринництва у загальних викидах парникових газів у 2017 р. складала 4,4%. Швидкість зростання світових викидів CO₂ екв у 1,5 рази перевищує швидкість збільшення викидів метану та оксид азоту від тваринництва. Якщо загальні викиди CO₂ екв у світі зросли з 27,7 млрд т у 1970 р. до 53,5 млрд т. у 2017 р., то від тваринництва всього з 1,8 млрд т. до 2,4

млрд т. За період з 1970 р. частка цих викидів від тваринництва в загальних обсягах викидів скоротилася майже в 1,5 рази. Це свідчить про низький вплив викидів парникових газів тваринництва на світову проблему глобального потепління (рис. 1).

Водночас для більш об'єктивної оцінки екологічних ризиків з боку тваринництва треба враховувати роль цієї галузі у продовольчому забезпеченні населення. Адже, за даними ООН, саме за рахунок підвищення ефективності сільського господарства протягом останніх десятиліть удалося досягти скорочення майже вдвічі кількості людей, які голодують та недоїдають. Водночас ця проблема залишається дуже актуальною в пріоритетах ООН, зокрема, в стратегії і політиці сталого розвитку. Отже, проблему екологізації тваринництва потрібно розв'язувати в контексті порівняння продовольчої та екологічної небезпеки. Оптимальне рішення має гарантувати і достатнє продовольче забезпечення, і екологічну безпеку для життя і діяльності людства.

Проведені нами дослідження свідчать, що викиди парникових газів доцільно оцінювати, спираючись не тільки на екстенсивні показники (чисельність поголів'я), але й на показники інтенсивного розвитку (продуктивність). Джерелом вуглецевих викидів є поголів'я, як базова величина. Чим більша чисельність поголів'я худоби, тим більші обсяги викидів і навпаки. Але джерелом отримання продукції є поголів'я худоби та її продуктивність. А тут можливі різні тенденції та співвідношення. Якщо зростання продуктивності випереджає ріст поголів'я, то можливе випереджаюче зростання обсягів виробництва продукції над зростанням обсягів викидів. Отже, цю проблему можна розв'язати підвищенням продуктивності тваринництва на засадах інноваційного розвитку галузі. Якщо ж зростає продуктивність худоби і водночас скорочується її поголів'я, то можливе зростання обсягів виробництва продукції з одночасним скороченням обсягів викидів. Таким чином, можливі шляхи досягнення збалансованого екологобезпечного розвитку галузі: нарощування виробництва продукції та скорочення обсягів викидів.

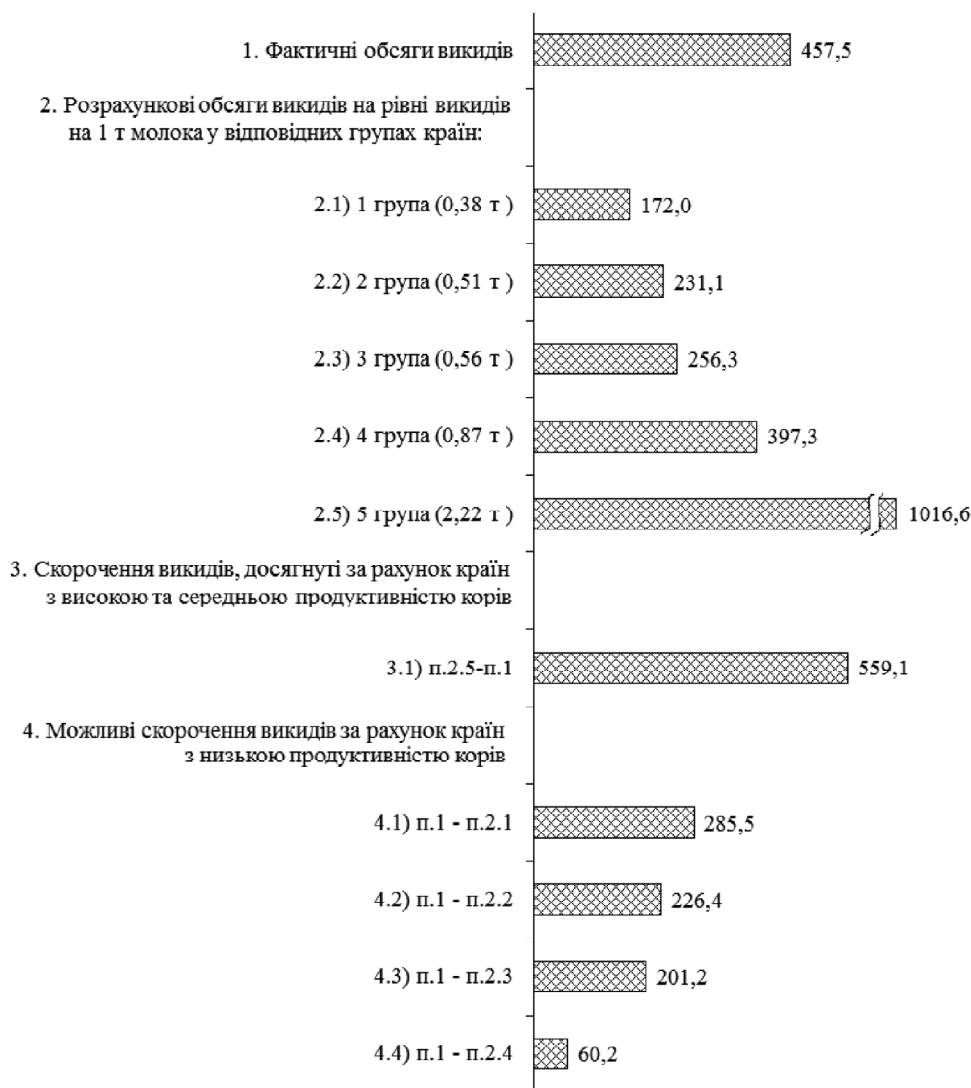
Для цього треба аналізувати викиди не лише в розрахунку на одну голову худоби, як це традиційно робиться,

Примітка: у дужках — кількість країн та корів (млн гол.) у групі

Рис. 2. Групування країн світу за продуктивністю корів

Джерело: розроблено за даними FAO за 2017 р.

Примітка: у дужках — середній рівень екологічної собівартості молока в групі (т CO₂ екв./ т молока)

Рис. 3. Зміни обсягів світових викидів парникових газів від молочного скотарства залежно від продуктивності корів, млн т CO₂ екв

Джерело: розроблено за даними FAO за 2017 р. та на основі рис. 1.

але й в розрахунку на одиницю продукції. Обчислені таким чином показники по різному характеризують якісні параметри розвитку тваринництва. Зокрема, обсяг викидів на одну голову худоби свідчить про екологічну собівартість її утримання, а обсяг викидів на 1 т продукції свідчить про екологічну собівартість цієї продукції. При цьому за рахунок зростання продуктивності може бути досягнуто істотне зниження екологічної собівартості продукції: а) у разі зниження чисельності поголів'я; б) у разі незмінності поголів'я худоби; в) у разі певного поголів'я худоби. Це підтверджують проведені нами емпіричні розрахунки на прикладі великої групи (95) країн світу.

Так, викиди парникових газів на 1 т молока (екологічна собівартість продукції) в країнах із

середньою продуктивністю корів 9,2 т/гол складають лиш 0,38 т CO₂ екв. Водночас у країнах з середньою продуктивністю корів 0,6 т/гол екологічна собівартість 1 т молока становить 2,22 т CO₂ екв. Тобто, у разі зростання продуктивності корів в 15 разів, викиди на 1 т молока зменшуються майже в 6 разів. Результати дослідження свідчать, що існує стійка обернена залежність: із зростанням продуктивності корів знижується рівень екологічної собівартості молока (рис. 2).

Це має важливе значення для досягнення цілей сталого розвитку ООН, які включають не лише екологічну безпеку, але й боротьбу з бідністю та голодом населення планети. Виходячи з цього, для боротьби зі змінами клімату важливо не тільки зменшувати поголів'я худоби

би, а головне — підвищувати її продуктивність. Це допомагає вирішувати проблему голоду і недоїдання населення, одночасно із зниженням рівня викидів парникових газів. А резерви тут досить великі.

Так, середньосвітовий рівень продуктивності корів складає лише 2,4 т молока /гол. Це в 4 рази менше ніж, у країнах з найвищою продуктивністю корів (1 група). Водночас середньосвітова екологічна собівартість молока майже у двічі вища, ніж у групі країн з найвищою продуктивністю корів. Більше третини світового поголів'я корів (102 млн гол — 4 група) має середню продуктивність всього 1,6 т молока. Це майже в 6 разів менше, ніж перша група країн. А середня екологічна собівартість 1 т молока у країнах четвертої групи у 2,3 рази вища, ніж у першій групі країн. Загалом на 16 країн четвертої групи припадає майже половина світових викидів парникових газів від молочного скотарства. Це свідчить, що основною проблемою екологічної безпеки є не тваринництво, як таке, в принципі, а насамперед низькопродуктивне тваринництво. І цю проблему можна і треба розв'язувати на засадах інноваційного розвитку.

Проведені нами розрахунки зміни обсягів світових викидів парникових газів від молочного скотарства залежно від продуктивності корів, підтверджують цю концептуальну тезу. Так, якби продуктивність корів у світі залишалась на рівні країн п'ятої групи, то світові викиди від молочного скотарства були б у 2 рази більші за фактичні. Якби світовий рівень викидів залишався на рівні країн з низькопродуктивним молочним скотарством, то вони б сягали понад мільярди тонн CO₂ екв. Водночас, за рахунок країн з високою і середньою продуктивністю за кілька останніх десятиліть було досягнуте потужне скорочення парникових газів — більше 500 млн т CO екв. Стан продовольчого забезпечення в цих країнах теж істотно покращився (рис. 3).

ВИСНОВКИ

1. Наведені розрахунки підтверджують згубний вплив неефективного господарювання у тваринництві не тільки на навколишнє середовище, а й на стан продовольчого забезпечення. З іншого боку, вони показують величезний потенціал розвитку галузі. Для цього важливо аналізувати викиди як у розрахунку на голову, тобто визначати екологічну собівартість однієї голови, так і в розрахунку на одиницю продукції, що отримується від неї.

2. Застосування такого підходу дає змогу оцінювати тваринництво як зі сторони екологічної шкоди, так і зі сторони продовольчої вигоди. Викиди парникових газів від тваринництва можна істотно знизити завдяки розвиненому використанню достатньої кількості високопродуктивного поголів'я.

Підвищення продуктивності тварин має стати одним з пріоритетних напрямків інноваційного розвитку тваринництва. Водночас не буде посилюватися, а вирішуватись проблема продовольчого забезпечення зростаючої кількості населення світу. Інтенсивний підхід (зростання продуктивності худоби, а не зменшення її кількості) до реалізації екологобезпечного розвитку тваринництва матиме подвійно корисний ефект для людства.

Література:

1. Goodland R. Livestock and Climate Change [Електронний ресурс] / R. Goodland, J. Anhang // World Watch Magazine. — 2009. — Режим доступу: <http://www.worldwatch.org/files/pdf/Livestock%20and%20Climate%20Change.pdf>
2. Livestock's Long Shadow — Environmental Issues and Options [Електронний ресурс] // Food and Agriculture Organisation. — 2006. — Режим доступу: <http://www.fao.org/docrep/010/a0701e/a0701e00.HTM>
3. Богачик О. Вплив промислового свиначарства на навколишнє середовище [Електронний ресурс] / О. Богачик // Співчуття у фермерстві. — 2016. — Режим доступу: <http://ciwf.in.ua/?p=925>
4. Бондарев А. Глобальное потепление: апокалипсис отменяется [Електронний ресурс] / Алексей Бондарев // Газета "Сегодня". — 2009. — Режим доступу: <http://www.segodnya.ua/world/hlobalnoe-poteplenie-apokalipsic-otmenjaetsja.html>
5. Вишебаба П. 10 причин відмовитись від мяса [Електронний ресурс] / Павло Вишебаба // Газета "Українська правда". — 2017. — Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/health/2017/03/23/223275/>
6. Гринів Л.С. Фізична економія: нові моделі сталого розвитку: монографія / Л.С. Гринів. — Львів: Літапрес, 2016. — 424 с.
7. Жукорський О.М. Галузь свиначарства — реальна та прогнозована загроза для довкілля / О.М. Жукорський, О.В. Никифоров // Агро-екологічний журнал. — 2013. — № 3. — С. 102—107.

8. Загоруй Я. Чому змінюється клімат [Електронний ресурс] / Ярослав Загоруй // Інтернет-видання Хай-Вей. — 2005. — Режим доступу до ресурсу: <http://h.ua/story/5165/>

9. Изменение климата, 2014 г.: Обобщающий доклад. Вклад Рабочих групп I, II и III в Пятый оценочный доклад Межправительственной группы экспертов по изменению климата [основная группа авторов, Р.К. Пачаури и Л.А. Мейер (ред.)] [Електронний ресурс] // МГЭИК. — 2014. — Режим доступу: https://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/syr/SYR_AR5_FINAL_full_ru.pdf

10. Лещук І. Вплив інтенсивного тваринництва на навколишнє середовище / І. Лещук // Екологія життя. — 2012. — Режим доступу: <http://www.eco-live.com.ua/content/blogs/vpliv-intensivnogo-tvarinnitstva-na-navkolishne-seredovishche>

11. Лучка І. Екологічна загроза чи зниження продуктивності тварин? [Електронний ресурс] / І. Лучка, Є. Дзень // Аграрний тиждень. Україна. — 2013. — Режим доступу: <http://a7d.com.ua/tvarinnictvo/11602-ekologchna-zagroza-chi-znizhennya-produktivnost-tvarin.html>

12. Палапа Н.В. Промислове тваринництво: екологічно-економічні наслідки / Н.В. Палапа, Н.Б. Пронь, О.В. Устименко // Збалансоване природокористування. — 2016. — № 3. — С. 64—67.

13. Фурдичко О.І. Екологічні основи збалансованого розвитку агросфери в контексті європейської інтеграції України: монографія / О.І. Фурдичко. — К.: ДІА, 2014. — 432 с.

14. Ходаківська О.В. Екологізація сільськогосподарських земель: сучасний вимір та перспективи розвитку / О.В. Ходаківська // Економіка АПК. — 2011. — № 10. — С. 23—30.

References:

1. Goodland, R. and Anhang, R. (2009), "Livestock and Climate Change", World Watch Magazine, available at: <http://www.world-watch.org/files/pdf/Livestock%20and%20Climate%20Change.pdf> (Accessed 22 Jul 2019).

2. Food and Agriculture Organisation (2006), "Livestock's Long Shadow - Environmental Issues and Options", available at: <http://www.fao.org/docrep/010/a0701e/a0701e00.HTM> (Accessed 22 Jul 2019).

3. Bogachik, O. (2016), "The Influence of Industrial Pig Production on the Environment", Compassion in farming, available at: <http://ciwf.in.ua/?p=925> (Accessed 22 Jul 2019).

4. Bondarev, A. (2009), "Global warming: apocalypse canceled", Newspaper "Today", available at: <http://www.segodnya.ua/world/hlobal-noepoteplenieapokalipcicotmenjaetcja.html> (Accessed 22 Jul 2019).

5. Visebaba, P. (2017), "10 Reasons to Discard Meats", Ukrayinska Pravda newspaper, available at: life.pravda.com.ua/health/2017/03/23/223275/?Fb_comment_id=1132165426893995_-1138059769637894#f2dd1b5762f1268 (Accessed 22 Jul 2019).

6. Grinov, L.S. (2016), Fizychna ekonomii: novi modeli staloho rozvytku [Physical economy: new models of sustainable development], Leaguepress, Lviv, Ukraine.

7. Zhukorsky, O. M. and Nikiforuk, O.V. (2013), "Pork industry — real and predictable threat to the environment", Agroecological journal, vol.3, pp. 102—107.

8. Zagoruy, Ya. (2005), "Why is the climate changing", Internet publication HiVay, available at: <http://h.ua/story/5165/> (Accessed 22 Jul 2019).

9. Pachauri, R.K. and Meyer, L.A. (2014), "Climate change, 2014: A synthesis report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change", IPCC, available at: https://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar5/syr/SYR_AR5_FINAL_full_en.pdf (Accessed 22 Jul 2019).

10. Leschuk, I. (2012), "Influence of intensive livestock on the environment", Ecology of life, available at: <http://www.eco-live.com.ua/content/blogs/vpliv-intensivnogo-tvarinnitstva-na-navkolishne-seredovishche> (Accessed 22 Jul 2019).

11. Luchka, I. and Zen, E. (2013), "Ecological threat or decrease of animal productivity?", Agrarian week. Ukraine, available at: <http://a7d.com.ua/tvarinnictvo/11602-ekologchna-zagroza-chi-znizhennya-produktivnost-tvarin.html> (Accessed 22 Jul 2019).

12. Palapa, N.V. Pron, N. B. and Ustimenko, O. V. (2016), "Industrial Livestock: Environmental and Economic Consequences", Balanced use of nature, vol. 3, pp. 64—67.

13. Furdichko, O.I. (2014), Ekologichni osnovy zbalan sovanoho rozvytku ahrosfery v konteksti ievropejs'koi intehratsii Ukrainy [Ecological bases of balanced development of agrosphere in the context of European integration of Ukraine], DIA, Kyiv, Ukraine.

14. Khodakivska, O.V. (2011), "Ecology of agricultural land: modern dimension and prospects of development", Economy of agroindustrial complex, vol. 10, pp. 23—30.

Стаття надійшла до редакції 29.07.2019 р.

УДК 338.439.631.115.11

О. В. Дмитрик,
аспірант, Вінницький національний аграрний університет
ORCID ID: 0000-0002-8669-5872

DOI: 10.32702/2306-6792.2019.15.51

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ В ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВАХ

О. Dmytryk,
Postgraduate student, Vinnytsia National Agrarian University

THEORETICAL APPROACH TO THE EVALUATION OF AGRICULTURAL PRODUCTIVE EFFICIENCY IN THE FARM HOUSEHOLDS

Встановлено, що основним методичним підходом щодо оцінки ефективності виробництва сільськогосподарської продукції ОСГ варто визначити ресурсний, відповідно до якого, для оцінки ефективності ОСГ, визначають не витрати на його ведення, а використання ресурсів (землі, праці, коштів).

Оцінюючи ефективність виробництва ОСГ, порівняно з показниками сільськогосподарських підприємств, не слід абстрагуватися від особливостей трудових ресурсів і виробничих фондів цих категорій господарств. Дійсно, якщо йдеться, наприклад, про трудові ресурси ОСГ, значну частину яких становлять пенсіонери, підлітки, тобто ті, хто через віковий ценз та з інших причин не може активно працювати на виробництві, віддача від них менша, ніж від працездатних, частка яких у сільськогосподарських підприємствах значно вища.

Розгляд проблеми встановлення дохідності з цієї точки зору вважається недоречним. На нашу думку, немає підстав стверджувати про визначення показників товарності й на їх основі — дохідності особистого селянського господарства. Слід враховувати, що ОСГ є складовою домашнього міні-господарського комплексу. У разі, коли власник не повністю споживає одержану продукцію, то він реалізує її, а якщо будь-який вид продукції не виробляється ним, то він його придбає на роздрібному чи оптовому продовольчому ринку.

У цьому випадку ціновим еквівалентом мають бути ціни на роздрібних продовольчих ринках, оскільки вони є основним джерелом надходження продукції в домогосподарство.

На наш погляд, незалежно від мети аналізу, критерієм оцінки всіх типів ОСГ має бути продуктивність праці, оскільки виробництво в них вирізняється високою трудомісткістю. Оптимальним буде той варіант, де на одиницю живої праці виробляється більше продукції, тому показник окупності затрат праці (вартість валової продукції з розрахунку на 1 люд.-день) повинен застосовуватися у кожному порівняльному аналізі.

За допомогою цієї системи показників можна здійснити кількісну оцінку факторів, які впливають на розвиток ОСГ, і розробити конкретні заходи щодо підвищення їхньої ефективності.

Різні точки зору щодо ефективності виробництва продукції в ОСГ та аграрних підприємствах інших форм господарювання пов'язані з тим, що використовувалися для визначення показники — непорівнянні, некоректні і недостатньо точні. Тому перш ніж зробити порівняльну оцінку, необхідно виявити особливості оцінки економічної ефективності виробництва ОСГ.

The best methodological approach in terms of evaluation of agricultural productive efficiency in the farm households is found to be related to resources, i.e. use of the resources (land, work, cost)).

While estimating the productivity of the farm household compared with the indicators on farm enterprises, one should not abstract from the peculiarities of the labour forces and productive assets on those types of production units. Considering the labour forces in the households, the majority of which represent pensioners, teenagers, who because of their age or other reasons cannot be employed officially in the enterprise, one must keep in mind, that the work performance in this case is worse in comparison with farm enterprises, where the performance is much higher.

Consideration of the problem of establishing the profitability from this point of view is not reasonable. On our opinion, there are reasons to define the marketable value only taking into account the profitability of the farm household. One should keep in mind that family farm is a component of the small household unit. In case the owner doesn't consume the grown produce, he or she will sell it. And when he does not produce some food, he will buy it in the wholesale or retail. In this case, the price equivalent should be the prices of end products on the food market, as they define the main source of the product income to the household.

We consider that in spite of the aim of the conducted analysis, the criteria of estimate of any type of the farm household should be labour capacity, because the production implies high labour intensity. The most optimistic scenario is, when the products are grown in surplus per direct labour unit, then the indicator of cost effectiveness of labour input (cost of total output per 1 man-day) is to be applied to each benchmarking study (comparative analysis). With the help of this system of indicators quantitative evaluation of the factors influencing the development of the farms can be done as well as the action plan to increase the productive efficiency can be elaborated.

Different viewpoints concerning the productive efficiency in households and other types of agricultural enterprises are explained due to the different indicators used in the comparison, which are often not to be compared, incorrect and inexact. Thus, before doing the comparative analysis, it is required to clear up the peculiarities of the evaluation of the economic efficiency of the farm household.

Ключові слова: ефективність, особисте селянське господарство, продуктивність, дохідність, оцінка.

Key words: efficiency, farm household, productivity, profitability, evaluation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Феномен життєдіяльності особистих селянських господарств (ОСГ) як форми дрібнотоварного виробництва є об'єктом дискусій вчених-економістів, політиків, урядовців протягом досить тривалого періоду. Вони є надто важливими питаннями, у яких перетинається багато інтересів, зумовлених складними і суперечливими процесами їх функціонування та проблемами подальшого розвитку. Це зацікавлення викликано ще й ситуацією, за якої у процесі аграрних економічних перетворень саме згадана форма господарювання виявилася стійкішою і мобільнішою, зайнявши власну нішу у процесі становлення багатокладної економіки та ринкових відносин.

Наприкінці минуло століття набула поширення ідея про переваги дрібного сільськогосподарського виробництва над великим, водночас застосовувалися різні методи порівняння, які ілюстрували нібито високу ефективність виробництва господарств населення.

До нині залишається основним порівняння ефективності землекористання сільськогосподарських підприємств і ОСГ за результатами виробництва з площі закріплених за ними сільськогосподарських угідь. Але в процесі аналізу в розрахунок не беруться послуги, корми, земельні та інші ресурси сільськогосподарських підприємств, що використовуються населенням у виробництві, в цьому випадку — показники продуктивності землі ОСГ.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

У теперішніх реаліях у нашій країні вивченням цієї форми господарювання приділяли увагу Ю. Акчуріна, І. Баланюк, Г. Беккер, П. Березівський, О. Біттер, О. Дем'янчук, Т. Дудар, В. Збарський, Ф. Зінов'єв, А. Даниленко, О. Комліченко, Д. Крисанов, Г. Купалова, В. Липчук, Л. Ліпич, М. Малік, В. Месель-Веселяк, Л. Михайлова, С. Онисько, О. Онищенко, І. Прокопа, П. Саблук, Г. Черевко, Л. Шепотько, В. Шиян, О. Шпичак, В. Юрчишин та ін. Їхні роботи мають важливе значення і слугують підґрунтям сучасних економічних поглядів на проблеми розвитку та функціонування особистих селянських господарств.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою дослідження є розробка теоретичних, положень і практичних рекомендацій щодо оцінювання ефективності діяльності особистих селянських господарств.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Одним із перших на теренах незалежної України запропонував методіку визначання економічних показників ефективності колективів вчених під керівництвом академіка О.М. Шпичака [1]. Методика діяла на основі визначення витрат, зважаючи на ринкові ціни покупних матеріально-технічних та собівартість власних ресурсів, що використовуються в процесі виробництва певного виду продукції.

На думку вченого, такий методичний підхід дозволяє з високою вірогідністю визначити показники економічної ефективності діяльності особистого селянського господарства та дає можливість зіставити їх з аналогічними показниками реформованих сільськогосподарських підприємств [2].

Згідно з вищезазначеною методикою розрахунок може бути здійснено лише на основі анкетного обстеження респондентом, який володіє специфікою виробництва сільськогосподарської продукції в ОСГ.

Вивчаючи дану проблематику деякі дослідники намагалися визначити реальний обсяг землекористання господарствами населення. Так, за розрахунками К.В. Копаць, на кожні 0,01 га присадибної землі в ОСГ використовується 0,03 га сільськогосподарських угідь підприємства [3]. Дослідником у результаті розрахунку валової продукції одержані показники ефективності використання землі в особистих господарствах у 4 рази нижчі, ніж у сільськогосподарських підприємствах.

В.Я. Узун і В.А. Сарайкін здійснили спробу абстрагуватися від впливу використання ОСГ кормових угідь сільськогосподарських підприємств на ефективність діяльності особистих господарств і визначили, що навіть рослинницька продукція в останніх виробляється з розрахунку на 1 га у 8 разів більше, ніж у підприємствах [4]. Дослідники вважали це доказом високої ефективності використання земельних угідь ОСГ.

Такий феномен легко пояснюється специфікою спеціалізації рослинництва великих і дрібних сільськогосподарських підприємств. У великих підприємствах найбільшу питому вагу в структурі посівів становлять зернові культури, а в ОСГ — картопля, овочі, фрукти, тобто ті культури, урожайність яких дещо вища. Якщо взяти до уваги ціновий фактор, то стане зрозумілим, чому вартість продукції, одержаної з одиниці площі земельної ділянки ОСГ — досить висока.

Основним методичним підходом щодо оцінки ефективності виробництва сільськогосподарської продукції ОСГ варто визначити ресурсний, відповідно до якого, для оцінки ефективності ОСГ, визначають не витрати на його ведення, а використання ресурсів (землі, праці, коштів).

Комплексність — основна умова об'єктивної оцінки економічної ефективності діяльності ОСГ, за якої враховуються всі, легально й нелегально використовувані ресурси, а не тільки та частина, яка належить їм на правах власності, володіння чи використання. Водночас оцінювання використання одних ресурсів має бути доповнена аналізом інших. Вилучення із загальної сукупності будь-якого з них не характеризує ситуацію повною мірою, навіть може призвести до хибних висновків, є підтвердження цьому.

"Щоб це дійсно було фундаментом, потрібно брати не окремі факти, а всю сукупність, без будь-яких виключень, адже без сукупних факторів виникнуть підозри, і досить законні підозри, в тому, що факти вибрані чи підібрані довільно" [5].

Порівняння — це одне з вимог об'єктивного аналізу діяльності ОСГ для забезпечення реальності масштабів порівняння з іншою формою господарювання.

Особливого значення для порівняння результатів аналізу має відповідність основних характеристик, відібраних для дослідження об'єктів всієї генеральної сукупності ОСГ. Тобто особисті господарства вибіркової сукупності повинні мати, орієнтовно, таку ж саму структуру виробництва, розміри, умови і фактори розвитку, характерні для ОСГ цього регіону.

О.В. Чаянов у своїх дослідженнях наголошував, що під час розв'язання проблеми переваг великої і дрібної форм господарства не можна обмежуватися кількісним зіставленням їх показників, а протиставляти потрібно "не кількість іншої кількості, а різні кількості одній" [6]. Іншими словами, "йшлося не про боротьбу великої та дрібної форм виробництва у сільському господарстві, а про порівняну живучість та стійкість капіталістичного рільництва, що ґрунтується на найманій праці, з одного боку, та сімейного селянського трудового господарства,

якісно відмінного від першого за власною структурою, та навіть і за основним розумінням вигідності господарчих починань, з іншого боку. Глибоке вивчення цього питання, безсумнівно засвідчувало про те, що якісні переваги трудового господарства компенсують, значною мірою, його кількісну слабкість.

Так, для обґрунтування ідеї переорієнтації великих сільськогосподарських підприємств на дрібне виробництво, приводилося порівняння урожайності сільськогосподарських культур і продуктивності худоби основних товаровиробників сільськогосподарської продукції та ОСГ, які, як правило, були на користь останніх. Цей факт легко пояснити, адже власники особистих господарств, прагнучи забезпечити свою родину, не рахуються з тим, яких зусиль їм це завдає. На малих площах легше досягти високої ефективності вирощування рослинницької продукції, ніж за використання промислових технологій у сільськогосподарських підприємствах, що включають в себе не менше 10 операцій за сезон. Власники особистих господарств мають можливість під час садіння локально вносити добрива, розпушувати ґрунт після кожного дощу і поливати ділянки у міру появи бур'янів, тобто 4—5 разів за літній період. За механізованого збирання картоплі або коренеплодів сільськогосподарські підприємства втрачають 30—60 % урожаю, тоді як власники ОСГ таких втрат не допускають.

Така ж ситуація і у: доглядаючи одну корову і 2—3 поросят власники ОСГ, можуть досягнути таких показників продуктивності худоби, яких в умовах промислової технології досягти неможливо.

Оцінюючи ефективність виробництва ОСГ, порівняно з показниками сільськогосподарських підприємств, не слід абстрагуватися від особливостей трудових ресурсів і виробничих фондів цих категорій господарств. Дійсно, якщо йдеться, наприклад, про трудові ресурси ОСГ, значну частину яких становлять пенсіонери, підлітки, тобто ті, хто через віковий ценз та з інших причин не може активно працювати на виробництві, віддача від них менша, ніж від працездатних, частка яких у сільськогосподарських підприємствах значно вища.

Крім того, на селі, внаслідок реорганізації і ліквідації частини сільськогосподарських підприємств, а також із закриттям закладів соціальної інфраструктури, зростає рівень безробіття, праця в особистому селянському господарстві перетворюється в єдину сферу зайнятості сільського населення, що забезпечує їх виживання. Таким чином, і тут ОСГ не є конку-

рентом великим сільськогосподарським підприємствам.

Природні виробничі ресурси, земельні площі, що зосереджені в ОСГ, в основному не можуть продуктивно використовуватися у великому господарстві, адже це роздрібнені, дрібні ділянки, важкодоступні для механізованого обробітку.

Підвищення ролі особистих селянських господарств ставить вимогу щодо пошуку нових підходів до оцінки ефективності цієї важливої у сучасних умовах форми господарювання. Слід зазначити, що більшість дослідників розглядають оцінку ОСГ через економічний аспект. Разом з тим, економічна ефективність ОСГ — лише частина їхньої загальної ефективності. З огляду на мету та функції, які вони виконують, ефективність ОСГ є сукупністю соціальної, економічної й екологічної сфер.

Нині в світі немає єдиної думки щодо зазначеної проблеми, адже оцінити одержані сім'ями доходи шляхом простого зіставлення неможливо.

Академік С.Г. Струмилін у своїх дослідженнях пропонує оцінювати отримані доходи з розрахунку на одного працездатного члена сім'ї [8]. Однак для сільських жителів таке оцінювання буде досить умовним, адже здебільшого у складі їхніх доходів значна частка нині припадає на особисте господарство, а в ньому головними є непрацюючі пенсіонери, домогосподарки й неповнолітні. Тому для оцінки одержуваних доходів необхідно визначити умовну кількість працюючих членів родини, за коефіцієнтним методом. Розподіл доходів, розрахований на одного умовного працівника, більш вірогідно відображатиме ефективність ведення особистого господарства.

Органи статистики застосовують універсальну методику визначення сукупного сімейного доходу, де однією із статей останнього є такі від реалізації сільськогосподарської продукції і вартість спожитої продукції, одержаною з особистого господарства та від самозаготівель.

Якщо брати до уваги методику С.Г. Струмиліна, то потрібно розробляти коефіцієнти, які, на нашу думку, повинні враховувати і якість праці, яку виконують члени домогосподарства у веденні власного господарства, а також інтенсивність і вартість робочої сили.

Вчений переконаний, що, при оцінці ефективності ведення особистого господарства одразу постає проблема визначення його товарності. Відсутність даних про товарність таких господарств унеможливає уяву про грошові доходи населення від цього виду господарсь-

кої діяльності. Тривалий час господарства населення вважалися натурально-споживчими, а можливі надлишки — незначними на сьогодні інформаційна база з даними такого плану обмежена, відсутні також офіційні показники Держкомстату України щодо товарності особистих господарств.

Як вважають вчені Ф.В. Зінов'єв і М.В. Додонова, під товарністю особистих господарств населення варто розуміти відношення маси реалізованої продукції до виробленого цим господарством обсягу у грошовому виразі. Для вартісної оцінки, зазначають вчені, доцільно використовувати середні ціни реалізації продукції господарства за всіма каналами реалізації, по окремих господарствах — співвідношення натурального обсягу реалізованої продукції до виробленого.

Розгляд проблеми встановлення дохідності з цієї точки зору, вважається недоречним. На нашу думку, немає підстав стверджувати про визначення показників товарності й на їх основі — дохідності особистого селянського господарства. Слід враховувати, що ОСГ є складовою домашнього міні-господарського комплексу. У разі, коли власник не повністю споживає одержану продукцію, то він реалізує її, а якщо будь-якими вид продукції не виробляється ним, то він його придбає на роздрібно-му чи оптовому продовольчому ринку.

У такому випадку ціновим еквівалентом мають бути ціни на роздрібних продовольчих ринках, оскільки вони являють собою основне джерело надходження продукції в домогосподарство.

Вищезгадані вчені наголошують, що на рівень доходів має впливати типізація ОСГ, залежно від їх товарного спрямування. Ця проблема є нині досить актуальна, особливо з погляду історії розвитку особистих селянських господарств.

В останнє десятиліття, з розвитком господарств населення, забезпечено деяку соціальну захищеність значної частини населення країни, яка фактично втратила в ході реформ засоби до існування. Це стало одним з головних факторів, які сприяли соціальній стабільності в Україні, що є свідченням високої соціальної ефективності ОСГ [9].

Визначити соціальну ефективність ОСГ у конкретних кількісних показниках не є можливим. Однак не менш важливою є якісна складова ефективності селянських господарств, яка передусім повинна проявлятися в рівні забезпечення продуктами харчування й надходженні коштів до сімейного бюджету.

Екологічна ефективність характеризує зниження негативного впливу виробничої діяльності підприємств на навколишнє й людину.

Нині ця проблема набула актуальності й для приватного сектору. За матеріалами наших досліджень, окремі власники ОСГ, орієнтовані на товарне виробництво, застосовуючи добрива безконтрольно, необґрунтовано збільшуючи дози внесення. Вирішення проблеми екологічної безпеки господарств населення стало об'єктивною необхідністю.

Екологічна ефективність, у свою чергу, тісно переплітається з економічною ефективністю (виробництво екологічно чистої продукції й збереження родючості ґрунтів сприяють зростанню останньої).

Економічна ефективність ОСГ свідчить про задоволення потреб сільського населення в продуктах харчування і доходах. Важливим методологічним аспектом оцінки ефективності господарств, як і будь-якої іншої форми аграрного виробництва, є виявлення її народногосподарської ефективності. Народногосподарське значення особистих селянських господарств полягає в такому: в одержанні значної кількості продовольства за рахунок залучення додаткових ресурсів (праця, земля, матеріальні засоби); у звільненні інших товаровиробників від необхідності постачання сільського й, частково, міського населення деякими продуктами.

Разом із тим, поняття народногосподарської ефективності ОСГ дещо відрізняється від його значимості. З позиції суспільства народногосподарська ефективність ОСГ є значно нижчою, ніж у великих сільськогосподарських підприємствах, оскільки застосовується, в основному, ручна праця і, як наслідок, спостерігаються високі витрати. З іншого боку, народногосподарське значення особистих селянських господарств має дещо вищий ступінь вагомості, ніж їх ефективність, адже у сферу зайнятості цієї категорії господарств залучаються гігантські людські ресурси.

У дослідженні ми не ставили завдання проведення порівняльної оцінки ОСГ і сільськогосподарського підприємства. Таке порівняння навряд чи виправдано, через явну залежність першого від другого. Значно важливішим у цьому випадку є проведення аналізу всередині різних груп ОСГ. З огляду на те, що особисті селянські господарства неоднорідні як за умовами, так і рівнем господарювання, для визначення найбільш ефективних форм необхідно їх порівняти. Зважаючи на це, нині невідкладним завданням є опрацювання методології економічної оцінки різних типів особистих селянських господарств, яка б забезпечила одержання достовірних результатів і правильних висновків.

На наш погляд, базою оцінки економічної ефективності має бути система показників. Водночас кожен показник повинен мати конкретний економічний зміст. Одна з головних вимог до системи показників — достатня компактність і, в той же час, охоплення тих сторін і процесів, які є найбільш істотними для визначення ефективності. Проте, систему показників слід розробляти з урахуванням можливості одержання даних, їх обробки та аналізу. Однак, під час визначення ефективності ОСГ дуже складно одержати повний обсяг витрат на виробництво продукції, тому такі показники, як собівартість і рентабельність продукції можна застосовувати лише в окремих випадках, а не для масових порівнянь.

На основі вивчення різних підходів до оцінювання результатів господарської діяльності, нами запропоновано схему визначення економічної ефективності ОСГ і класифікацію показників, використовуваних залежно від мети аналізу.

З огляду на труднощі, що виникають під час збору інформації про витрати праці й інших ресурсів, під час оцінювання діяльності ОСГ найчастіше застосовується ресурсний підхід, яку тобто порівнюють результати з наявними ресурсами (земельною площею, використовує ОСГ, кількістю працюючих).

Сутність витратного підходу, застосовуваного значно рідше, полягає в зіставленні отриманої продукції з витратами ресурсів (грошово-матеріальних коштів, праці).

Показники для оцінки ефективності ОСГ можна розмежувати за цільовим призначенням: факторні, що свідчать про умови виробництва (забезпеченість землею, трудовими ресурсами, технікою і т.д.), та результативні, які характеризують ефективність використання ресурсів (виробництво продукції на 0,01 землі, одного працівника тощо).

Залежно від мети аналізу, змінюється й значимість показників. В одному випадку показник може бути головним, наприклад, фондовіддача під час аналізу ефективності використання фондів, в іншому — цей же показник стає додатковим. Другорядні, або допоміжні показники, застосовують нечасто. Так, у тваринництві як найбільш трудомісткій галузі ОСГ, з метою поглибленого аналізу можливе застосування допоміжних показників. З огляду на те, що тваринницькі споруди призначені для обслуговування тварин, вони повинні відповідати санітарно-гігієнічним вимогам. Тому показниками використання тваринницьких будівель є: вартість продукції з розрахунку на одиницю вартості приміщення, обсяг продукції (у вартісному або натуральному обчисленні) на одну

умовну голову худоби та кількість умовних голів худоби на одне скотомісце, а також вартість одного скотомісця.

ВИСНОВКИ

На наш погляд, незалежно від мети аналізу, критерієм оцінки всіх типів ОСГ має бути продуктивність праці, оскільки виробництво в них вирізняється високою трудомісткістю. Оптимальним буде той варіант, де на одиницю живої праці виробляється більше продукції, тому показник окупності затрат праці (вартість валової продукції з розрахунку на 1 люд.-день) повинен застосовуватися у кожному порівняльному аналізі.

За допомогою цієї системи показників можна здійснити кількісну оцінку факторів, які впливають на розвиток ОСГ, і розробити конкретні заходи щодо підвищення їхньої ефективності.

Різні погляди щодо ефективності виробництва продукції в ОСГ та аграрних підприємствах інших форм господарювання пов'язані з тим, що використовувані для визначення показники — непорівнянні, не коректні і недостатньо точні. Тому перш ніж зробити порівняльне оцінювання, необхідно виявити особливості оцінювання економічної ефективності виробництва ОСГ.

Література:

1. Шпичак О.М. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами — витрати, ціни, ефективність / О.М. Шпичак, І.В. Свиноус. — К.: ІАЕ, 2008. — 320 с.
2. Калугина З.И. Личное подсобное хозяйство в СССР: социальные регуляторы и результаты развития / З.И. Калугина. — Новосибирск: Наука. Сиб. отд-ние, 1991. — 240 с.
3. Копач К.В. Личное подсобное хозяйство сельского населения и его интеграция с предприятиями агропромышленного комплекса / К.В. Копач. — М.: ФГНУ "Росинформагротех", 2002. — 312 с.
4. Малый бизнес и его роль в сельском хозяйстве России / В.А. Сарайкин. — М.: ВИАПИ имени А.А. Никонова: ЭРД, 2012 — (Науч.тр. ВИАПИ им. А.А. Никонова; вып. 36). — 204 с.
5. Калугина З.И. Личное подсобное хозяйство сельского населения: проблемы и перспективы / З.И. Калугина, Т.П. Антонова. — Новосибирск: Наука, 1984. — 183 с.
6. Чаянов А.В. Основные идеи и формы организации сельскохозяйственной кооперации / А.В. Чаянов. — М.: Наука, 1991. — 454 с.

7. Струмилин С.Г. Проблемы экономики труда. — М.: Наука, 1982. — 472 с.

8. Личные подсобные хозяйства сельских жителей Крыма / Ф.В. Зиновьев, М.В. Додонова. — Симф.: Таврия, 1999. — 83 с.

9. Свиноус І.В. Економічні аспекти функціонування особистих селянських господарств / І.В. Свиноус. — К.: ТОВ "Аграр Медіа Груп", 2010. — 418 с.

References:

1. Shpychak, O.M. (2008), Realizatsiia produktivnosti osobystykh selians'kymy hospodarstvamy — vytraty, tsiny, efektyvnist' [Sales of products by personal peasant farms — costs, prices, efficiency], IAE, Kyiv, Ukraine.
2. Kalugina, Z.I. (1991), Lichnoe podsobnoe hozjajstvo v SSSR: social'nye regulatory i rezultaty razvitiya [Personal subsidiary farming in the USSR: social regulators and development results], Novosibirsk: Nauka. Sib. otd-nie, Novosibirsk, Russia.
3. Kopach, K.V. (2002), Lichnoe podsobnoe hozjajstvo sel'skogo naselenija i ego integracija s predprijatijami agropromyshlennogo kompleksa [Personal subsidiary farming of the rural population and its integration with agricultural enterprises], FGNU "Rosinformagroteh", Moscow, Russia.
4. Sarajkin, V.A. (2012), Malyy biznes i ego rol' v sel'skom hozjajstve Rossii [Small business and its role in agriculture in Russia], VИАPI imeni A.A. Nikonova: JeRD, Moscow, Russia.
5. Kalugina, Z.I. (1984), Lichnoe podsobnoe hozjajstvo sel'skogo naselenija: problemy i perspektivy [Personal subsidiary farming of the rural population: problems and prospects], Nauka, Novosibirsk, Russia.
6. Chajanov, A.V. (1991), Osnovnye idei i formy organizacii sel'skoho zjajstvennoj kooperacii [The main ideas and forms of organization of agricultural cooperation], Nauka, Moscow, Russia.
7. Strumilin, S.G. (1982), Problemy jekonomiki truda [Problems of labor economics], Nauka, Moscow, Russia.
8. Zinov'ev, F.V. and Dodonova, M.V. (1999), Lichnye podsobnye hozjajstva sel'skih zhitelej Kryma [Personal subsidiary plots of rural residents of Crimea], Tavrija, Simferopol, Ukraine.
9. Svinous, I.V. (2010), Ekonomichni aspekty funkcionuvannia osobystykh selians'kykh hospodarstv [Economic aspects of the functioning of personal farms], TOV "Ahrar Media Hrup", Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 29.07.2019 р.